Ebubekir Pamukçu

DERSİM ZAZA AYAKLANMASININ TARİHSEL KÖKENLERİ

YÖN

Ebubekir Pamukçu

DERSİM ZAZA AYAKLANMASININ TARİHSEL KÖKENLERİ

YÖN Yayıncılık : 034
Araştırma-İnceleme : 07
Birinci Baskı : Ocak 1992

Kapak Düzeni : Arslan Kılıç
Dizgi-Baskı : YÖN Matbaacılık Tesisleri
Tel. : 522 44 97 - 544 66 34

DERSİM ZAZA AYAKLANMASININ TARİHSEL KÖKENLERİ

Ebubekir Pamukçu

Yön Yayıncılık
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han
Kat:1 No: 29/30 Cağaloğlu/İst.
Tel: 511 79 16

İÇİNDEKİLER

Önsöz *7*

I. Bölüm:
ZAZAİSTAN'DAN DERSİM'E

•Şeyh Cüneyt'ten Şah İsmail'e *11*
•Osmanlı'nın Zor Günleri *18*
•XV. Yüzyıl ve XVI. Yüzyılın Başlarında Zazaistan *24*
•Çaldıran Savaşı ve Zazaistan'ın Türk-Kürt Birlikleri Tarafından İşgali *35*
•Bu Bölümü Bitirirken *46*

II. Bölüm:
ÇATIŞMA DOLU GÜNLER

•Dersim *51*
•Göz, Gez, Arpacık ve Dersim *54*
•Bir Zaza Devleti, Doğmadan Yıkılan Umut *63*

III. Bölüm:
TÜRKİYE, YENİ BİR DEVLETİN DOĞUŞU VE BİÇİMLENİŞİ

•Büyük Lider, Atatürk *69*
•Dincilerin Omuzuna Çıkarak Dincileri Minareden Aşağı Atın! *74*
•"Millet"ten "Türk Irkı"na *82*
•Sıra Türkleştirmede *91*

IV. Bölüm:
AYAKLANMAYA DOĞRU

•Dersim'de Hayat 101
•Ayaklanmaya Çeyrek Kala Dersim-Türkiye İlişkileri..... 108

V. Bölüm:
BELGELER

•1896 Tarihli Dersim Kararnamesi 131
•1937 Yılında Yapılan Tunceli Tenkil Harekatına Dair Bakanlar Kurulu Kararı 134
•Osmanlı Padişahı I. Selim Tarafından Kürt Beyi İdris-i Bitlisi'ye Gönderilen Ferman..... 136
•Kafkas Rus Erkânı Harbiyesi'nin 1877 Dersim Değerlendirmesi..... 137
•İki Büyük Zaza Ayaklanması Arasında Çıkarılan Zorunlu Yerleştirim Yasalarından Bazıları 138
•Mustafa Kemal'in Şiran Müftüsüne Yazdığı Teşekkür Mektubu..... 139
•Mustafa Kemal'in Hacıbektaş Tekkesi Postnişini Salih Niyazi Babaya Yolladığı Telgraf 140

Yayınevinin Notu 141

ÖNSÖZ

XV. ve XVI. yüzyıllarda genel olarak Anadolu, özel olarak da bölgemiz büyük devletlerin kıyasıya boy ölçüştüğü bir alandır. Özünde tümü de Türk olan bu devletler (Memluk Sultanlığı hariç) arasında süregiden büyük rekabetin bölgemiz halklarına yansıması, bölgemiz halkları arasındaki ilişkilerde köklü değişikliklere yol açar. Geçmişten beri süregelen dostluklar, akıl almaz bir hızla güvensizliklere ve düşmalıklara dönüşür. XVI. yüzyıldaki tarihsel olayları izleyerek günümüze dek uzanan süreç içinde, zaman zaman yeniden gündeme gelmekle beraber, halklarımız arasındaki düşmanlık ilişkileri önemli ölçüde kaybolur; ama karşılıklı güvensizlik ise sürekli gündemde olma özelliğini korur. Bu nedenle de halklarımızın büyük güçlere karşı özgürleşmeleri yolunda birlik ve dayanışmaları da bir türlü gerçek anlamda hayata geçemez.

Durum bu olunca, 1937-38 Dersim Zaza ayaklanmasının tarihsel kökenlerinin irdelenmesi amacıyla kaleme alınan bu yazıda yukarıda sözü edilen tarihsel dönemi bazı ayrıntılarıyla ele almamız gerekiyor. Ama biz bunu yaparken, komşu halklara karşı kesinlikle olumsuz bir tavır içinde olmadığımızı özellikle belirtmeden geçemeyeceğiz. Daha önceki yazılarımızda da defalarca belirttiğimiz gibi, biz özünde halkların kardeşliğine inanırız. Halklar arasındaki düşmanlık ve çatışmaların, halklar arasına çöreklenmiş ve halkların düşmanlık ve çatışmalarından çıkar uman bir takım çıkar çevrelerinin kışkırtmalarından kaynaklandığına inanırız.. Ama şu var ki, bugünkü tarihsel bir olayı, geçmişinden bağlarını koparark açıklayabilmemiz de olası değil. Okuyucularımızın yazımızı bu bağlamda ele alıp değerlendirmeleri isteğindeyiz.

Bu yazıda ilk kez olarak Zazaistan adını kullanıyoruz. Bu kullanımla, söz konusu tarihsel dönemde "**Zazaistan**"

diye bir devletin var olduğu şeklinde bir iddiamız kuşkusuz yok; çünkü bu adla bir devletin tarihin hiçbir döneminde bulunmadığını biz de biliyoruz. Fakat öteden beri Zazaların toplu olarak üzerinde yaşadıkları ve adına "welatê ma" (bizim memleketimiz) dedikleri belirli bir coğrafik bölge var. Bu nedenle, adımıza bir devlet kuramamış olsak da, kendi memleketimizden "Zazaistan" diye söz etmekte de hiçbir yanlışlık görmüyoruz.

Ebubekir PAMUKÇU

I. BÖLÜM

ZAZAİSTAN'DAN DERSİM'E

- *Şeyh Cüneyt'ten Şah İsmail'e*
- *Osmanlı'nın Zor Günleri*
- *XV. Yüzyıl ve XVI. Yüzyılın Başlarında Zazaistan*
- *Çaldıran Savaşı ve Zazaistan'ın Türk-Kürt Birlikleri Tarafından İşgali*

Şeyh Cüneyt'ten Şah İsmail'e

Osmanlı Beyliği'nin devlete dönüşmeye başladığı yıllarda, doğuda, Hazar denizinin güneybatısında, Erdebil'de İslam içinde yeni bir tarikat biçimlenmekteydi. Tarikat kurucusu Şeyh Safiyuddin'e göre, Şeyh'in sülalesi yedinci imam Musa Kazım kanalıyla Ali-Fatma'ya, oradan da peygamber Muhammed'e bağlanıyordu. Fakat günümüzde bu sülale üzerinde yapılan araştırmalar ise, sülalenin Sincanlı bir Kürt olan Firuz Şah soyuna ya da Azerbaycanlı bir Türk soyuna dayanıyor olmasını doğruya daha yakın iki görüş olarak değerlendiriyorlar.

Yaygın olan ve tarih araştırmalarında genellikle kabul gören görüşe göre, Safevilik tarikatının kökeninde, "kendini üstün görmek, böbürlenmek ve iki yüzlülük" gibi kötü eğilimleri yoketme amacıyla "kişiliği hor görmek ve aşağılamak" ilkesine dayanan *Melâmetilik* vardır. Fakat öte yandan, tarikatın Şafii mezhebi kaynaklı olduğunu ileri süren görüşler de vardır. Ernest Werner de, Şeyh Safiyuddin'in, piri Zahid Geylani tarafından tarikatın başına geçmekle görevlendirildiğini yazar.[1] Ama Zahid Geylani tarikatının niteliğini tam olarak bilmediğimizden bu konuda iddialı bir görüş belirtmemiz mümkün olamıyor. Bu konuda kesin olarak bildiğimiz, tarikatın Şeyh Safiyuddin'le birlikte Şiiliğin dört kolundan biri olan İmamiliği benimsediği ve daha sonra da Şeyh Cüneyt döneminde de Şiilik ilkelerini daha yoğun bir şekilde özümseyerek Şiiliğin en güçlü temsilcisi durumuna geldiğidir.

Erdebil'de doğup gelişen Safevilik, Timur döneminde, dönem şeyhlerinden Şeyh Hoca Ali'nin gayretiyle Anadolu'yla ilişki içine girmeye başlar. Bu ilişki gelenek halinde Şeyh Hoca Ali'den sonra oğlu Şeyh İbrahim tarafından sürdürülerek Şeyh Cüneyt'e kadar gelir.

1447'de babası (ya da kardeşi) Şeyh İbrahim'in yerine

---

1) **Ernest Werner,** *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, c. 2, çv. Yılmaz Öner, İstanbul 1988, s.191.

Erdebil postuna oturan Şeyh Cüneyt, tarikattaki dinsel düşüncelere bir de politik muhteva katar. Böylece dinle politikayı birleştirerek, tarikatın daha kısa zamanda yaygınlaşıp daha geniş alanlarda kabul göreceğine inanır. Bu amaçla propaganda ile silahlı eylemleri birlikte yürüterek Azerbaycan'daki Türkmenler arasında büyük sempati toplar, nüfuz alanı giderek genişler, Karakoyunlu Devleti'nin doğusunda, Hazar denizinin batı kıyılarında büyük bir güç durumuna gelir.

Şeyh Cüneyt'in günden güne güçlenmesi, o zamanlar Karakoyunlu hükümdarı ve aynı zamanda Azerbaycan hakimi olan Cihan Şah'ı kaygılandırır. Fakat kendisi de Şeyh Safiyuddin sempatizanlarından olduğu için, Erdebil'e karşı askeri güç kullanmayı uygun görmez. Bunun yerine, Şeyh Cüneyt'in amcası Şeyh Cafer'le ittifak kurup, üstü kapalı tehditlerle Şeyh Cüneyt'i Erdebil'i terke zorlar. Ve sonunda, Şeyh Cüneyt, 1448'de yanına en sadık adamlarını alarak Erdebil'den çıkar.

İşte Şeyh Cüneyt'in asıl mücadelesi bundan sonra başlar.

Merkezi otoritenin demir pençesinden amana gelmiş Anadolu'nun Alevi Türkmen boyları arasında çalışmak üzere Osmanlı topraklarına geçer. Dönemin Osmanlı padişahı II. Murat'tan Kurtbelen'de dirlik ister. Fakat II. Murat, genel olarak Anadolu'da büyümekte olan Safevi hayranlığını ve özel olarak da Şeyh Cüneyt'in büyük ününü bildiğinden Şeyh'e istediği dirliği vermeye yanaşmaz ve onun Osmanlı topraklarını terketmesini ister.

Bunun üzerine Şeyh Cüneyt, 1449'da Karaman Beyliği'ne geçer. Karaman beyi İbrahim, önce Şeyh Cüneyt'e oturma izni verirse de, daha sonra onun ihtilalci görüşlerinden rahatsızlık duyarak ona karşı cephe alır. Karaman Beyliği'ndeki bu tavır değişikliği üzerine, Şeyh Cüneyt, Toroslardaki Varsak Türkmenlerine sığınır. Fakat Varsak beylerinin kendisini Karaman beyine teslim etmek istediklerini sezince de Varsak'tan çıkıp İskenderun körfezindeki dağlarda Haçlılardan kalma yıkık bir kaleye yerleşip orayı kendisi için merkez yapar.

Burada, Suriyeli ve Iraklı bazı mutasavvıflarla,[2] Simavnalı Şeyh Bedreddin müritlerinin de çevresinde toplanması[3] üzerine oldukça güçlenen Şeyh Cüneyt, çalışmalarını merkezi otoritelere karşı halk ayaklanmaları örgütleyerek Safeviliği devlet politikası durumuna getirmek düşüncesi üzerine oturttuğundan İskenderun'da da fazla barınamaz. Çalışmalarından rahatsızlık duyan Memluk sultanı, onun üzerine asker yollar. Bunun üzerine Şeyh Cüneyt müritleriyle birlikte İskenderun'daki kalesinden çıkarak kuzeye yönelir ve Karadeniz kıyısında Canik bölgesine yerleşir.

Şeyh Cüneyt, kendisini Erdebil'den Canik'e getiren zaman süresince, her gittiği yerde öğretisini yayar, Safevilikle ezenlere karşı mücadeleyi özdeşleştirerek merkezi otoritelere karşı halk ayaklanmalarının tohumlarını atar. Bu nedenle de, çalışma yaptığı her bölgede merkezi otoriteyle çatışmak ve sonunda bölgeyi terketmek zorunda kalır.

Canik'teyken, bir devlet sahibi olarak tarikatını yaymada daha etkin olabileceğini hesaplayarak Trabzon Rum İmparatorluğu'nu nasıl alabileceğinin planlarını yapar. 1456'da müritlerinden oluşan büyük bir orduyla Trabzon üzerine yürür. Fakat hesap umduğu gibi çıkmaz; Trabzon önlerinde meydana gelen uzun ve kanlı çarpışmalarda bir başarı elde edemez. Tam bu sıra Osmanlı sultanı II. Mehmet de Trabzon üzerine sefer düzenlediği için Şeyh Cüneyt, Trabzon'a ilişkin emelinden vazgeçerek geri döner.

Aralıksız süren mücadelesi onu öyle bir noktaya getirir ki, Trabzon başarısızlığından sonra kendisini bir düşmanlar denizinin (Osmanlı Devleti, Karakoyunlu Devleti, Karaman Beyliği, Memluk Sultanlığı ve Trabzon Rum İmparatorluğu) ortasında bulur.

O yıllar Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri bölgede iki rakip güç durumundaydılar. Şeyh Cüneyt bu durumdan yararlanabileceğini hesaplayarak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la ilişki kurmanın yollarını arar. Gelişmeler umulan şekilde olur. Uzun Hasan, kendisi Sünni olduğu ve

---

2) **Ernest Werner**, a.g.e. s.190.

3) **Aşık Paşa-zâde**, *Tevârih-i âl-i Osman*, İstanbul 1914, s. 266.

Şiiliğe karşı olduğu halde, Karakoyunlu hükümdarı Cihan-Şah'a karşı Şeyh Cüneyt'le ittifak kurmayı kendi politikası için uygun görür ve onu Diyarbakır'a kabul eder.

Şeyh Cüneyt, Diyarbakır'a geldikten sonra Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlenerek durumunu daha da sağlamlaştırır. Diyarbakır'da kaldığı üç yıl zarfında çevre illerde halifeleri aracılığıyla propaganda çalışmalarını sürdürür. Sünni olmaları nedeniyle Kürtler arasında çalışma yapmanın olanaksızlığını bildiğinden, Akkoyunlu sınırları içindeki Zazaistan'ı kendisine çalışma alanı olarak seçer. Fakat Türkmenler arasında ulaştığı başarıyı Zazalar arasında bir türlü elde edemez. Halifelerin propagandaları sonucu, Zazalar arasında Şeyh Cüneyt'e karşı bir sempati kuşkusuz oluşur. Fakat bu sempati, Şeyh'in müridi olma düzeyine bir türlü ulaşamaz.

Şeyh Cüneyt hareketi karşısında Zazaların bu tutumu, tarihsel koşulları içinde ayrıntılı olarak inceleme konusu yapılırsa, kuşkusuz daha sağlıklı sonuçlara varılabilir. Fakat biz, bu aşamada, şu andaki bilgilerimizin ışığında konuyla ilgili olarak şu noktaları belirtmekle yetiniyoruz:

1- Zaza Aleviliğiyle, Türkmen Aleviliği ve Safevilik arasında *kaynak*'tan kaynaklanan bir birlikteliğin ötesinde fazla bir ortaklık yoktu;

2- Zaza Aleviliği, Safevilikle Türkmen Aleviliğini birleştiren "Türklük" öğesinden yoksundu;

3- Zaza Aleviliği, Şia inancıyla Zerduştluğun ve Zaza gelenek ve göreneklerinin bileşiminden oluşurken; Türkmen Aleviliği ise, Şia inancıyla Şamanizmin ve Türk gelenek ve göreneklerinin bileşiminden oluşuyordu;

4- Anadolu'da Osmanlı'nın katı merkezileştirme politikası Türkmen boylarının serbest yaşama tarzlarını tehdit ederken, bir nevi aşiretler federasyonu sayılabilecek Akkoyunlu devletinde, merkezi otorite ile Zaza aşiretleri arasındaki ilişkiler daha esnek kurallara dayanıyordu.

Böylesine olumsuz koşullarda Diyarbakır'da daha fazla oyalanmak, Şeyh Cüneyt gibi bir mücadele adamı için önemli bir kayıp olacaktı. Nitekim Şeyh de bu gerçeğin bilincinde olarak, üç yıl sonra karısını Diyarbakır'da bırakarak kendisi-

ne inananlarla birlikte yeniden Erdebil'e döner.

Şeyh Cüneyt, bu tarihten sonra yine aktif mücadelenin içindedir. Müritlerine geçim sağlamak için Hristiyan Çerkezler üzerine akın düzenler. Fakat Kafkas geçitlerini elinde tutan Şirvanşah, Şeyh Cüneyt'in Çerkez ülkesine geçmesini engeller. 1460'ta Karasu vadisinde meydana gelen savaşta Şeyh Cüneyt bir okla vurularak ölür. Ve aynı yıl, Diyarbakır'da bıraktığı eşinden (Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm) bir çocuğu dünyaya gelir: Haydar.

Haydar, dayısı Uzun Hasan tarafından korunur. Dokuz yaşındayken, yine Uzun Hasan'ın desteğiyle Erdebil'de tarikat reisi olur. Erdebil'e yerleştikten sonra, bir yandan tarikat liderliğini yürütürken, bir yandan da kendisini yetiştirir. Çok geçmeden de iyi bir silah yapımcısı ve güçlü bir lider olarak babasının yolunda mücadeleye atılır. İyi yetişmiş müritlerini "halife" ünvanıyla Anadolu'ya yollayarak nüfuzunun oralarda kökleşmesini sağlar, yandaşlarının sayısını arttırır.

Şey Haydar da babasının yolundan giderek hem Şirvan Şah'tan intikam almak hem de müritlerine geçim sağlamak üzere, özel üniformalı askerleriyle[4] 1483'te Çerkezlerin memleketine bir akın düzenler ve çıkan çatışmada büyük bir zafer kazanır. Türkmenler, Çerkez ülkesinden bol miktarda yağmalanmış mal ve kızlı erkekli çok sayıda canlı ganimetle[5] geri dönerler. Tüm savaş ganimetlerinin müritler arasında bölüşülmesi, müritlerin moralini yükseltir. Bu yüksek moralle Çerkez ülkesine yeni bir saldırı daha düzenlenir ve yine

---

4) Şeyh Haydar'ın askerleri, on iki imama izafeten on iki dilimli olan kırmızı sarıklarıyla ilgiyi çekerlerdi. Bu askerler, kırmızı başlıklarından ötürü Osmanlılarca "Kızılbaş" diye anılırlardı. Daha sonra bu sözcük, zamanla anlam değişikliğine uğrayarak, Anadolu Alevilerinin tümü için bir aşağılama sıfatı olarak kullanılmaya başlandı... Haydari tac'ın kullanımı XVI. yüzyıl ortalarına doğru seyrekleşir. XVI. yüzyılda yalnız Safevi ailesinden gelen ve tarikata çok bağlı olan kişiler tarafından kullanılır.

5) O dönemde fiziki yapılarının güzeliği nedeniyle genç Çerkez oğlanları ile kızları Türkmenlerin en çok ilgi duydukları savaş ganimetleri durumundaydılar.

bol miktarda canlı cansız savaş ganimetiyle geri dönülür.

O sıra Akkoyunlu Devleti'nin başında Sultan Yakub bulunmaktadır. Sultan Yakub, Şeyh Haydar'ın gittikçe yayılan ününden ve Anadolu içlerine kadar yayılan halifelerinin propagandalarından endişe etmeye başlar. Bu nedenle, kendisiyle görüşmek üzere 1487'de Şeyh'i tutuklatıp o sıralar devletin başkenti olan Tebriz'e getirir. Erdebil'den çıkması, Anadolu'daki halifelerle ilişkilerini kesmesi ve savaştan uzak durması yolunda uyarılarak ve bazı kaynaklara göre bu konuda kendisine yemin ettirilerek, serbest bırakılır.

Bu olay, Şeyh Haydar ile Sultan Yakub arasındaki ilişkinin bozulmasına neden olur. Nitekim bir yıl sonra, yani 1488'de Şeyh Haydar karargahını Erdebil'den Kum kentine taşıyarak Sultan Yakub'a karşı başkaldırır. Böylece o da babası gibi aynı anda birçok düşmanla dövüşmek zorunda kalır. Sonunda, 1489'da Sultan Yakub yönetimindeki Akkoyunlu ordusuyla tutuştuğu savaşta ölür.

Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra, geriye kalan üç oğlu Ali, İbrahim ve İsmail tehlike dolu günler yaşarlar. Şeyh Cüneyt eliyle bölge Türkmenleri arasında saçılan ve oğlu Haydar tarafından geliştirilen Safevi tohumları bölgede kök salmaya başlamış, bölgenin egemen devletleri (Osmanlı, Akkoyunlu, Memluk) için ciddi bir tehlike unsuru durumuna gelmişti.

Sultan Yakub, Ali, İbrahim ve İsmail'i anneleriyle birlikte bir kaleye hapseder. 1490'da Sultan Yakub ölünce, Akkoyunlu Devleti'nde iktidar mücadelesi başlar. Prenslerden Rüstem, bu mücadelede Safevilerden yararlanmak için Şeyh Haydar'ın eşiyle çocuklarını serbest bırakır. Ve nitekim Sultan Ali sayesinde Rüstem mücadeleyi kazanır.

Ama Rüstem, Sultan Ali'ye güvenmemektedir. Sultan Ali'nin gelecekte başına sorunlar açacağını düşünerek 1494'te onu öldürtür. Tarikat mensupları, Rüstem'in gazabından korumak için İbrahim ile İsmail'i Erdebil'in göçmenler mahallesinde[6] Dulkadir Türkmenlerinden bir kadının

6) Anadolu'dan göçeden Alevi Türkmenlerin oturdukları mahalle.

evinde saklarlar. Fakat Sultan Rüstem çocukları bulmak üzere Erdebil'deki aramalarını yoğunlaştırınca, çocuklar Gilan'a (Geylan) kaçırılırlar.

Çocukluğu Gilan'ın Lahican kentinde, Anadolu'dan ve öteki yerlerden gelen müritlerinin ziyaretlerini kabul etmekle geçen İsmail, 1499'da on iki yaşındayken Lahican'dan ayrılır.

O sıralar Akkoyunlu Devleti politik buhranlarla sarsılmaktadır. 1500'de devlet, Akkoyunlu prensleri Elvend ve Murat arasında bölüşülür. Böylece Akkoyunlu Devleti ve gücü ikiye bölünerek zayıflar.

İsmail bu durumu değerlendirir. Önce Elvend üzerine yürür. Nahcivan mıntıkasında meydana gelen kanlı savaşta Elvend kuvvetleri büyük bozguna uğrayınca, bölüşümde Elvend'in payına düşmüş olan Zazaistan, bugünkü Türkiye Kürdistanı, Ermenistan ve Azerbaycan toprakları da İsmail'in meşru mülkü durumuna gelir.

Bu büyük başarıdan sonra devletin (Akkoyunlu Devleti) adını Şeyh Safiyuddin adına izafeten "Safevi Devleti" olarak değiştiren İsmail'in kendisi de "Şah İsmail" olarak anılmaya başlanır. Böylece Şeyh Safiyuddin'le (doğumu 1252) başlayıp zorlu mücadelelerle gelişen Safevilik, 1501'de büyük bir devletin resmi politikası durumuna gelir.

Osmanlı'nın Zor Günleri

Osmanlı Beyliği devlet'e dönüşürken, komşu devlet Bizans'ın yanı sıra Anadolu'daki diğer Türk beylikleriyle de uğraşmak zorunda kalmıştı. Ama bu beyliklerin bir bir yenilip Osmanlı'nın üstünlüğünü kabul etmeleri pek zor olmadı. Ancak bunlardan Karaman Beyliği, XV. yüzyılın sonlarına kadar varlığını korudu ve sürekli Osmanlı'yla çatışma halinde oldu.

Karaman Beyliği'nin, direniş gücünü Toroslardan aldığı söylenir. Bu doğrudur. Osmanlı ordusuyla her karşılaşmada, kendisini güç durumda hisseden Karaman kuvvetleri Toroslara savunma hattına çekilerek Osmanlı ordusuna büyük kayıplar verdiriyor, onu geri çekilmek zorunda bırakıyorlardı. Ama bize göre bu uzun süreli direnişe güç veren asıl kaynak ise insan unsurudur. Karaman Beyli'ğinin askeri gücünün önemli bir bölümü göçebe Türkmen oymaklarından oluşuyordu. Karaman Beyliği topraklarında serbest bir yaşam sürdüren bu Türkmen kabileleri, her Osmanlı saldırısında, serbestliklerinin Osmanlı merkezi otoritesince gasbedileceği kaygısıyla silaha sarılarak ordu saflarında yer alıyor ve düşman tehlikesini uzaklaştırıncaya dek silahı elden bırakmıyorlardı.

Osmanlı Devleti, Karaman Beyliği'ni Anadolu'da gelişmenin önünde bir engel olarak görüyorken, Anadolu'nun doğusunda Akkoyunlu Devleti günden güne güçlenmekte ve genişlemekteydi. Diyarbakır'dan başlayarak, Azerbaycan'a doğru genişleyen devlet, şimdi Anadolu içlerine doğru açılma eğilimi gösteriyordu. Uzun Hasan'ın günden güne büyüyen gücünden endişe duymaya başlayan II. Mehmet (Fatih), Uzun Hasan'la büyük bir savaşa tutuşmanın kaçınılmaz olduğunu hesaplayarak savaşın ön hazırlıklarını yapmaya koyulmuştu.

Böyle bir karşılaşma vukubulmadan önce, II. Mehmet, Karaman sorununu kökten halletmeliydi. Bu amaçla 1466'da başlattığı büyük harekat deniz kuvvetlerinin de katılımıyla 1474'e dek sürer. 1474'te Karaman direnişi önemli ölçüde kı-

rılır. Direniş bir süre daha Kasım Bey liderliğinde cılız ayaklanmalar şeklinde sürer ve 1483'te Kasım Bey'in ölümünden sonra bölge tamamen Osmanlı toprağına katılır.

Karaman Beyliği üzerinde iki tarafın da emelleri vardı. İki taraf için de Anadolu'nun fethi Karaman Beyliği'nin alınmasına bağlıydı. Fakat II. Mehmet daha çabuk davranmış, 1466'da başlattığı büyük harekatta Karaman beyi Pir Ahmet Bey'i yenmiş, onu ordusuyla birlikte Toroslara çekilmeye zorlamıştı. Birkaç yıl daha süren savaşlar artık Karaman Beyliği'nin sonunun gelmeye başladığını haber verdiğinde, II. Mehmet harekatın sonunu beklemeden doğu seferine çıkmakta bir sakınca görmedi.

Nihayet beklenen karşılaşma 1473'te Tercan yakınlarındaki Otlukbeli'de vukubuldu. Fatih'in modern ateşli silahlarla donanmış askerleri karşısında Uzun Hasan'ın klasik Türkmen silahlarıyla donanmış ve klasik savaş yöntemleriyle dövüşen askerleri fazla tutunamadılar. Savaşta Uzun Hasan büyük bir yenilgi alarak geri çekilmek zorunda kaldı.

1473'te büyümenin doruğunda olan Akkoyunlu Devleti, Otlukbeli yenilgisinden sonra içine düştüğü iç bunalımlarla günden güne çözülmeye başlar. Ama Osmanlı Devleti için ise durum tam tersi olur. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ilk kez Anadolu'nun doğusuyla tanışır, Zazaistan, Kürdistan ve Ermenistan üzerinde hak iddia etmeye başlar. Otlukbeli yengisi, II. Mehmet'in Osmanlı Devleti içinde ve komşu ülkelerde büyük prestij kazanmasına yol açtı. O döneme kadar Memluklara bağlı tampon bir bölge olarak varlığını sürdüren Dulkadiroğulları, Otlukbeli sonrası Osmanlılar'a meyletmeye başladı. Bu durumu değerlendiren Osmanlılar, sınırlarını Çukurova'da Memlukların bir uç beyi görünümünde olan Ramazanoğlu topraklarına dek genişlettiler.

Osmanlı sınırları böylece baş döndürücü bir hızla genişlerken, Anadolu'da olup bitenler, Osmanlı açısından hiç de iç açıcı değildi. Önemlisi, Anadolu halkı, ikinci sınıf vatandaş durumuna düşmüş olmanın hoşnutsuzluğu içindeydi. Devletin kuruluşunda Osmanlı hanedanıyla kader birliği etmiş olan bu halk, devlet sınırları Makedonya'ya, Sırbistan, Macaristan'a doğru genişledikçe, yani Anadolu bir uç boyu

olmaktan çıkıp bir iç bölge durumuna geldikçe, Anadolu halkının devlet içindeki fonksiyonu da değişikliğe uğruyordu. Osmanlı'nın diğer Türkmen boylarıyla birlikte uğruna kan döktüğü Anadolu, artık bir zahire ambarı, vergi ve asker deposuydu. Uzak diyarlara fetihlere giden ordular Anadolu halkından zorla toplanan vergilerle donanıyor, besleniyor; büyük kentlerde kurulan vakıflar bu vergilerle ayakta duruyor; adım başında yükselen muhteşem hanlar, hamamlar, camiler bu vergilerle inşa ediliyordu. Öyle ki, koyunundan tutun koyununu otlattığı yaylağına dek, Anadolu halkının her şeyine değişik adlarla değişik vergiler konmuştu. Ayrıca batıdaki yerleşik hayata göre biçimlenen Osmanlı toplum yapısı, Anadolu halkının alışageldiği serbest yaşama hiç de uymuyordu. Katı bir merkeziyetçiliğin egemen olduğu bu yapıda katı ve kesin kurallar, bu kuralları hayata geçiren yetkisi sınırsız komutanlar, kadılar, katipler ve bir sürü kağıtlar ve tahrirler vardı. Tüm bunlar Anadolu insanının yabancısı olduğu şeylerdi ve onun yaşama biçimini alt üst ediyorlardı.

Tüm bunların yanı sıra, Anadolu'nun Alevi Türkmen oymaklarının, komşularından farklı olarak fazladan bir de dinsel yönden rahatsızlığı vardı. Şeriat düzenini devletin resmi politikası durumuna getiren Saray, tüm kurumlarıyla Sünniliği Anadolu'nun Alevi Türkmenlerine dayatıyordu. Onlardan zorla alınan vergilerle camiler, medreseler inşa ediliyor, onların giderleri ve şeriatın uygulayıcısı kadıların maaşları karşılanıyordu. Aleviler kendi mezheplerinin kurumlaşması için devletten hiçbir destek almadıkları gibi, en sade dinsel ibadetlerini bile gizli yapmak durumundaydılar.

İşte Anadolu'nun Alevi Türkmenlerinin Safevi halifeleriyle tanışması böylesine sorunlarla yüklü bir dönemde olur. Anadolu'yu kendi düşüncelerinin hayata geçirilmesi için en uygun bir alan olarak gören Safevi şeyhleri, iyi eğitim görmüş halifelerini Anadolu'nun değişik yerlerine gönderirler. Şeyh Cüneyt'le birlikte başlayan bu gelenek, aralıksız sürer. Öyle bir an gelir ki, Anadolu'nun Alevi Türkmenleri, kurtuluşu, Safevi bayrağı altında savaşmakta bulurlar. Bu aşamada Anadolu'dan kafileler halinde İran'a doğru göçler başlar.

Bu göçler gerek Osmanlı, gerekse Dulkadiroğulları'nı rahatsız ederse de önleri alınamaz.

Derken, 1501'de Şah İsmail doğuda bir devlet kurarak, Safeviliği, kurduğu bu yeni devletin devlet politikası durumuna getirir. Devletin adını da "Safevi Devleti" olarak ilan eder.

Bu olay, Anadolu Alevileri arasında coşkuyla karşılanır. Devlet desteğiyle Anadolu'ya gelen halifelerin sayısı çoğalır ve bu çoğalmaya paralel olarak Anadolu'dan İran'a Alevi göçleri kitlesellik kazanır.

Ve derken, Osmanlılara karşı olan hoşnutsuzluk ve Safevilere karşı olan sempati, 1511'de Şah İsmail'in Anadolu'daki halifesi Şah Kulu[7] liderliğinde büyük bir halk ayaklanmasına dönüşür. Şah Kulu ilk başarısını Şehzade Korkut'un adamlarına ve Antalya subaşısı Hasan Bey'e karşı kazandıktan sonra kendisine inananları topyekun savaşa çağırır. Kısa zamanda çevresinde yoksul köylüler, tımarları ellerinden alınmış sipahiler ve tımar erlerinden oluşan büyük bir güç toplanır.

Ayaklanmanın büyümesi üzerine Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilir. Şah Kulu, Burdur'u alarak Kütahya üzerine yürür. Kütahya'da Karagöz Paşa ile yaptığı kanlı savaşta yenilerek dağlara çekilirse de ikinci bir baskınla Karagöz Paşa ordusunu bozguna uğratarak Paşa'yı da Kütahya kalesinin burcuna asar. Oradan Manisa'ya doğru ilerler. Alaşehir ovasında Şehzade Korkut komutanlarından Hasan Ağa'yı yenerek Bursa yönünde yürüyüşe geçer.

Şah Kulu ayaklanması patlak verdiğinde, Osmanlı hanedanı taht kavgasıyla birbirine girmiş durumdaydı. Çok yaşlı olan Sultan Beyazıt'ın her an ölebileceğini hesaplayan şehzadeler, Sultan öldüğünde başkente en yakın olmanın ve böylece diğerlerinden önce yetişip tahta oturmanın mücadelesi içindeydiler.

---

7) Kimi kaynaklarda "Karabıyıkoğlu", "Şeyhoğlu" ve "Şeytan Kulu" adlarıyla da anılır. Kendisi Korkuteli'nin Yılanlı köyünden olup Şeyh Haydar halifelerinden Hasan Halife'nin oğludur.

Taht kavgaları bu aşamadayken, Şah Kulu ayaklanmasının patlak vermesi ve devleti tehdit eder boyutlara ulaşması, gelişmelerde yeni bir aşamaya yol açar. Sultan Beyazıt, Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa ve Şehzade Ahmet'i, güçlerini birleştirerek ayaklanmayı bastırmakla görevlendirir. Bu haber üzerine Şah Kulu, önce geri çekilerek Konya'yı kuşatırsa da sonra kuşatmayı kaldırarak Döşeme Derbendi denen yerde kayalıklara çekilir ve burada Hadım Ali Paşa kuvvetlerince çembere alınır. Bir ay süren çarpışmalardan sonra çemberi yararak İran'a geçmek üzere Sivas'a doğru çekilir.

Bu sırada Şehzade Ahmet, İstanbul'a dönmek üzere yola çıkar. Hadım Ali Paşa ise Şah Kulu'yu takip eder. Nihayet iki taraf kuvvetleri Sivas'ta karşılaşırlar. Karşılıklı büyük kayıpların verildiği bu karşılaşmada hem Şah Kulu hem de Hadım Ali Paşa ölürler. Şah Kulu'nun geriye kalan askerleri de İran'a geçmeyi başarırlar.[8]

Sultan'ın, ayaklanmayı bastırmak üzere Şehzade Ahmet'i görevlendirmesi Şehzade Selim'i tedirgin eder. Selim, Sultan'ın bu davranışıyla Ahmet'e prestij kazandırarak onu saltanat tahtına oturtmak istediğini düşünerek, tahtı babasından zorla almak üzere askerleriyle Edirne'den yola

---

8) Şah Kulu ayaklanması kuşkusuz bir Alevi ayaklanmasıdır. Ama halkı Şah Kulu etrafında ayaklanmaya yönelten asıl neden ise dinsel olmaktan çok ekonomik olsa gerek. Bu durumu, Şah Kulu ayaklanmasını yerinde incelemekle görevli bizce adı bilinmeyen bir kişinin Osmanlı divanına verdiği raporda da açık olarak görmek olası. Raporun bir yerinde görevli şöyle der: "... çağırub söylerlermiş ki: Bir dahi tımar satarlar mı. Tımarımızı satun alı alı cemi rızkımız tükendi. Tımar almağa deve gerek, mal gerektir. Yoldaşa tımar yoktur. Nerede maldar etrak taifesi varsa, bezirgân oğulları varsa, kadı oğulları, mütevelli oğulları varsa cümlesi ehl-i tımar oldular. Padişahın ne kadar ahçısı, seyisi, mehteri vesair hüddamı varsa cümlesi ehl-i tımar oldular, yoldaşa dirlik kalmadı. Görsünler, imdi tımarı nâ-mahalle verüb Sipahi taifesini zulmetmekten ne fitneler zâhir olsa gerektir." (Çağatay Uluçay'a atfen Çetin Yetkin. **Çetin Yetkin**, *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*, 3. baskı, İstanbul 1984, s.130; **Çağatay Uluçay**, *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?*, İ.Ü. Ed.F. T.D.C.V. sayı 9 Mart 1954, s.55).

çıkar. Bunu haber alan Beyazıt, ordusuyla Selim'i Trakya'da karşılar. Baba oğul arasında çıkan savaşta Selim yenilerek geri çekilir. Fakat çok geçmeden, yeniçeriler Selim'i davet edince, Selim İstanbul'a gelerek saltanatı babasından zorla alır, 1512.

Fakat taht kavgaları 1513 baharına dek aralıksız sürer. Bu süre içinde I. Selim (Yavuz), kardeşleri Ahmet ve Korkut'u ve tüm yeğenlerini bir bir öldürtür. Zaten babası da tahttan düşürülüşünden bir ay sonra Dimetoka yakınlarında ölmüş olduğundan, 1513 baharında, I. Selim Osmanlı Devleti'nin rakipsiz padişahı olarak kanlı devlet tahtına oturur.

XV. Yüzyıl ve XVI. Yüzyılın Başlarında Zazaistan

XV. yüzyıla girerken, Zazaistan, Zazaların yurdu olma özelliğini koruya gelmekteydi. Güneyden kuzeye doğru gidildikçe çoğalan bir Ermeni nüfusun ve güneybatı kesimlerinde seyrek olarak rastlanan bir Kürt nüfusun da varlığına rağmen bölgenin her yanında Zazalar nüfusun mutlak çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Ama böyle olmakla birlikte Zazalar hiçbir dönemde -en azından bu incelememize konu olan XV. yüzyıl ve sonrasında- kendi yurtlarında yöneten unsur durumuna gelemediler. Bu işlevi yüzyıllarca ya Türkler, ya Türklerin desteğinde Kürtler, ya da bazen Türklerin bazen de Bizanslıların desteğinde Ermeniler yönetsel beylikler şeklinde yerine getirdiler.

XV. yüzyılda Zazaistan'da aşiretçilik temelinde örgütlenen bir feodal yapı vardı. Bu feodal yapı, yönetim organlarına (kaleler) bir takım yükümlülüklerle bağımlı fakat kendi özgür iç gelişimi ile biçimlenmekte, örgüt yapısı iç dinamikler tarafından belirlenmektedir.

Zazaistan'daki feodal yapılanma Avrupa'daki feodalizmle önemli bazı farklılıklar gösterir. Öncelikle Zaza feodalizmi,[9] adına *"aşiret"* denen bir çekirdek tarafından oluştuğu için bu yapılanmada belirleyici olan akrabalık ilişkileridir. Yani bir aşiret, öteden beri süregelen bir akrabalar silsilesinin halen devam eden bir beraberliğidir. Yapılanma böylece esas olarak akrabalık ilişkilerine dayanınca, bu yapıda toprak köleliği hiç olmadığı gibi, "topraksız köylülük" de hemen hemen yok gibidir. Bu yönüyle Zaza feodalizmi Kürt feodalizminden de önemli farklılıklar gösterir. Kürdistan'da köyler ve marabalarla ayakta duran toprak ağalığı kurumu günümüzde bile varlığını korumakta, Kürdistan'da halen çözümü en zor sorun olma özelliğini muhafaza etmektedir.

Zaza feodalizminin çekirdeğini oluşturan *aşiret*'in bir

9) XV. yüzyılda Zazaistan'da bulunan diğer halkların (örneğin, Ermeniler) toplumsal yapısı konusunda yeterli bilgimiz bulunmadığından bu tanıma ad olarak "Zazaistan feodalizmi" demek yerine "Zaza feodalizmi" demeyi yeğledik.

akrabalık kurumu olduğunu belirttik. Fakat bir de aşirete dışarıdan gelmiş bir kesim var. Herhangi bir nedenle kendi aşiretinin dışına düşerek gelip aşiret nüfuz alanı içinde barınma isteğinde bulunan kişiler genellikle kabul edilir ve korunurlardı. Fakat bunun yanı sıra, bu kişilerin mülk edinme vs. gibi hakları mevcut değildi. İşte Zazaistan'daki feodal yapılanmada topraksız köylülük diye adlandırdığımız kesim bunlardan oluşuyordu.

Fakat ne yazık ki, tarihsel araştırmalarda XV. yüzyıl Zazaistan'ının toplumsal yapısına inmek pek mümkün olamıyor. Çünkü Zazaistan'da halkın örgütlü birlikleri durumunda olan aşiretlerin üstünde yepyeni bir örgütlenme vardır. Bu örgütlenme tamamen dışarıdan olup silah zoruna dayanmaktadır. Günümüz değerlendirmesine göre sömürgeciliğin Zazaistan'daki örgütlenişini ifade eden bu yönetsel birimler, ulusal bir bilinçten yoksun XV. yüzyıl Zazaları arasında katlanılması gereken birer örgütsel birim durumundaydılar. Tarihler genellikle bu üst örgütlerin mücadelelerini konu edindikleri için araştırmalarda çoklukla bunlar karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalarımızı biraz derinleştirmemiz durumunda da "*kale*"lerle karşılaşmakta ve onlardan daha ileri gidememekteyiz.

Kaleler, bölgede en küçük yönetsel birlikler durumundaydı. Bir kale, çevresindeki küçük bir mıntıkadaki ilişkileri düzenleyen, vergi ve asker temini bakımından etki alanının içinde bulunduğu beyliğe karşı sorumlukları olan bir yönetsel birimdi. Öte yandan beylikler ise daha geniş çerçeveli bir örgütlülüğü ifade ediyorlardı. Beyliğin yönetsel örgüsü, beylik yasalarının kaleler yöneticilerince bölgede işlerliğini devamlı kılmak ve beylik etki alanına giren mıntıkaları, dışarıdan gelen güçlere karşı korumak amacına yönelik olarak örgütlenmişti. Fakat ilk bakışta beylik, bölgede en büyük yönetsel erk gibi görülse de aslında beylik de belirli bir büyük otoritenin (devletin) hegemonya alanı içinde varlığını sürdürüyordu ve bu nedenle de hegemonya alanı içinde bulunduğu büyük otoriteye karşı belirli sorumlulukları vardı.

Bir kale yöneticisinin silahlı gücü ve beylik yöneticileriyle aralarındaki ilişkiler, söz konusu kale yöneticisinin ka-

ledeki hakimiyetinin devamlılığı konusunda belirleyici unsurlar durumundaydılar. Aynı unsurlar bir üst düzeyde olarak beylik yöneticileri için de söz konusuydu. Bölgemizin örgütlenme yapısı böyle olunca, halkımız arasında ulusal bir birliğin bulunmadığı Ortaçağ koşullarında, bölgemizi Zaza olmayan unsurların yönetmiş olmasının arkasındaki tarihsel gerçekliğin kavranılması daha da kolaylaşmaktadır. Ve bu noktadan hareketle de, yöneticilerin etnik kökenine dayanarak bölge halkının kimliği konusunda sonuçlara varmaya çalışmanın yöntemsel bir yanlışlık olacağı gerçeği de apaçık olarak kendisini göstermektedir.

Zazaistan, XV. yüzyıla Osmanlı-Timur savaşlarıyla girer. Anadolu'da üstünlük kurma yarışı ve savaşları bölgemizi de büyük ölçüde etkiler. Bu mücadelede Karakoyunlu beyleri I. Beyazıt'ın (Yıldırım) yanında yer alırken Uygur Mutahharten[10] ile Akkoyunlu beyleri de Timur'un yanında yer alırlar.

Ama XV. yüzyıla gelirken, yani XIV. yüzyılın sonlarında bölgemizin politik yapısı daha karmaşıktır. Zazaistan'ın özelinde Akkoyunlu ve Mutahharten hanedanlarının rekabeti ve çatışmaları vardır. Bu mücadelede Mutahharten Timur'dan destek alırken, Akkoyunlular da Kadı Burhaneddin'in hizmetinde, ondan yardım görürlerdi. Bölgenin genelinde ise Kadı Burhaneddin, Mutahharten, Akkoyunlu ve Dulkadiroğulları'nın birbirleriyle bölgesel ittifakları ve kavgaları ve tüm bu ilişkilere hükmeden de bir Osmanlı-Timur-Memluk çıkar çatışmaları sürüp gidiyordu.

Kadı Burhaneddin'in Şeyh Mueyyet'i öldürmesi kendi sonunun başlangıcı olur. Çünkü bu öldürme olayına karşı olan ve Kadı Burhaneddin'e büyük askeri güç sağlayan Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman, bu olay üzerine Kadı'yla olan işbirliğini bozarak onunla çatışma haline girer. Kadı Burhaneddin'e karşı olmak, Akkoyunlularla Mutahharten'i birbirine yaklaştırır. Derken Kara Yülük 1398'de çıkan bir çatışmada Kadı Burhaneddin'i öldürür. Kadı'nın ölmesi, Sivas-

10) **Prof. Dr. Yaşar Yücel**, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları*, Ankara 1989, s.130.

Kayseri Devleti için büyük bir sarsıntı olur. Ve aynı yıl, devlet, Osmanlı sultanı I. Beyazıt tarafından zaptedilerek Osmanlı toprağına katılır. I. Beyazıt aynı zamanda Orta-Fırat bölgesinde de Memlukların denetiminde olan Elbistan, Malatya, Darende ve Divriği'yi alarak doğrudan Zazaistan'ı tehdit etmeye başlar.

1399'da Timur Anadolu'ya son kez geldiğinde Bingöl ve Dersim'in doğu kesimini baştan başa tahrip ederek askerlerine yağmalatır. Mutahharten, Timur'la aralarında eskiye dayanan bir dostluk bulunmakla beraber yine de kendisini tehdit altında hisseder. Timur'a değerli armağanlar göndererek bağlılığını bildirir. Bunun üzerine Erzincan'a dokunulmaz. Buna karşılık olarak Mutahharten, Timur'un yanında Sivas seferine katılır ve kentin alınmasında ona yardımcı olur.

Timur kışlamak üzere Karabağ'a çekilirken, I. Beyazıt 1401'de Sivas üzerine yürüyerek kenti tekrar Osmanlı topraklarına katar. Oradan, Timur'a olan hizmetlerinden ötürü , Mutahharten'i cezalandırmak amacıyla, Erzincan seferine çıkar ve kenti teslim alır, Mutahharten'i valilikten azleder. Onun yerine Erzincan yönetimini Kara Yusuf'a bırakır. Fakat Erzincan'da Kara Yusuf yönetimi ancak 16 gün sürer. Halkla anlaşamayan Kara Yusuf, sonunda Erzincan'dan ayrılmak zorunda kalır. Halkın kentte Mutahharten'den başka vali istememesi üzerine, I. Beyazıt yeniden Mutahharten'i kente vali atar.

Timur, kendisine bağlı bir beye bu şekilde davranılması karşısında öfkeye kapılır. I. Beyazıt'a haber gönderip derhal bölgeyi terk ederek Kemah kalesini de Mutahharten'e bırakmasını ister. I. Beyazıt, Erzincan harekatından dolayı Mutahharten aracılığıyla Timur'dan özür dilerse de[11] Kemah'ı vermek istemez. Bunun üzerine Timur kaleyi zorla ele geçirerek Mutahharten'e teslim eder.

Timur'la I. Beyazıt arasında rekabetin sürdüğü bu dönemde, Zazaistan'ın Dersim bölgesinde aşiretler arası yöre-

---

11) Neşri, Mutahharten (Tahirten Beğ) hanedanının, Tatar olduğunu söyler. Bkz. **Mehmed Neşri**, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, c.1, 2. baskı, Ankara 1987, s.350- 351.

sel kavgalar da süregitmektedir. M. Şerif Fırat'ın, herhangi bir kaynak belirtmeksizin verdiği -bu nedenle de doğruluğundan pek emin olamadığımız- bilgilere göre ilk mücadele üç aşiretin (Hormekan, Haydaran, Alan) Doğu Dersim'e hakim olma mücadelesi şeklinde görülür. Uzun süren kanlı çarpışmalar sonunda Hormekan aşireti duruma hakim olur gibi görülürse de Alan, Demenan, Haydaran aşiretlerinin Karsan aşiretiyle birlikte Hormekanlara karşı birleşmeleri üzerine bölgede belli bir aşiretin hakimiyetinin tesis edilmesi mümkün olamaz.[12] Böylece başlayan aşiret kavgaları yıllarca sürer.

I. Beyazıt ile Timur arasında bölgenin genelinde sürdürülen paylaşım savaşı, Zazaistan'ın çeşitli yerlerinde 1402 Ankara Savaşı'na dek sürer. 1402 Ankara Savaşı, bölgemizdeki dengenin tamamen Timur'dan yana değişmesi sonucunu getirir. Savaş sonrası, Osmanlı, Anadolu'nun doğusuyla ilgili tüm emellerinden vazgeçmek zorunda kalır. Bu arada Diyarbakır'da da Timur'un desteğinde yeni bir devletin, Akkoyunlu Devleti'nin temelleri atılır.

Anadolu'daki yağma harekatı boyunca askerleriyle Timur'a eşlik etmiş olan Akkoyunlu Kara Yülük Osman, Ahmet ve Pir Ali (Fahreddin Kutlu'nun oğulları), Ankara Savaşı sonrası Doğu Anadolu'da bir takım imtiyazlarla taltif edilirler. Çok geçmeden de, Timur'un bölgeden geri çekilmesinden hemen sonra, söz konusu beylerden Kara Yülük Osman Bey, başkent Diyarbakır olmak üzere çevresini genişleterek 1403'te Akkoyunlu Devleti'ni kurar. Böylece Zazaistan tamamen Akkoyunlu sınırları içine girer.

Bu sıralar Erzurum'un doğusunda, Azerbaycan'ı da kapsayacak şekilde Karakoyunlu Devleti kurulmuştu, 1408. Devletin kuruluşundan sonra, kısa zamanda Kara Yusuf, Kürt beylerini yanına almayı başarır ve Akkoyunlu Devleti için ciddi bir tehdit unsuru olmaya başlar. İlk elde Mardin'i Akkoyunluların elinden alarak kaledeki üç yüz yıllık Artuklu hanedanına son verir, 1409. Ardından Erzincan üzerine yürür. 1410'da, Tercan, Bayburt ve İspir'i de kapsayan Erzin-

12) **M. Şerif Fırat**, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1961, s.71.

can'ı alır. Orada da Uygur Mutahharten soyunun egemenliğine son vererek yerine kendi adamlarından birini getirir.

Kara Yusuf, sultanlık kurmakla birlikte göçebe savaşçı geleneğini sürdürür. Akkoyunlu başkenti Diyarbakır üzerine yürür. Diyarbakır ve Çermik ekinliklerini yakıp yıkar. Bin at karşılığında kendilerine ilişmeyeceği konusunda Çermiklilerle anlaşmaya varılır. Fakat sözlerinde durmamaları üzerine Çermikliler kırıma uğratılırlar. Kara Yusuf buradan Ergani üzerine yürür, kenti tahrip edip kaleyi kuşatır. Kara Yülük Osman Bey kuvvetleri kaleyi kurtarmak için gelirlerse de çıkan çatışmadan bir sonuç alamayarak geri çekilmek zorunda kalırlar.

Kara Yülük Osman, buradan Karakoyunlulara ait olan Sincar üzerine yürür ve Sincar'ı yağmalar. Oradan Erzincan üzerine yürür. Erzincan'ı kuşatırsa da, Kara Yusuf'un oğlu İskender'in gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırıp kaçmak zorunda kalır, 1416. 1420'ye dek Erzincan Karakoyunlulara bağlı bir beylik olarak kalır. Fakat 1420'de yönetim yeniden Mutahharten soyuna geçer ve ardından da Karakoyunluların beylikteki hakimiyeti son bulur. O tarihten sonra yeniden Akkoyunlu hakimiyeti başlar. Bu hakimiyet Kara Yülük Osman Bey'in ölümüne dek sürer.

Kara Yülük Osman Bey döneminde Akkoyunlular, bir ara Erzincan'dan başlatacakları bir harekatla, Erzincan'dan güneye doğru inerek Diyarbakır'a dek Zazaistan'ın tamamını işgal edip Zazaistan'da Akkoyunlu egemenliğini örgütlemek isterler. Bu amaçla Erzincan valisi görevlendirilir. Valinin bu plan doğrultusunda faaliyete geçmesi üzerine vilayete bir baskın düzenleyen Dersim Zazaları 1428'de[13] valiyi öldürürler. Böylece Akkoyunluların bu işgal planı bir süre için askıya alınır.

---

13) M. Nuri Dersimi, bu tarihi her ne kadar 1328 olarak kaydederse de (bkz. **Dr. Vet. M. Nuri Dersimi**, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep 1952, s.75) bu tarihleme bize yanlış gibi görülmektedir. Çünkü öncelikle 1328'lerde bir Akkoyunlu Devleti bulunmadığına göre söz konusu tarihte bir Akkoyunlu valinin öldürülmesi olayının da vuku bulması doğal olarak düşünülemez.

Kara Yülük'ün 1432'de ölmesi üzerine Akkoyunlu içinde başlayan taht kavgaları Karakoyunlulara yeniden batıya doğru genişleme fırsatı verir. Böylece 1446'da Erzincan yeniden Karakoyunlu hakimiyetine geçerken Dulkadiroğullarından Halil Bey'in oğlu Nasır al-Din Muhammet de Harput'u tekrar geri alır. Bu durum 1452 yılına dek sürer. 1452'de Kara Yülük Osman'ın torunlarından Uzun Hasan varlık göstermeye başlar. Aynı yıl, daha önce Karakoyunlu vasalı durumuna gelmiş olan kardeşi Cihangir'i Diyarbakır'dan çıkararak Akkoyunluların başına geçer ve kısa sürede Akkoyunlu Devleti'ni bölgenin en güçlü otoritesi durumuna getirir.

Uzun Hasan döneminde bölgenin Türkleştirilmesi, devletin resmi politikası durumuna gelir. Zazaistan ve Kürdistan'daki Zaza, Kürt ve diğer milliyetlerden beylikler zamanla tasfiye edilerek yerlerine Türk beylikleri tesis edilir.

Uzun Hasan'ın bu tutumu tarihçiler arasında değişik şekillerde yorumlanır. Kimi yazarlar onun bu tutumunu koyu bir milliyetçilik olarak yorumlarlarken, kimileri de Uzun Hasan'la olan akrabalık ilişkilerinden ötürü Egil beyi Kazım'ın Uzun Hasan tarafından taltif edilişinden yola çıkarak onun Türkleştirme politikasının sadece kendi güvenliğini güvence altına alma isteğinden kaynaklandığını ileri sürerler. Ama sebep şu ya da bu olsun, Zazaistan ve Kürdistan kalelerinin Uzun Hasan döneminde Türkler lehine hızla el değiştirdiği de herkesçe kabul edilen bir gerçektir.

Uzun Hasan döneminde de Zazaistan'da Dulkadiroğullarının varlığı bir süre daha devam eder. Dulkadirleri bölgeden söküp atmak için kanlı savaşlar olur. 1465'te Harput, Dulkadirli Nasır al-Din Muhammet'ten alınır ve kalede Akkoyunlu hakimiyeti tesis edilir.

Uzun Hasan, devletin doğusunda günden güne güçlenen Şiiliği de kendisi için önemli bir tehlike olarak görüyordu. Bu yüzden, içlerinde Aleviliğin yaygın bulunduğu Zazaları hep Karakoyunluların doğal müttefikleri olarak görüyor, düşmanlığını sezdirmeksizin onlara karşı yoğun bir sindirme politikasını izliyordu. Şeyh Cüneyt'i Diyarbakır'a kabul etmesi ve onun Zazaistan'da propaganda faaliyetlerini yü-

rütmesine göz yumması da, Şeyh Cüneyt'in propagandaları sonucu Zazalar arasında Karakoyunlulara karşı bir muhalefetin gelişebileceği umudundan kaynaklanıyordu.

Bölgede iki büyük gücün (Akkoyunlu-Karakoyunlu) paylaşım savaşı birkaç yıl daha sürer. Cihan Şah'ın 1467'de Uzun Hasan karşısında bozguna uğraması üzerine darmadağın olan Karakoyunlu Devleti, 1468'de Cihan Şah'ın oğlu Hasan Ali'nin de Uzun Hasan karşısında hezimete uğraması üzerine tarihe karışır. Böylece Akkoyunlu Devleti, Irak, İran ve Horasan'a doğru genişleyerek dönemin en büyük imparatorluklarından biri durumuna gelir. Bu arada devlet merkezi de Diyarbakır'dan Tebriz'e taşınır. Böylece bir zamanlar devletin ana kütlesini meydana getiren Zazaistan, bu genişlemeden sonra bir uç bölgesi durumuna gelir.

"Ne var ki, bu büyük Akkoyunlu İmparatorluğu da, Karakoyunlu İmparatorluğu gibi, bir darbeyle parça parça olabilecek zayıf bir kuruluştur. Zira her biri ayrı ayrı bölgelere ve oymaklara sahip beylerin özerk ve irsi yönetimlerine dayalı devlet yapısında, merkez çok zayıftır. Devletin hükümdar ailesinin malı olması geleneği, bu gevşek yapı üzerine oturur. Eyaletlerde prensler ve daha çok onların atabeyi olan kudretli oymak beyleri, bağımsız yönetimlerini sürdürürler."[14]

Nitekim Otlukbeli yenilgisinden sonra imparatorluk iç buhranlar ve başkaldırılarla çalkalanır. Merkezi otorite büsbütün zayıflar. Daha önceki tarihlerde Erzincan'da yönetimi ele geçirmiş olan Alâ al-Din Davud Şah'ın oğlu Emir Şeyh Hasan, Çemişgezek'i zaptederek hükümet merkezini oraya taşır. Çemişgezek'te üslendikten sonra, etki alanını Hozat, Kemah, Ovacık ve Kemaliye'yi kapsayacak şekilde genişletir. Hatta bu arada Uzun Hasan'la yaptığı bir savaşta Uzun Hasan'ı yenerek Akkoyunlu'ya karşı bağımsızlığını ilan eder ve Çemişgezek'te kendi adına para bastırır.

Bu çöküş döneminde Palu kalesi Rüstem Bey'in, Egil kalesi de Şah Muhammet Bey'in oğlu Lala Kasım'ın yönetimindedir. Rüstem Bey bu karışık ortamda Ergani kalesi üzerine

---

14) **Doğan Avcıoğlu**, *Türklerin Tarihi*, Beşinci Kitap, İstanbul 1984, s.2220.

yürüyerek kaleyi almak ister. Fakat kale önünde çıkan çatışmada ölür, yerine oğlu Cimşit geçer. Lala Kasım'ın Egil kalesindeki hakimiyeti ise bir süre daha devam eder.

1478'de Uzun Hasan'ın Tebriz'de ölmesinden sonra ise huzursuzluk doruk noktasına ulaşır. Böylece devlet içinde başlayan taht kavgalarına, çok geçmeden sistem kavgaları da eklenince devlet günden güne zayıflar, 1500'de ikiye bölünür. Bu bölüşümde Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye Kürdistanı ve Zazaistan da Elvend'in payına düşer.

Elvend de Uzun Hasan'ın Türkleştirme politikasına sarılmak ister. İlk hedef olarak Çemişgezek'i seçer. Çünkü o sıra Emir Şeyh Hasan halen Çemişgezek'ten hemen hemen Dersim'in tamamını kontrol edebilmekteydi. Çemişgezek'in yönetiminin bir Türk hanedanın eline geçmesi durumunda, çoğunluğu Alevi olan ve dolayısıyla Şah İsmail'in doğal müttefikleri olarak düşünülen Zazalar bu Türk hanedanın elinde kıskaca alınacaktı.

Elvend bu amaçla Türk Hapandalu aşiretini Çemişgezek üzerine saldırtır. İki aşiret arasında meydana gelen büyük savaşta, Akkoyunluların Şah'a karşı bir muhafız güç olarak görmeye alışık oldukları Hapandalu aşireti bozguna uğrayarak dağılır. Böylece Elvend kendi sonunu da hazırlamış olur. Nitekim çok geçmeden de Elvend, Şah İsmail karşısında mağlup olur. Böylece onun sahibi bulunduğu bölge de Şah İsmail'in meşru malı durumuna gelir.

Şah İsmail'in bu zaferinden sonra, Emir Şeyh Hasan da direnmektense Şah İsmail'in idaresine girmeyi yeğler. Ve çok geçmeden de Emir Şeyh Hasan görevinden alınarak onun yerine İranlı bir memur atanır.[15]

---

15) Bu görev değişimi çeşitli kaynaklarda yinelenir. Ancak burada sözkonusu "*İranlı memur*"un adı anılmaz, muğlakta kalır. Bu durum, tarihte bir belirsizliği beraberinde getiriyor. Bu belirsizlikte şu alternatiflerin doğru olabilecekleri olasılığı beliriyor:

1- Söz konusu "İranlı memur" Hacı Rüstem'dir.

2- Bu memur Hacı Rüstem değildir. Ancak kale çok kısa bir süre sonra Hacı Rüstem tarafından "İranlı memur"dan alındı.

3- "Emir Şeyh Hasan" ile "Hacı Rüstem" aynı kişiler olup söz konusu "İranlı memur" da Nur Ali Halife'dir.

Elvend'in yenilmesiyle Zazaistan ve Türkiye Kürdistanı Şah İsmail'in meşru malı durumuna gelir ama bölgenin, hatta Safevi Devleti'nin kendisinin tamamen Şah İsmail'in kontrolüne geçmesi uzunca bir zaman alır. Şah İsmail bunu sağlamak için geniş çaplı bir harekata girişmek zorundadır. Bunun için Anadolu'daki sempatizanlarına çağrıda bulunarak Erzincan'da toplanmalarını ister. Bunun üzerine Zazaistan'ın kuzey kentlerinden Erzincan, Şah İsmail'in en büyük karargahı, ve Şah'a katılmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinden akın akın gelen Alevi Türkmenlerinin toplanma merkezi durumuna gelir.

Munzur dağlarının kuzey eteklerinden geçen Sivas-Erzincan hattı, zaten öteden beri Alevi Türkmenlerin Erdebil'e ulaşmak için kullandıkları bir göç yoluydu. Bu nedenle Kuzey Zazaistan Zazaları, Alevi Türkmen kültürüyle bu hat üzerinde tanışmış, onlarla karşılıklı bir etkileşim içine girmişlerdi. Bu son durum, yani Alevi Türkmenlerin Erzincan'da toparlanmaları da bu iki kültürün karşılıklı etkileşimini hızlandırır. Böylece Türkçe kökenli dinsel sözcükler ve Alevi ozanların Türkçe deyişleri bu dönemde halkımız arasına girer ve günümüze dek yaşamasını sürdürür.

Şah İsmail'in ilk kapışması Dulkadiroğullarıyla olur. Memleketinden büyük kafileler halinde doğuya doğru olan Alevi göçleri Dulkadirlileri endişelendirir. Şah İsmail'i cezalandırmak ve sınırlarını İran'a doğru çekmeye zorlamak için Dulkadirliler, Akkoyunluların eski başkenti Diyarbakır üzerine yürürler. Diyarbakır'ı ele geçirip kenti Akkoyunlu prenslerinden Zeynel'in yönetimine bırakırlar. Fakat çok geçmeden, kent Musullu Türkmenlerinden beylerbeyi Emir'in eline geçer.

4- Emir Şeyh Hasan adının anılması tamamen bir yanlışlıktan ibarettir. Ancak Şah İsmail'in zaferinden sonra Hacı Rüstem görevinden alınarak yerine bir "İranlı memur" olarak Nur Ali halife atanır.

5- Dördüncü alternatif doğrudur. Ancak Hacı Rüstem yerine atanan memur, adı bilinmeyen bir kişidir. Nur Ali Halife de Çetin Yetkin'in belirttiği gibi (bkz. dipnot 23) 1512'de öldürülmüş olup, Çemişgezek olayı ile hiçbir ilişkisi yoktur.

Şah İsmail, bölgede hakimiyet kurmak amacıyla Maraş üzerine yürür. Burada Dulkadirlilerle tutuştuğu savaşı kazandıktan sonra Diyarbakır'a yönelir. Diyarbakır valisi Emir Bey Musullu, kendisini her gün tehdit etmekte olan Dulkadir tehlikesini bertaraf etmek için Haydari tacı giyerek Şah'a bağlılığını bildirir. Bu davranışından çok memnun kalan Şah İsmail, Emir Bey Musullu'yu "han" ünvanıyla taltif eder. Şah ayrıca kendisine mühürdarlık göreviyle oğlu Şah Tahmsap'ın lalalığı görevini ve bunlara ek olarak da Herat ve Horasan eyaletlerini verir. Bu şekilde boşalan Diyarbakır yönetimine de Mirza Bey'in oğlu Muhammet Han Ustaclu getirilir. Bu arada Palu da alınarak yönetime Arabşah adlı bir Türkmen getirilir. Fakat Lala Kasım, Egil kalesini teslim etmek istemez. Muhammet Han Ustaclu, büyük bir orduyla kale üzerine yürüyüp kaleyi teslim alır ve yönetimini Mansur Bey'e verir. Böylece Diyarbakır ve çevresinde Safevi yönetimi resmen kurulmuş olur.

Şah İsmail, Şeyh Cüneyt'ten bu yana süregelen geleneği sürdürür. Ulaşabildiği her yere halifelerini göndererek Safeviliğin propagandasını yaptırır; böylece bir yandan ele geçirdiği bölgelerde hakimiyetinin kalıcılığını kolaylaştırırken, bir yandan da tabandan gelen halk ayaklanmalarının desteğinde devletinin sınırlarını genişletmeyi amaçlar. Bu arada Zazaistan'a da Nur Ali Halife'yi gönderir. Nur Ali Halife, Çemişgezek'e gelerek, kendisi de Şah İsmail sempatizanlarından olan Hacı Rüstem'den kaleyi teslim alır. Hacı Rüstem, Şah'ın yanına gidip onun hizmetine girerken, Nur Ali Halife de Çemişgezek'i bir üs olarak kullanarak Dersim yöresinde propaganda faaliyetlerine başlar.

Çaldıran Savaşı ve Zazaistan'ın Türk-Kürt Birlikleri Tarafından İşgali

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıla büyük bir ekonomik krizle girmişti. Devletin yaşamak için sırtını dayadığı Anadolu, artık devleti besleyemediği gibi, beslemek de istemiyordu. Bu ekonomik krizin yanı sıra, şehzadelerin taht kavgaları da çok kan dökülmesine yol açmış ve saray çevrelerinde büyük politik bunalımların doğması sonucunu getirmişti.

Tüm bunların yanı sıra, doğuda Safevi devleti alabildiğine güçlenmiş, etki alanını batıda Sivas'a kadar genişletmişti. Şah İsmail'in Üsküdar'a kadar geleceği söylentileri kulaktan kulağa dolaşıyordu. Üstelik Osmanlı'ya karşı güveni sarsılan Anadolu halkı da, bu fetih harekatında Şah İsmail için öncü güç rolünü üstlenmeye hazır gibi görünüyordu.

Aslında ise, en azından Şah Kulu ayaklanmasına kadar, Şah İsmail'in Osmanlı topraklarını işgal etme diye bir düşüncesi yoktu. O, politikasını, Horasan'ı içine alan büyük bir Türk devleti kurma üzerine geliştiriyor, çalışmalarını bu amaca yönelik olarak yapıyordu. Anadolu'ya ilişkin emelleri ise askeri güç kullanmaktan çok, devleti içten fethetme yönündeydi. Bu amaçla Osmanlı içlerine gönderdiği halife ve daha alt düzeyde propagandistleri ta Osmanlı sarayına kadar girebilmiş ve hatta Sultan II. Beyazıt'ı bile etki alanlarının içine alabilmişlerdi.

Şah Kulu ayaklanmasından çok daha önce, Şah İsmail'in Şah Kulu'ya gönderdiği bir talimat, Şah İsmail'in o dönemdeki politikasını yansıtması bakımından büyük bir öneme haizdir. Muhtar adlı elçi Şah İsmail'in talimatını Şah Kulu'ya şöyle iletir:

"Şahımızın üç maksadı var. Bunlardan birincisi, ehli beyt muhiplerini ve Şii mezhebi saliklerini, Arap Kavmi'nin tesiri ve nüfuzu altından kurtarmaktır. İkincisi, muhtelif fırkalara bölünen Şiiliği tek esas üzerinde toplamaktır. Üçüncüsü, Tatarların istilâsında şuraya buraya dağılan Şii Türk ve Türkmen aşiretlerini, ana vatanları olan Horasan'a celbederek bunların da iştirakiyle büyük bir hükümet kurmaktır.

"Şimdi, Şahımızın sizden beklediği hizmet şudur: Evvelâ size tâbi olan aşiretleri, kısım kısım bizim tarafa geçirmektir. Ancak şu var ki, Şah hazretleri Osmanlı hükumeti ile hoş geçinmek fikrindedir. Hattâ Osmanlı padişahına "baba" diye hitab ederek bir name göndermiştir. Onun için, Şah'ın en mühim arzularından biri de Osmanlı hükumetiyle hiç ihtilâf çıkmaması merkezindedir..."[16]

Ama Şah Kulu olayından ve hele hele Şah'ın kendisine dost olarak gördüğü II. Beyazıt'ın oğlu I. Selim tarafından devrilmesinden sonra, Şah İsmail'in Anadolu'ya ilişkin politikasında önemli bir değişiklik olmuş olabilir. Bu nedenle Osmanlı sarayının, Şah İsmail'in Üsküdar'a dek gelmek istediği şeklindeki endişesi haklı bir nedene dayanıyor olabilir.

Şah İsmail korkusunun yanı sıra, devlet büyük bir ekonomik kriz içinde bunalmış durumdaydı. Ekonomik sorunların çözümü için yeni sömürü alanlarının bulunması gerekiyordu. Yani yeni fetihler! I. Selim, daha Trabzon'da valiyken bunun hesaplarını yapmış ve bu hesaplar sonucu Memluk topraklarının ele geçirilmesini en uygun çözüm olarak görmüştü. Böylece bir taşta iki kuş vurulmuş olacaktı. Bir yandan Osmanlı, Akdeniz'i bir içdeniz durumuna getirmenin ilk koşullarını hazırlarken diğer yandan da halifeliği ele geçirerek İslam aleminin liderliğine soyunmuş olacaktı.

İşte I. Selim zorla saltanatı ele geçirmekle bu planını uygulamak için gereksinme duyduğu gücü ve yetkiyi de elde etmiş oluyordu. Ve zaten saltanat kavgasından ötürü saray çevrelerinde ayyuka çıkmış olan karşılıklı güvensizlik ve çekişmeler de ancak böylesine büyük bir fetih hareketiyle birliğe dönüşebilirdi.

Fakat Memluk seferine çıkması durumunda, Şah İsmail'in de doğudan yürüyerek Anadolu'yu baştan başa ele geçirme tehlikesi de vardı. Bu nedenle güney seferine çıkmadan önce, Osmanlı'nın doğu sınırları güvence altına alınmalı, bu güvence için de Şah İsmail'in doğudaki ilerlemesi kesin bir şekilde durdurulmalıydı.

I. Selim, İran seferindeki asıl amacını gizlemek, bu ko-

---

16) Ziya Şakir'e atfen M. Şerif Fırat. M. Şerif Fırat, age. s.74; **Ziya Şakir**, *Mezhepler Tarihi*, s. 141.

nuda hem Memlukları kuşkulandırmamak hem de güneyden gelebilecek bir Memluk saldırısını bertaraf etmek için Safevilerin Suriye ve kutsal kentler üzerinde bir tehdit unsuru olmasından korkan Memluklarla Şah İsmail'e karşı bir antlaşma imzalar.[17] Böylece devletin güney sınırlarını düşünme gereği duymaksızın sefer hazırlıklarına başlar.

Ama I. Selim, Şah İsmail üzerine kiminle ve nasıl gitmeliydi? Anadolu'nun Alevilerini peşine takıp Şah İsmail'in üzerine yürüyemezdi. Doğu seferindeyken bu Alevileri cephe gerisinde de bırakamazdı. İşte bu aşamada korkunç Alevi katliamı düşüncesi I. Selim'in kafasında gündeme geldi. Katliamın planını yaptı. Öncelikle özel bir sayımla yedi yaşından büyük 40.000 Aleviyi tespit ettirdi. Bu tespitten sonra 20 Mart 1514'te Üsküdar'dan İran seferini başlattı. Bu yola çıkış, Anadolu'da Alevi katliamının başlaması demekti. Böylece I. Selim, Anadolu'yu baştan başa bir kan gölüne çevirerek Sivas'a geldi.

Fakat I. Selim, Alevi oymaklarının içine yalın kılıç dalıp büyük küçük demeden her rastladığını katleden askerlerle Şah İsmail'e karşı çıkamazdı. Böylesine az ve güven vermeyen bir kuvvetle Şah İsmail'le savaşa tutuşmak, I. Selim için intihar olurdu. I. Selim ordusu için taze kan gerekiyordu ve bu kan da pekala Kürt kanı olabilirdi.

I. Selim, Kürt beyleriyle bir işbirliğinin koşullarını hazırlamak üzere Kürt beylerinden İdris-i Bitlisi'yi görevlendirdi.[18] *"İdris-i Bitlisi, Rami, Aşti, Süren, İmadiye, Hasankeyf,*

---

17) **Stanford Shaw**, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çv. Mehmet Harmancı, c.1, İstanbul 1982, s.123.

18) 1- Bu olayı bütün tarihler doğrular. Ancak buradakinin tersine, Kürtlerle I. Selim arasındaki işbirliği görüşmelerinin Kürtler tarafından başlatılmış olduğu da iddia edilir. Bu görüşe göre, İdris-i Bitlisi, Kürt beyleri tarafından I. Selim'e gönderilir ve ilişki böylece başlar. Her iki görüş de birçok tarihçi tarafından yinelendiği için kaynak gösterme gereğini duymuyoruz.

2- I. Selim'le Kürt beyleri arasındaki işbirliği görüşmelerinin başlangıç tarihinde de bir belirsizlik vardır. Kimi yazarlar, bu işbirliği görüşmelerinin Çaldıran Savaşı sonrasında, I. Selim'in Amasya'da kışladığı sıralarda başladığını (ör. bkz. **İsmail Beşikçi**, *Doğu Anadolu'nun*

Bitlis, Hizan ve Cezire-i Ömeriye aşiretlerini ve bunlar gibi daha yirmi beş Kürt aşiretini"[19] bir araya getirebilmeyi başardı. İdris-i Bitlisi aracılığıyla I. Selim'le Kürt beyleri arasında sürdürülen görüşmeler sonunda ünlü Türk-Kürt işbirliği antlaşması imzalandı. Söz konusu antlaşmanın maddeleri şöyleydi:

1- Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt emirliklerinin özerkliklerini korumak;

2- Kürt emirliklerinde de yönetim babadan oğula geçerek sürecek, eskiden beri yürürlükte olan yöntem yürürlükte kalacak ve bu konuda ferman padişahtan çıkacak;

3- Kürtler, Türklere bütün savaşlarda yardım edecekler;

4- Türkler de Kürtleri bütün dış saldırılarda koruyacaklar;

5- Kürtler, devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi verecekler;

6- Bu antlaşma Sultan Selim ile ona boyun eğen Kürt emirlikleri arasında yapılmıştır.[20]

İşte bu antlaşmadan sonra Kürt askerlerin katılımıyla güçlenen Osmanlı ordusu Zazaistan topraklarında ilerlemeye başlar. Sivas'a kadar Alevi Türkmenleri kılıçtan geçire geçire gelen Osmanlı ordusu, Sivas'tan sonra da sivil Alevi Zaza halkını katletmeye başlar. Yer yer direnenler olursa da örgütsüz olan halk gücü panik içinde ordunun önünden kaçarak kimi Erzincan üzerinden Şah'a ulaşmak üzere doğuya doğru kaçarken, çoğu da Munzur dağlarını aşıp Dersim Zazalarına karışarak hem katliamdan kurtulur hem de Dersim savunmasını güçlendirirler.

I. Selim, arkasında kan gölleri bırakarak Erzincan'a yaklaşırken, Erzincan beyi Gülpen, şehri yağmadan ve halkını katliamdan kurtarmak için padişaha bağlılığını bildirir ve

---

Düzeni, 2.baskı, Ankara 1970, s.79) söylerlerse de bize göre bu işbirliğinin I. Selim'in Çaldıran'da Şah İsmail'le karşılaştığı andan daha önceki bir tarihte başlamış olabileceği olasılığı daha doğru gibi geliyor.

19) **Mustafa Nuri Paşa**, *Netayic ül-Vukuat*, c.1-2, Ankara 1987, s.84.

20) **M. Emin Zeki**, *Kürdistan Tarihi*, İstanbul 1977, s.92-93.

ancak Şah İsmail'e karşı savaştan bağışlanmasını rica eder. I. Selim, ordusunun tüm gereksinmelerinin karşılanması koşuluyla bu isteği kabul eder.

I. Selim, Erzincan'dayken Kiğı ve Bayburt beyleri, bu kalelerin anahtarlarını getirip kendisine teslim ederler. I. Selim, Erzincan'dan Dersim üzerine tüm gücüyle yüklenir. Dersim Zazaları kendilerini korumak için dağ geçitlerini tutarak Dersim'e girmeye çalışan ordu birliklerine büyük zayiat verdirirler. Dersim'in dağlık arazisinde Zazalarla uzun süreli bir çatışmaya girmenin ordusuna verdireceği büyük kaybı hesaplayan I. Selim, kuvvetlerini Dersim'den çekip Şah İsmail'le karşılaşmak üzere Tercan'a doğru yola çıkar. Ve Çaldıran'da Şah İsmail ordusunu büyük bozguna uğratır. Şah İsmail dağınık ordusuyla İran içlerine çekilir.

I. Selim, cephe gerisini güvenceye almak amacıyla, Bayburt, Erzincan ve Kiğı'ya Bıyıklı Mehmet Paşa adıyla ün yapan Çavuşbaşı Mehmet Paşa'yı beylerbeyi olarak atayıp kendisi ordusuyla doğuya doğru ilerlemesini sürdürerek Tebriz'i alır.

Bıyıklı Mehmet Paşa, İdris-i Bitlisi'nin desteğinde Sivas'tan Erzincan'a dek olan Zaza bölgesinde Osmanlı yönetim birimlerini örgütler. Yalnız Kemah kalesi bu işgale karşı direnir, Osmanlı'ya teslim olmak istemez. Sonunda Bıyıklı Mehmet Paşa, yine İdris-i Bitlisi'nin desteğinde[21] Türk ve Kürt askerlerden oluşan büyük bir askeri güçle Kemah kalesini kuşatır. Zazalar kaleyi kahramanca savunurlar. Fakat ardı arkası kesilmeyen saldırılar karşısında kale daha fazla dayanamaz. Teslim olan Zaza savaşçılarının tümü idam edilir, sivil halk üzerinde de kanlı bir terör estirilir. Başlangıçta teröre rağmen, halk kenti terketmeye yanaşmazsa da sonunda bu direnç de kırılır. Kentteki kanlı Türk-Kürt teröründen canını kurtarabilenler Dersim dağlarına doğru kaçarak izlerini kaybettirirler.

Bu sıra Çemişgezek eski beyi Hacı Rüstem, Şah İsmail ordusunun yenilmesi ve I. Selim ordusunun Tebriz'e dek ilerlemesi üzerine saf değiştirerek I. Selim'in yanına gider,

21) **Dr. Vet. M. Nuri Dersimi**, a.g.e. s.77.

ona bağlılığını bildirmek ister. Fakat I. Selim, Hacı Rüstem ve adamlarını öldürtür.[22] Hacı Rüstem'in öldürülmesi üzerine, o sıralar Irak'ta bulunan oğlu Pir Hasan, I. Selim'e giderek Sultan'a bağlılığını bildirir. Sultan, Pir Hasan'ın canına ilişmez, onu değerli armağanlarla ödüllendirerek Çemişgezek ve çevresinde faaliyet gösteren Safevilerin üzerine gönderir.

O sıralar, Şah İsmail'in Orta Anadolu halifesi Nur Ali Halife, etrafında küçük bir Safevi birliğiyle Alevi Zazalar arasında destek sağlama çabası içindedir. Pir Hasan, Nur Ali Halife'yi ortadan kaldırmak üzere buyruğundaki Kürtlerle onun üzerine yürür. Ovacık'ta Takır yaylağı denilen mevkide çıkan çatışmada Nur Ali Halife büyük bir yenilgiye uğrar. Birliğinin hemen hemen tamamının imha edildiği bu savaşta Nur Ali Halife'nin kafası kesilirken komutanları Ulaş ve Yaraş da öldürülürler.[23]

I. Selim Tebriz'den dönünce, Şah İsmail yeniden toparlandı. Karahan komutasında büyük bir orduyu Diyarbakır üzerine gönderdi. Diyarbakır'a yaklaşırken, Karahan kuvvetleri Mardin, Hasankeyf, Harput ve Ergani taraflarında bulunan diğer Safevi kuvvetleriyle birleştiler. Böylece oluşan büyük ordu Diyarbakır'ı kuşattı.

Kürtler bir yandan kenti savunurken bir yandan da I. Selim'e haber göndererek yardım istediler. Bunun üzerine I. Selim, Hacı Yekta (ya da Hacı Ahmet Ağa) adında birinin komutasında Diyarbakır'a bir yardım kuvveti gönderdi.

---

22) **Şeref Han**, *Şerefname-Kürt Tarihi*, çv. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1971, s.192.

23) Şeref Han, a.g.e. s.194.. "Pir Hasan" yerine "Bıyıklı Mehmet Paşa" adını kullanarak Bilal Aksoy da aynı çatışmadan sözeder (bkz. **Bilal Aksoy**, *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*, c.1, Ankara 1985, s.174).. Öte yandan Çetin Yetkin de, Ahmet Refik, Çağatay Uluçay ve Halis Asarkaya'ya atıfta bulunarak Nur Ali Halife'nin 1512'de Çorum, Amasya, Yozgat ve Tokat yörelerinde ayaklandığını, daha sonra Yularkıstı Sinan Paşa'yı Kızılhisar'da bozduğunu ve Göksu'da Mehmet Ağa'yla tutuştuğu savaşta öldüğünü, askerlerinin de İran'a kaçtığını söyler. (bkz. **Çetin Yetkin**, a.g.e. s.133). Nur Ali Halife tartışması için ayrıca bkz. dipnot 15.

Fakat gelen kuvvetler kuşatmayı yarıp kente girebilmelerine rağmen kenti kuşatmadan kurtaramazlar.

Diyarbakır'da bunlar olurken, İdris-i Bitlisi, Muş, Ahlat, Zırki, Bohtan, Soran, Erbil, Cezire, Musul, Bitlis, Hizan, Garzan, Şirvan, Sason, Midyat, Hasankeyf taraflarında dolaşarak halkı I. Selim'e itaat etmeye ve Osmanlı bayrağı altında Safevilere karşı savaşmaya davet etti. Böylece Kürtlerden oluşan kuvvet üç koldan Zazaistan'a doğru ilerler. Öncelikle Meyafarkin, Egil, Palu kaleleri zaptedilirler. Bu kalelerin düşmesinden sonra Kürt birlikleri Kiğı Sancağı'nda toplanıp Çapakçur üzerine yürürler. Çapakçur'un da alınmasından sonra güneydoğu Zazaistan'ın tamamını işgal etmiş olarak büyük bir takviye gücünü Diyarbakır'a doğru yola çıkarırlar.

Bu arada Şah'ın, İran Kürdistanı valisi Kürt Bey komutasında Kürtlerden oluşan yeni bir takviye kuvveti gönderdiği duyulunca, bu kez İdris-i Bitlisi, Heyzan, Mekis, Bitlis ve Sason Kürt aşiretlerinden topladığı büyük bir güçle yeni gelenleri karşılamaya gider. İki Kürt ordusu Erciş'te karşılaşır. Çıkan büyük savaşta Kürt Bey'in ordusu bozguna uğrar, dağılır.

Öte yandan Hacı Yekta komutasındaki askerler Diyarbakır'a girmelerine rağmen kent çevresindeki Safevi kuşatması halen sürmektedir. Durumun kritik olduğunu gören İdris-i Bitlisi, I. Selim'e bir rapor gönderir. Raporda savaşı kazanmak için Kürt beylerinin eski beyliklerinin başına tayin edilmelerini ve bizzat I. Selim komutasında Türkler ve Kürtlerden oluşan bir orduyla Diyarbakır üzerine yürünmesini önerir. Kentin alınmasından sonra da Karahan'ın Diyarbakır'dan uzaklaştırılmasını ve Kürtlerin başına beylerbeyi rütbesinde bir şahsın atanmasını ister.

I. Selim, İdris-i Bitlisi'ye gönderdiği yanıtta, Kürt beylerinin kendi aralarında, hepsinin boyun eğecekleri birini seçmelerini ve bu kişinin maiyetinde memleketlerini Safevilere karşı korumalarını önerir. Bunun üzerine İdris-i Bitlisi, I. Selim'e gönderdiği ikinci bir raporda şunları der:

"Burada öznel birlikten fazla çokluk vardır. Herkes yalnız ben olayım, benden başkası olmasın, diyor ve kimse kimseye itaat etmiyor. Yüce amaç kızılbaşların topluluğunu parçalamaya ve birliğini darmadağın etmeye yol açacak tedbirleri almak olduğuna göre, bu durumda sultanlık sarayının adamlarından, bütün Kürt beylerinin itaat edecekleri ve emirlerine boyun eğecekleri birinin tayin edilmesi daha iyi olur. Böylece bu iş en hızlı ve en iyi şekilde tamamlanır." [24]

Bunun üzerine Bıyıklı Mehmet Paşa, Diyarbakır Eyaleti Beylerbeyi ve Kürdistan Orduları Genel Komutanlığı'na atanır.

I. Selim, Bıyıklı Mehmet Paşa komutasında büyük bir orduyu bölgeye gönderme hazırlıkları içindeyken, Kürt beyleri, Osmanlı adına bölgeyi Safevilerden geri alma mücadelesini verirler. Sonunda Bıyıklı Mehmet Paşa, ordusu ile yola çıkar. Hasankeyf'te İdris-i Bitlisi başkanlığındaki Kürt beylerinin katıldığı bir toplantı yapılır. Toplantıda savaş planları hazırlanır. Kürtlerden oluşan 10.000 kişilik bir askeri gücün Bıyıklı Mehmet Paşa emrine verilmesi kararlaştırılır.

Böylece daha da güçlenen ordu, öncelikle Karut Bey yönetimindeki İran birliklerine saldırır. Bıyıklı Mehmet Paşa, Karut'un birliklerini dağıttıktan sonra, arkasını güvenceye almış olarak Diyarbakır üzerine yürür. Ordunun Diyarbakır'a yaklaşmakta olduğunu haber alan Karahan, kuşatmayı kaldırarak Mardin'e doğru çekilir. Böylece Bıyıklı Mehmet Paşa ordusu savaşmadan kente girer ve Bıyıklı Mehmet Paşa da tarihlere "Diyarbakır Fatihi" ünvaniyle geçer.

Diyarbakır'ın alınmasından sonra Osmanlı ordusu Mardin üzerine yürür. Mardin'deki Kürtlerin yardımıyla Osmanlı ordusu kente girerken, Karahan ordusu da Sincar taraflarına çekilir. Bu arada Safevi askerlerinin bir kısmı da kaleye çekilip kaleyi savunur.

Durum bu aşamadayken Bıyıklı Mehmet Paşa ile Amasya valisi Şadi Paşa arasında çıkan anlaşmazlık üzerine Şadi Paşa askerleriyle birlikte Amasya'ya döner. Bunun üzerine

---

24) **E. Xemdin**, *İslamiyetten Osmanlılara Kadar Kürdistan Tarihi*, c.2, Köln 1989, s.207.

önemli bir kuvvet kaybına uğrayan Osmanlı ordusu Mardin kalesi kuşatmasını kaldırıp Diyarbakır'a döner. Bu geri çekilişi haber alan Karahan, kenti yeniden ele geçirir.

Bu olay üzerine İdris-i Bitlisi, Şadi Paşa'yı I. Selim'e şikayet eder. Şikayetinde, Şadi Paşa'nın asker arasında ikilik çıkardığını, memleketin yönetim ve düzenine zarar verdiğini ve Mardin kalesinin onun yüzünden Osmanlı yönetiminden çıktığını söyleyerek yeniden yardım talebinde bulunur. Bu haber üzerine I. Selim, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı, bütün Karaman ve Anadolu sipahileri ve subaşılarıyla Diyarbakır'a gitmek üzere görevlendirir. Bu arada İstanbul'da Sinan Ağa ile Bali Ağa maiyetindeki sipahi oğlanı ve silahtar bölükleriyle gelip Hüsrev Paşa kuvvetlerine katılırlar. Böylece asker sayısı 20.000'e ulaşan takviye kuvvetleri 1517 ilkbaharında yola çıkarlar.

Diyarbakır'a ulaşmak için Zazaistan'dan geçmek gerekiyordu. Hüsrev Paşa, ordusunun arkasını güvenceye almak bakımından yolu üzerindeki Harput ve Ergani kalelerini almak ister. Bu amaçla Çerkez Hüseyin Paşa, Harput'u kuşatır. Fakat Harput kalesinde büyük bir direnişle karşılaşınca orada uzunca bir süre kaledekilerle çarpışmak zorunda kalır. Daha sonra İstanbul'dan Karçinoğlu Ahmet Bey yönetiminde gönderilen yeniçerilerin de yardımıyla önce Harput, ardından da Ergani kalesi alınarak Diyarbakır'a gidilir.

Bu durum karşısında Karahan, Şah İsmail'den takviye kuvvetleri gönderilmesini ister. Şah, Hamedan ve Gülşehir valileri yönetiminde bir takviye gücü gönderir. İdris-i Bitlisi'nin oğlu Muvahip Çelebi ile Cezire Emiri komutasındaki Kürt birlikleri bu yeni gelenleri Sincar yakınlarında karşılarlar. Çıkan çatışmada Kürt birlikleri bozguna uğrayarak Diyarbakır'a doğru çekilmek zorunda kalırlar. Safevi birlikleri ise Mardin'e ulaşıp Karahan ordusuyla birleşirler.

İstanbul'dan gönderilen takviye kuvvetlerinin Diyarbakır'a ulaşmasından sonra güçlenen Osmanlı ordusu yeniden Mardin'e doğru yola çıkar. Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Karahan, işgali kaldırarak kentten uzaklaşır. Sonunda iki ordu Nusaybin dolaylarında karşılaşırlar. Meydana gelen büyük savaşta Safevi ordusu yenilgi-

ye uğrar. Karahan'ın da bir kurşunla vurulduğu bu savaştan sonra Safevilerin Kürdistan'daki direnişi tamamen kırılır.

Mardin'in düşmesinden sonra sıra Zazaistan'a gelir. Zazaistan'ın güneydoğu kaleleri, daha önce Kürt birliklerince işgal edilip kalelerde Kürt yönetimler tesis edilmiş olduğundan Mardin savaşı sonrasında büyük Türk-Kürt ordusu Zazaistan'ın batı bölgelerine yönelir. Güçlü karşı koymalara rağmen bir biri ardınca Siverek ve Çermik kaleleri zaptedildikten sonra Ergani ve Harput üzerine yeni bir fetih harekatı düzenlenerek Zazaistan'ın güneybatı kesiminde de Türk-Kürt işbirliğine hizmet eden yönetimler tesis edilir.

Bu son fetih harekatından sonra Güney Zazaistan'ın tamamı işgal edilmiş bulunuyordu. Yukarıda gördüğümüz gibi, Zazaistan'ın kuzey ve kuzeybatı kesimleri daha önce işgal edilmiş durumdaydı. Zazaistan'dan kala kala, bağımsızlığını koruyabilen bir Dersim kalmıştı.

I. Selim'in İran seferi sırasında Erzincan valiliğine atadığı Bıyıklı Mehmet Paşa bu tarihten sonra Dersim üzerine defalarca sefer düzenlemiş ama hiçbir seferden hiçbir sonuç alamamıştı. Dersim'in Zaza aşiretleri, Mehmet Paşa kuvvetlerine karşı koyarak onları Dersim'e sokmamışlardı. Osmanlı'nın örgütlemek istediği devlet yönetimi Dersim'in iç yapısı üzerinde herhangi bir şekilde etkili olamadı. Dersim, bir aşiretler federasyonu olma özelliğini Osmanlı'nın tüm baskılarına rağmen koruyabildi.

Çaldıran Savaşı öncesi ve sonrası gelişmeleri, Dersim Zazaları arasında, belki adına "ulusal' diyemezsek de, vatan topraklarının korunması amacına yönelik bir birliğin oluştuğunu görüyoruz. Bu nedenle Türk-Kürt ordusu Harput'u geçip Dersim'i işgal toprakları arasına alma şansını bir türlü elde edemedi.

İş bu minval üzre, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Zazaistan, Türk-Kürt işbirliği sonucu dört yandan işgal edilmiş, kalelerde Türk ve Kürt yönetimler tesis edilmiş ve Zazaistan'ın bağımsızlığı sadece Dersim'de korunabilir duruma gelmişti.

Kürt beylerinin Osmanlı'ya olan bu hizmetlerine karşılık olarak, Sultan I. Selim, Kürt beylerine dağıtılmak üzere İdris-i Bitlisi'ye 2.000 tane altın işlemeli kılıç, 2.000 sikke

Frenk altını, filori, bir samur ve bir vaşak kürk, beylere dağıtılmak üzere birer kürk ve hediyeler gönderdi.[25] Bitlisi'nin kendisine ayrıca 25.000 düka altını ile daha birçok armağanlar gönderen I. Selim, böylece, Zazaistan'ı ve Kürdistan'ı kendisine peşkeş çeken Kürt beylerini memnun eder. Kürt beyleri de hizmetlerinden ötürü kendilerine gönderilen armağanlarını alarak yeni hizmetlere hazırlanırlar.

25) **Hoca Sadettin**, *Tactevarih*, c.2, s.322.

Bu Bölümü Bitirirken

XVI. yüzyılın başında, bölgemizin politik yapısında köklü değişikliklere yol açacak büyük olaylar yaşanır. Osmanlı sultanı I. Selim, saray çevrelerindeki dargınlıkları birliğe dönüştürmek, kardeş kavgalarıyla yitirdiği itibarı yeniden kazanmak, devlete yeni sömürge alanları açmak ve İslam aleminde lider devlet durumuna gelmek için Mısır'a dek yürüyüp merkezi Mısır'da olan İsmailiye Devleti'ne (Memluk Sultanlığı) son vererek halifeliği ele geçirme isteğindedir. Fakat bunu gerçekleştirmek için de öncelikle Şah İsmail'in Anadolu içlerine doğru ilerlemesini durdurma ve sefer sırasında ondan gelebilecek saldırılara karşı doğuda bir savunma hattı oluşturması gerekmektedir. Bu hattı kendi askerleriyle oluşturabilmesi ise olası değildi. Bu konuda akla gelebilecek en uygun müttefik, bölgenin sakinlerinden olan Kürtlerdi. Söz konusu halkın kendisinin Sünni olması da bu işbirliğini kolaylaştıracak önemli faktörlerden biriydi.

Bu amaca yönelik olarak Çaldıran Savaşı arifesinde, Osmanlı yönetimi ile Kürt feodal beyleri arasında işbirliği görüşmeleri başlar. Kürt beylerinden İdris-i Bitlisi'nin arabuluculuk yaptığı bu görüşmeler, I. Selim'in bile ummadığı bir çabukluk ve kolaylıkla meyvesini verir. Böylece, bölgemiz tarihinde tereddütsüz bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek olan Türk-Kürt işbirliği gerçekleşerek tarih sahnesinde işlemeye başlar.

Bu işbirliğinden Osmanlı'nın beklentisi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Safevilere karşı Osmanlı sınırlarını koruyacak bir güce kavuşmak ve bu arada doğuda vuku bulacak yöresel başkaldırılara karşı kullanılmak üzere bölgede yine bölge halkından oluşmuş bir güç bulundurmaktı. Kürt feodal beylerinin beklentisi ise bu hizmet karşılığı olarak varlıklarını sürdürebilmek ve Türklerden aldıkları güçle hem Kürtler hem de bölgenin diğer halkları üzerinde tahakküm kurabilmekti.

Bu işbirliği, Kürt, Zaza ve bölgenin diğer halklarının tarihinde bir dönüm noktasını ifade eder. O döneme dek, eşit

koşullarda olmaları itibariyle, bölge halkları arasındaki sürtüşmeler, bir ötekinin imhasına yönelik bir amaç taşımaz. Zaman zaman bir takım anlaşmazlıklar olsa da, bölge halkları arasında kavgadan çok barış hakimdir. Fakat bu dönemde gerçekleşen Türk-Kürt işbirliği, bölgede dengenin Kürtler lehine bozulması sonucunu getirir. Ve işte o tarihten sonra Kürtler, Türklerden aldıkları güçle kapı komşuları olan halklara yabancılaşır, onların memleketlerine akın üstüne akın düzenlerler.

Bölgede süregelen devler savaşı Kürdistan'ın bölünmesiyle sonuçlanınca, zaten büyük bir bölümüyle işgal altında olan Zazaistan da Zazaların insiyatifine bağlı olmaksızın Osmanlı sınırları içinde kalır. O tarihten sonra Zazalar sürekli iki ateş araşındadırlar. Zazaları teslim almak için artık Osmanlı'nın fazla bir külfete katlanması gerekmiyor; bu işi, Kürt feodal beylerinin komutasındaki Kürt birlikleri seve seve yapıyor ve büyük başarılar da elde ediyorlardı.

Bu dönemde Zazalarda bir ulusal bilincin bulunduğu ve bu bilinçle bir Zazaistan mefhumunun varolduğu söylenemez. Ancak Kürt beyleri önderliğindeki Kürtlerin birliği ve Osmanlı'nın bu birlikle işbirliği içinde Zaza yerleşim birimlerine karşı sürdürdüğü işgal hareketi, Zazalar arasında sahip oldukları mıntıkaları koruma içgüdüsünü harekete geçirir. Nitekim, daha önce kale savaşları sırf kaleye sahip olmak isteyen yabancı güçler arasında meydana gelirken, Çaldıran Savaşı ve sonrasında, halkın da kaleleri topyekun olarak koruma çabası içine girdiğini görüyoruz. Bunun en güzel örneğini de Kemah savunmasında görmek olası. Bilindiği gibi, kaleyi Zaza halkı topyekun olarak kahramanca savunur ve sonuçlarından da kale sakinlerinin hepsi etkilenir.

Zazaların kendi memleketlerini koruma mücadelesi uzun sürer. Bu süreç içinde dört yandan işgal edilen Zazaistan sindirilerek "zararsız" duruma getirilir. Ancak Zazaistan'ın kalbinde, yani Dersim'de Zazalar sahip oldukları dağlara sırtlarını dayayarak bağımsız ve "zararlı" olma özelliklerini ısrarla sürdürürler.

Türk-Kürt işbirliği XVII. yüzyıla dek bu şekilde sürer. 1639'da Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla Osmanlı-İran sınırı iki ta-

rafın da kabul ettiği sağlam esaslara bağlanınca, Türk-Kürt işbirliğini doğuran koşullar fiilen ortadan kalkar. Zaten devlet sınırları içine hapsedilmiş olan Zazalar, Ermeniler ve Asurlar da artık devletin bütünlüğüne zarar verebilecek birer güç durumunda değildirler. Bu nedenle, Osmanlı, bölge halklarına karşı Kürtlerin desteğinde sürdürdüğü baskı politikasına son verir ve ama gerektiğinde bu halklara karşı kullanılabilecek hazır bir güç olarak Kürtleri sürekli elde tutmayı yeğler.

Böylece başlayan yeni dönemde Osmanlı yönetimi ile Zazalar arasındaki sert çizgi de yerini karşılıklı görüşmeler ve ödünlere bırakır. Zazalar da artık imparatorluk içindeki diğer halklar gibi bir Osmanlılaşma süreci içindedirler. Ama Dersim hâlâ Zazaların yarı bağımsız yurdu olma özelliğini korur ve Zazalar bu statüden ödün vermeyi de kesinlikle düşünmemektedirler.

II. BÖLÜM

ÇATIŞMA DOLU GÜNLER

- *Dersim*
- *Göz, Gez, Arpacık ve Dersim*
- *Bir Zaza Devleti, Doğmadan Yıkılan Umut*

Dersim

Dersim, Zaaistan'ın ortasında, Munzur sıradağları ile Peri suyu arasında kalan bölgenin adıdır. Pülümür ve Kiğı'nın kuzeydoğusunda, Karasu ve Peri ırmaklarının birbirlerine en çok yaklaştıkları yerden başlayan bölge, kuzeyde Munzur sıradağlarını, güneyde de Peri suyunu izleyerek Keban baraj gölüne doğru genişler ve orada son bulur.

Bölge, irili ufaklı birçok dağ ve ırmağın iç içe geçtiği karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapı içinde arazinin beşte dördünü oluşturan dağlar, bölgenin en karakteristik özelliği olarak karşımıza çıkar.

Munzur sıradağları, kuzeybatıda bölgeyi yabancılara karşı koruyan 130 km.'lik doğal bir engel durumundadırlar. Dağların batı yamaçlarının karmaşıklığı ve sarplığı, dağları daha bir aşılmaz kılar. 3000 metre yüksekliktekı Kemah ve Mercan geçitleri, Munzur dağları silsilesinin aşılabilen başlıca noktaları durumundadırlar. Bu bakımdan Munzur dağları, tarih boyunca Dersim direnişlerinin sembolü olma özelliğini koruya gelmişlerdir.

Bölge, güneyden kuzeye doğru yükselen bir özellik gösterir. En güney ucunda arazinin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 700 metre iken bu yükseklik kuzeyde Akbaba tepesinde 3449 metreyi bulur. Bu iki uc arasında bütün bölgeyi kapsayan irili ufaklı dağ ve tepelerin çoğunun yüksekliği 2000 metrenin üzerindedir. Bunlardan Azizabdal, Eğripınar, Karasakal, Bağırpaşa, Boyerbaba, Mercan ve Avcı dağlarının yüksekliği ise 3000 metreyi aşar.

Bölge akarsular bakımından da son derece zengindir. Bölgeyi bir ağ gibi saran bu akarsular, yüksek dağların arasından açtıkları geçitlerden akıp giderken çok derin vadilerin oluşmasına yol açarlar. Bu vadilerden yükselen dağ yamaçları, yukarıya doğru çıkıldıkça yer yer dimdik bir duvarı andırırken, kimi yerlerde de bir taraça vaziyetini alırlar. Dağların yamaçlarında ve doruklarında binlerce koyunu ve yüzlerce insanı barındırabilecek büyüklükte çok sayıda doğal mağara mevcuttur. Bu coğrafik yapıya bir de bölgenin

sert iklimi eklendi mi, Dersim'e yabancıların giremeyişlerinin, girmeleri durumunda da tutunamayışlarının nedeni daha kolay anlaşılır.

Munzur suyu, Dersim'in en önemli akarsularından biridir. Munzur sıradağlarının Ovacık'ın batısına düşen yamaçlarından doğar, Ovacık ovasını ve derin vadileri geçerek bugünkü Tunceli il merkezinde, kuzeyden, Pülümür'den doğup gelen Pülümür suyuyla birleşir. Pülümür suyu ve Munzur'un Tunceli'den sonra devam edip Keban baraj gölüne ulaşan kesimi Dersim'i "Doğu Dersim" ve "Batı Dersim" diye ikiye ayırır. Yazımızda da zaman zaman "Doğu Dersim aşiretleri" diye adından söz ettiğimiz aşiretler, bu hattın doğusunda, yani Peri suyu ile Pülümür suyu arasında kalan aşiretlerdir.

Bölgenin *Dersim* adıyla anılmaya başlanmasının tarihini ve nedenini kesin olarak bilemiyoruz. Eldeki verilere göre bölgenin bilinen en eski adı *İşuva* 'dır. Daha sonraki haritalarda da *Dailani, Daranalis, Daranisse, Daranalik, Derxene* gibi adlarla anıldığını görüyoruz. Geçtiğimiz yüzyıldan kalan belgelerde de bu bölgeden *Dersim* diye söz edilir, ki bu ad günümüzde de geçerliliğini halen koruya gelmektedir.

Dersim adının kökeni konusunda da fazla bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Bu ad, bilinen en son ad olan *Derxene*'nin zamanla değişime uğramış bir şekli olabileceği gibi, Farsça "gümüş kapı" (der = kapı, sim = gümüş) anlamıyla da ilişkili olabilir. Öte yandan sözcüğün "Dersim"den gelmiş olabileceğini varsaymamız durumunda, bu adın Zazaca bir sözcük olduğunu düşünmek de olası. Bu durumuyla sözcüğü "gümüş ağaç" (dar = ağaç, sim = gümüş) olarak çevirmek olası. Nitekim Zazaca'nın kimi güney ağızlarında "Dersim" adının "Darsim" şekline de rastlanabilmektedir.

Tanzimat'tan sonra hızlanan reform hareketleriyle birlikte başlayan Osmanlı'nın Zazaistan'a sızma girişimleri süreci içinde Dersim adı ilk kez yoğun olarak kullanılmaya başlanır. 1847'de Hozat kasabası merkez olmak üzere Dersim sancağı teşkil edilerek bu sancak Erzurum vilayetine bağlanır. 1879'da Dersim ayrı bir vilayet statüsü kazanarak Erzurum'dan ayrılır; 1886'da yeniden mutasarrıflığa indiri-

lir; ve 1888'de yeniden Mazgirt sancağını da içine alan bir vilayet durumuna getirilir. Fakat bu statü de uzun sürmez; 1892'de Dersim sancak statüsüne indirilerek Mamurat ül-Aziz (şimdiki Elazığ) vilayetine bağlanır. Bu dönemde Dersim sancağı, Hozat merkez kaza, Ovacık (Pulur), Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt, Kızılkilise (Nazımiye) ve Pah kazalarından oluşmaktaydı. Bu idari taksimat Cumhuriyet'e dek önemli bir değişikliğe uğramaksızın işlerliğini korur.

Göz, Gez, Arpacık ve Dersim

Dersim'in yarı-bağımsız statüsü XIX. yüzyıla dek sürer. Bu süre içinde devlet içinde "devlet" görünümündedir. Devlete ne tek kuruş vergi verir ne de asker. Bu dikkafalılık Osmanlı'yı pek rahatsız da etmez. Çünkü Osmanlı her gün birbirini izleyen yeni fetihlerle sınırlarını alabildiğince genişletmiş, gerek askeri yönden gerekse mali yönden en güçlü ve tantanalı günlerini yaşar olmuştu. Bu koşullarda Dersim gibi küçücük bir bölgenin insan gücüne ve vergisine gereksinme duyulmayabilirdi ve bu çok doğaldı.

Fakat XIX. yüzyıl, Osmanlı için bir bunalım yüzyılıdır. İç ve dış faktörlerin etkisiyle devlet birçok sömürgesini yitirmiş, mali kaynakları alabildiğine daralmış, ordunun yeniden düzenlenmesi çabaları çok cana mal olmuş, dışarıya karşı borçlanılmaya başlanmış ve bu borçlanmalar Osmanlı'nın kendisini kendi başına karar veremez duruma getirmişti.

İşte devlet, böylesine derin bunalımlar içinde can çekişirken Dersim'in farkına varılır. Dersim'den sağlanacak vergilerin maliyeye yapacağı katkı elbette önemliydi, ama asıl önemli olan, Dersim'deki insan potansiyeliydi. Dersim dağlarının özgür havasında boy verip serpilen Zaza gençleri, yeni düzenli ordunun saflarını pekala güçlendirebilirlerdi.

Ve tüm bunlar için Dersim fethedilmeliydi.

Yüzyıllar boyu süregelen deneyimler sonucu, Babıali, aşiret yapısının halen korunduğu feodal topluluklara nasıl yaklaşılacağını çok iyi bilir. Geçmişteki deneyimlere dayanarak, Dersim ileri gelenleri, Erzurum müşiri Semih Paşa ve İsmail Hakkı Paşa tarafından Erzurum'a davet edilirler. Bol bol nişan, rütbe ve hediyenin cömertçe dağıtıldığı bu görüşmelerde Zaza liderleri satın alınmak istenirlerse de, görüşme Osmanlı yönetimi açısından tamamen bir fiyaskoyla sonuçlanır.

Bu kez, uygarlık götürme bahanesiyle bizat Osmanlı'nın kendisi Dersim içlerine sızmayı hesaplar. Bu amaçla, Semih Paşa'nın planlarına uygun olarak Dersim'in çeşitli yerlerinde

havuzlar yapılması ve Dersim'in her yerine telgraf hatları döşenmesi önerisiyle Dersim'e gidilir. Fakat Dersim aşiretleri, bu yardımların arkasındaki sinsi planı sezdiklerinden, öneriye şiddetle karşı koyarlar. Böylece Osmanlı'nın bu planı da başarısızlığa uğrar.

Bu başarısızlıktan sonra, görüşmeler yoluyla sorunun çözümlenemeyeceği görüşü ağırlık kazanmaya başlar. Bir de zor yolunun denenmesi amacıyla 1861'de Erzincan müşiri Mehmet Derviş Paşa, ordusuyla Dersim üzerine yürür. Dersim'in çeşitli yerlerinde aynı anda meydana gelen kanlı çatışmalar kışa dek aralıksız sürer. Kışın bastırması üzerine Mehmet Derviş Paşa, yorgun ordusuyla Erzincan'a çekilir. Fakat Paşa Dersim'i fethetme planını rafa kaldırmaz. 1861'i izleyen birkaç yıl daha seferlerini sürdürür. Fakat sonunda, Zaza aşiretlerinin kararlı direnişinin ordu gücüyle yıkılmasının olanaksızlığına kanaat getirerek, Dersim'i zor kullanarak fethetme düşüncesinden vazgeçer.

O yıllar bölgenin en güçlü lideri Şah Hüseyin'dir. Şah Hüseyin ve ailesinin halk arasındaki saygınlığının yara alması durumunda, halkın Osmanlı'ya karşı direnişinin de kırılacağı hesaplanır. Bu amaçla 1863'te[26] bir hile yolu ile Şah Hüseyin tutuklanarak İstanbul'a, oradan da Vidin'e sürülür. Bu arada Şah Hüseyin'in Osmanlı'ya teslim olduğu propagandası ile ailenin saygınlığına gölge düşürülmek istenir. Bunda önemli ölçüde başarılı olunur da. Ama daha sonra Şah Hüseyin sürgün yerinden kaçarak Dersim'e gelir. Osmanlı'ya karşı mücadelesine yeniden devam ederse de çok geçmeden ölür. Şah Hüseyin'in ölümü üzerine yerine oğlu Ali Bey geçer. Fakat Ali Bey, babasının geleneğine sadık kalmaz; Osmanlı'ya karşı mücadele etmektense onunla diyalog yollarını arar. Böylece kendisine "Dersim Umum Müdürü" ünvanı verilerek Erzincan'da ikamete tabi tutulur. Ali Bey'in böylesine büyük bir ünvanla Erzincan'a yerleşmesinden sonra yeğeni Hüseyin Bey de Pülümür kaymakamlığına atanır.

---

26) Bazı kaynaklarda bu tarih Şah Hüseyin'in ölüm tarihi olarak gösterilir.

Ali Bey'in bu tercihi, Şah Hüseyin ailesinin Dersim aşiretleri arasındaki üstün konumunun da sonu olur. Bu aile yerine, Hozat'ta 5000 silahlı savaşçısıyla Şeyh Süleyman,[27] Zaza direnişinin sembolü durumuna gelmeye başlar. Ama bu rol değişikliği, Şah Hüseyin ailesi tarafından hoş karşılanmaz. Söz konusu aile, eski saygınlığını yeniden kazanmak için Şeyh Süleyman'la rekabet etmeye başlar.

1875'lere gelindiğinde Ahmet Muhtar Paşa, Dersim'in bu durumundan yararlanmayı düşünür. Bir hile ile Zaza aşiretlerini karşı karşıya getirerek Dersim'i ele geçirmeyi hesaplar. Erzincan mutasarrıfı Şefik Paşa aracılığıyla Zaza liderlerini Erzurum'a davet eder. Ancak Şeyh Süleyman ile Mansur Ağa toplantıya katılmazlar. Dersim'in önde gelen liderlerinden yalnız Hüseyin Bey ile Mazgirt kaymakamı Gulabi Bey toplantıya katılırlar. Hüseyin Bey, Saray erkanının tüm önerilerine karşı çıkarken, Gulabi Bey Babıali ile işbirliğini kabul eder.

Gulabi Bey, Mazgirt'e döner dönmez, Erzurum toplantısındaki kararlar doğrultusunda çalışmaya başlar. Fakat Gulabi Bey'in Osmanlı adına çalışmakta olduğu söylentisinin yayılması üzerine, Gulabi Bey, Mazgirt aşiretlerince tuzağa düşürülerek öldürülür.

Babıali'nin önerilerine karşı çıkmakla beraber, Erzurum'daki toplantıya katılmış olması, Hüseyin Bey ve ailesinin Dersim aşiretleri içindeki saygınlığını tamamen sarsar. Bu olumsuz gelişme Hüseyin Bey'i Osmanlı'ya biraz daha yaklaştırır. Bu yaklaşım sonucu, aşiretlerin işbirliğiyle öldürülen Gulabi Bey'in yerine kaymakamlığa Hüseyin Bey atanır.

Gulabi Bey'in yerine kaymakamlığa Şah Hüseyin Bey'in atanmasından sonra Mansur Ağa yöredeki etkinliğini daha da arttırır. Böylece hemen hemen tüm Hozat, Mansur Ağa'nın etki alanına girer.

O dönem, Dersim'in bazı yerlerinde Osmanlı adına kay-

---

27) Dersimi, Şeyh Süleyman'ın askeri gücünün tam teşkilatlı 12000 savaşçıdan oluştuğunu yazar. (Bkz. **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi,** a.g.e. s. 79.)

makamlıkların kurulması tamamen semboliktir. Bu teşkilatlar Dersim'in yarı-bağımsızlığına zarar verebilecek bir etkinlik gösteremezler. Dersimli Zazalar, bölgelerinde Osmanlı'yı temsilen bulunan Dersimli kaymakamlara rağmen Osmanlı'ya ne tek bir kuruş vergi ne de tek bir asker verirler. Tüm çabalara rağmen Dersim'de Osmanlı adına hiçbir iş yapılamaz.

1877'de vurgun vurma amacıyla Koçan aşireti Kemaliye üzerine yürür. Kemaliye kaymakamı, Koçan aşiretine karşı koymak üzere Harput'tan bir nizamiye taburu getirtirken, Ferhatan aşireti de Koçan aşiretiyle birleşir. Böylece Zazalar büyük bir güç oluştururlar. Fakat yine de Kemaliye kaymakamı karşısında büyük bir bozguna uğramaktan kurtulamazlar. Ferhatan aşireti reisi Alişan Ağa'yla birlikte birçok Zaza önderi tutuklanarak Sinop'a sürgün edilirler.

O sıra Osmanlı-Rus ilişkilerinde baş gösteren gerginlikten Zazaların da yararlanmak istemiş olmaları akla gelebilir. Hatta bazı aşiret reislerinin Erzurum'daki Rus Konsolosluğu'na giderek Ruslarla gizli işbirliği görüşmelerinde bulundukları yolundaki söylentiler de doğru olabilir. Fakat belge yetersizliğinden ötürü biz bu görüşmelerle ilgili söylentilere şimdilik kuşkuyla bakmak durumundayız. Ama bu kuşkuya rağmen, Rusların Zazalardan bir takım beklentilerinin bulunduğunu, Rusların savaş planlarında Zazaların da bir yerinin bulunduğunu doğrulayan belgeler mevcuttur. Örneğin, 1877'de Kafkas Rus Erkanı Harbiyesi'nce yapılan bir değerlendirmede, yarı bağımsızlığına dokunulmamak koşuluyla Dersim Zazalarının Ruslarla işbirliği yapabilecekleri seklinde bir yorum vardır. Tamamen Rus Erkanı Harbiyesi'ne ait olan bu değerlendirmede, aşiret liderleriyle görüşmeler yapıldığı şeklinde bir ibarenin yer almayışı da konumuz açısından üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sürerken, Kırgan aşireti Hozat hükümet merkezine baskınlar düzenler. Bu baskınlar üzerine, Albay Ali Şefik Bey komutasındaki alay tarafından Kırgan aşireti üzerine 15 günlük bir tedip harekatı başlatılır. Alayın bu harekatı, Zaza aşiretleri arasında bir birleşme eği-

liminin güçlenmesine yol açar. Bunu sezen Ali Şefik Bey, harekattan vazgeçerek askeriyle geri çekilir.

Çok geçmeden Kürt İsmail Paşa[28] Dersim üzerine gönderilir. Kürt İsmail Paşa, Hozat'a dek gelerek Hozat çevresindeki Bahtiyaran aşiretini devlete boyun eğmeye çağırır. Fakat Bahtiyaran aşireti bu çağrıyı reddettiği gibi Hozat üzerine yürüyerek kenti kuşatır. Kuşatma dışında kalan Kürt İsmail Paşa, yöredeki bazı aşiretleri kandırarak, onlardan topladığı 12 tabur askerle bir karşı saldırıya geçerek Hozat çevresindeki kuşatmayı kırar. Bu başarıdan cesarete gelen İsmail Paşa, bu kez de yok etme amacıyla Bahtiyaran aşiretinin üzerine yürür. Fakat bu saldırıda umduğunu bulamaz. Meydana gelen kanlı çatışmalarda İsmail Paşa yenilir. Kuvvetlerinin büyük bir bölümü yok edilir, sağ kalanların çoğu da Zazalara tutsak düşer.

Bir yandan Osmanlı-Rus sınırındaki istikrarsızlık, bir yandan Ermenilerin oluşturduğu tehlike, Zazaların kararlı direnişi ve Kürtler arasında gözlemlenen başkaldırı eğilimleri, Babıali'nin Doğu sorununu çok ciddi bir şekilde düşünmeye başlamasına yol açar. Çok kurnaz bir padişah olan Sultan Abdülhamit, sorunun çözümü için yine Kürtlerden faydalanmayı düşünür.

Yavuz Sultan Selim'den bu yana süregelen deneyimlerden ötürü Sultan Abdülhamit, Kürt liderlerini kolaylıkla satın alabileceği konusunda kendisinden emindir. Nitekim projenin gerçekleşmesindeki kolaylık ve çabukluk, Sultan Abdülhamit'e hak verdirecek doğrultudadır: Satın alınan Kürt aşiret liderlerinin yardımıyla 1889-91 yılları arasında doğuda tamamen Kürtlerden oluşan *Hamidiye Alayları* örgütlenerek çevreye korku saçmaya başlarlar.

Zazaistan'ın hemen yanı başında kurulan Hamidiye Alayları'ndan cesaret alan Osmanlı yönetimi, Dersim'in yarı-bağımsızlığına yönelik politik taaruzunda bir biçim değişikliğine giderek, diyalog yolunu tamamen rafa kaldırıp şiddeti tek yol olarak önüne kor. Bunun üzerine Koçan ve Şaman

---

28) Bu şahsın adı bazı kaynaklarda "Kurt İsmail Paşa" olarak geçer.

aşiretleri birlikte ayaklanırlar. Böylece Dersim'de yeni bir çatışmalar dönemi başlar. Alay komutanı Ali Şefik Paşa komutusundaki ordu birlikleri ile Zazalar arasında kanlı çatışmalar olur. Bu çatışmalarda taraflar yenişemezler. Resmi kayıtlara göre ise ordu birliklerinin yenik çıktığı bu çatışmalarda 50 asker, bir yarbay ve bir doktor Zazalar tarafından öldürülür.[29]

Böylece yeniden başlayan Zaza-Osmanlı çatışmaları küçük çaplı da olsa 1905'e dek aralıksız olarak sürer.

1907'de Kureyşan aşiretinden Ali Çavuş, 2000 savaşçısıyla Kiği üzerine baskınlar düzenler. Aynı yıl Koçan, Şaman ve Resikan aşiretleri de Erzincan üzerine baskınlar düzenlerler. Durum Babıali'yi iyice kaygılandırır. Dersim sorununu kökten çözme amacıyla Elazığ Redif Livası komutanı Neşet Paşa görevlendirilir. Topçu atışlarının desteğinde dört koldan büyük bir harekat başlar. Fakat Neşet Paşa'nın tüm gücüyle başlattığı bu harekat hiç de beklenen sonucu vermez. Koçan, Şaman ve Resikan aşiretlerinin kararlı ve kahramanca direnişi karşısında Osmanlı tugayı bozgun halinde geri çekilmek zorunda kalır.

Bu başarı Zazaların direniş azmini arttırır. Koçan, Şaman ve Resikan aşiretlerinin öncülüğünde hemen hemen tüm aşiretler bir araya gelerek Osmanlı ordu birliklerine karşı topyekun bir saldırıya geçerler. Bir genel ayaklanma havası tüm Dersim'i sarar. Ferhatan aşireti reisi Diyabzade Süleyman, Diyab Ağa, Zeylozade Mustafa, Alişirzade Keğo, Cemşit, Karabalan aşiretinden Kangozade Mehmet ve Resikan aşiretinden Bekir, genel ayaklanmanın önderleri durumuna gelirler. Özellikle Çemişgezek, Hozat ve Ovacık'ta yoğunlaşan ve genel olarak da Dersim'in her yanında meydana gelen kanlı çatışmalar aralıksız olarak II. Meşrutiyet'in ilanına dek sürer. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine ordu birlikleri kışlalarına çekilirler.

Çatışmaların durması üzerine iki taraf rahat bir nefes

29) **Kur. Alb. Reşat Hallı**, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924 - 1938)*, T.C. Genel Kurmay Harp Dairesi Başkanlığı Resmi Yayınları, seri no: 8, Ankara 1972.

alır. Meşrutiyet'in Dersim sorununa da adil bir çözüm getireceği sanılır. Ama çok geçmeden, aynı yıl (1908) Çemişgezek, Hozat ve Ovacık üzerine yeniden askeri birlikler gönderilince, Zazalar, Osmanlı'nın işgalci emellerinden henüz vazgeçmediğini anlayarak yurtlarını savunmak üzere yeni-den silaha sarılırlar. Neşet Paşa komutasındaki 10 tabura karşı 10 000 Zaza savaşçısı kahramanca savaşır. Fakat gerek insan gücü gerekse silah donanımı bakımından çok daha güçlü olan Neşet Paşa kuvvetleri karşısında fazla dayanamazlar. Adım adım geri çekilerek Tujik Baba dağına sırtlarını dayarlar. Böylece kendilerini güvenceye alan Zazalar, Neşet Paşa kuvvetlerine büyük kayıp verdirirler. Bunun üzerine çatışma bölgesine General Ali komutasında yeni birlikler gönderilir.

Daha sonra Diyarbakır, Malatya ve Erzurum'dan gönderilen askeri birliklerin, Cibranlı Kürt aşiretinden oluşan 36. Hafif Süvari Alayı'nın[30] ve birçok Hamidiye taburunun katıldığı büyük askeri harekat ve bu harekat karşısında Dersimli Zaza yurtseverlerinin Zazaistan'ın bu parçasında kahramanca sergiledikleri savunma Zaza tarihine bir destan olarak geçer.

"Köyler insandan ve hayvanattan tamamen tahliye edilmiş olduğundan, iaşe bakımından ordu müşkil bir duruma düştü. Savaşa devam eden aşiretler kamilen dağlara çekilmiş, sağdan soldan ve arkadan şiddetli taaruzlara ara vermiyorlardı. Uzak yerlerden gelmekte olan cep-hane ve erzak kolları da aşiretler tarafından baskına uğrayarak müsadere edildiğinden, birçok güçlükler doğurdu. Harp eden aşiretler, ailelerini kısmen Doğu Dersim aşiretleri içerisine naklederek ordu ile savaşa devam ediyorlardı. Ordu açlığa mahkum bir durumda idi, içinde bulunduğu aşiretler efradıyla temas etmeğe çalışıyor ve ekmek ve yoğurt karşılığı silahını ve cephanesini trampa etmek zorunda kalıyordu. Aşiretler cephanelerini kısmen bu yoldan ve kısmen ordunun arkasından gelen ağırlıkları gece baskınlarıyla vurmak suretiyle temin ediyorlardı. Orduda tifüs salgını dahi tehlikeli bir durum yaratmıştı. Plümer istikame-

30) **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi**, a.g.e. s. 84.

tinde hareket eden Baku Ağa kumandasındaki Keçelan, Lolan ve Balan aşiretleri 28 Temmuzda Danzi ve Harsi mıntıkalarında şiddetli savaşlara girişmişlerdi. Harp, Doğu Dersim'e de yayılmıştı, bu sebeple Haydaran ve Demenan aşiretleri de yardıma başlamışlardı. Aşkerek dağlarında kanlı savaşlarda Türk ordusuna külliyetli telafat verdirmişlerdi. Trabzon'dan yetişen askeri kuvvetlerin baskısıyla, aşiretler Haydaran dağlarına çekilmişler ve mıntıkanın arızalı olmasından Türk orduları buralara yanaşmağa imkan bulamamışlardı. Ovacık aşiretleri dahi on bin kişilik bir kuvvetle Kemah'tan gelen Türk kuvvetlerini Kışla denilen merkezde su bentlerini yıkarak teslime mecbur etmişler ve Hozat-Ovacık yolunu tutarak ordunun ricat hattını kesmişlerdi. Bu sebeple Türk ordusu çetin bir duruma düşmüştü. Erzincan cephesine gelince: Ovacık aşiretleri Erzincan istikametine geri çekilen askerleri kovalıyorlardı. Türk askeri son derece yorgun, çıplak, aç ve sefil kalmıştı. Her tarafta taburlar silahlarını bırakmakta ve hastalık orduyu kırmakta idi. Bu sebeple Atıf Paşa, askerini Plümer mıntıkasına toplamak zorunda kaldı. Asker arasında emre itaatsizlik baş gösterdi, özellikle Plümer cihetindeki perişan askerlerin isyan ettiklerini bütün Dersim aşiretleri haber almışlardı. İsyan eden Redif taburları terhislerini, tebdillerini istiyorlardı. İsyan umumi bir şekil almak üzere iken, 4.Ordu kumandanı, redîflerin ve müddetlerini ikmal eden Nizamiyenin terhislerini Harbiye Nezareti'nden istemeğe mecbur olmuştu."[31]

Ordu içinde gittikçe büyüyen moral bozukluğu ve başıbozukluk, büyük bir yenilginin yaklaşmakta olduğunu haber veriyordu. Tehlikeyi gören ordu kurmayları, Zaza önderlerine ateşkes önerisinde bulunurlar. Zaten Zazalar da tamamen bitkin bir durumda olduklarından bu fırsatı kaçırmazlar. Böylece, 1910'da yapılan bir antlaşmayla ateşkes imzalanır.

Osmanlı'nın ateşkes önermesi, onun barışçı bir politikadan yana olduğunu göstermezdi. Ordu içinde görülmeye başlayan tifüs salgını ve ordu birliklerinin üst üste uğradıkları yenilgiler, orduyu ordu olmaktan çıkarmış, başıbozuk bir insan sürüsü durumuna getirmişti. Bu ateşkes antlaşma-

31) **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi**, a.g.e. s. 85- 87.

sıyla Osmanlı paşaları yeniden toparlanabilmek için zaman kazanmak istiyorlardı.

Geçmişteki deneyimlerden Osmanlı'nın bu manevrasını doğru değerlendiren Zazalar, bu kez antlaşmaya uyar, fakat çatışmaların her an yeniden başlayabileceği olasılığını da göz ardı etmezler. Nitekim ertesi yıl, yani 1911'de Osmanlı askeri birlikleri geniş bir cepheden yeniden saldırıya geçerler. Bu kez, Keçelan, Haydaran, Balan, Askirikan, Lolan ve Abasan aşiretlerinin imhası amacı güdülür. Böylece iki ay boyunca Dersim'in dört yanında insan kanı dökülür. İki taraftan çok insanın öldüğü bu çatışmalarda, askeri birliklerin ulaşabildiği tüm köyler taş üstünde taş bırakmamacasına tahrip edilir.

İki ayın sonunda, Zaza savaşçıları karşısında büyük bir bozguna uğrayan Osmanlı ordusu, o sıralar Balkan savaşı da başlamış olduğundan Dersim'den uzaklaşır ve uzun süre Dersim'e uğramaz. Böylece 1914'e gelinir.

1914'te Kırgan aşireti üzerine bir sefer düzenlenerek Kırgan aşiretine büyük kayıp verdirilir. Ardından, 1916'da Ferhatan aşireti ayaklanırsa da ayaklanma kanla bastırılır. Aynı yıl Kureyşan aşireti reisi Ali Ağa, Doğu Dersim aşiretlerinin birleşmelerini sağlar. Ali Ağa başkanlığında Doğu Dersim aşiretleri savaşçılarından oluşan büyük Zaza gücü ilk anda Nazımiye'yi işgal ederek Elazığ'a doğru yürür. Bunlar Mazgirt, Pertek ve Çarsancak'ı basarken, bazı aşiretler de Hozat'ı işgal ederler. Fakat bu durumun ne kadar sürdüğü ve söz konusu yerlerin ne zaman ve ne şekilde yeniden Türklerin eline geçtiği konusunda elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Bir Zaza Devleti, Doğmadan Yıkılan Umut

I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda bölgede hızlanan ulusal nitelikli Ermeni örgütlenmeleri ve mücadelesi, Dersim Zazaları arasında da bir ulus olma bilincinin gelişmesine yol açar. Aşiretler arası görüşmeler hızlı bir şekilde bir Zaza toparlanması şeklinde gelişerek, giderek bir Zaza devletinin kurulması amacına yönelir.

Rusların Muş dolaylarında Türklerin 8. Tümenini yarıp Erzincan'a yönelmesi bölgedeki Türk yöneticiler ve askeri birlikleri arasında büyük bir paniğin yaşanmasına yol açar. Bu panikle Türk birlikleri Erzincan ve yöresinden batıya doğru çekilirler. Böylece 25 Temmuz 1916'da Ruslar herhangi bir direnmeyle karşılaşmaksızın Erzincan'a girerler.

Fakat Erzincan Ruslar'ın son durağı olur. O sıralar Rusya'da yoğun bir iktidar mücadelesi sürmekte, gelecek konusundaki belirsizlik orduyu da önemli ölçüde etkilemektedir. İç politikadaki bu belirsizlik nedeniyle ordu geri çekilmez ama, belli bir karardan yoksun olarak Erzincan ve çevresinde oyalanır. Derken Şubat 1917'de Çarlık rejimi devrilerek toprak sahipleri ve kapitalistlerden oluşan Geçici Devrim Hükümeti yönetime el kor. Geçici Devrim Hükümeti, emperyalist savaşa sonuna kadar devam edilmesinden yanadır, fakat güçlü bir muhalefet olarak Bolşeviklerin tavrı ise savaşın hemen durdurulması ve ordunun geri çekilmesi yönündedir. Bu nedenle Erzincan'da bulunan Rus ordusunun savaş konusundaki kararsızlığı bu dönem de sürer. Ama eskisinden farklı olarak, Ruslar ulusal başkaldırılara karşı tamamen dostane ve destekleyici bir tavır içindedirler. Rusların bu ılımlı yaklaşımı ve Türklerin bölgeyi boş bırakarak batıya çekilmiş olmaları, Zazalarla Ermenilere rahat çalışabilecekleri bir ortamın oluşmasına yol açar.

İşte bir Zaza devleti düşüncesi ilk kez bu koşullarda doğar, gelişir ve hayata geçirilir. Zaza savaşçıları bu amaca yönelik olarak Ovacık üzerine yürüyerek hükümet konağını işgal eder; Türk yönetimini lağvederek yerine bir Zaza yönetimi örgütlerler. Denebilir ki, bu adım bir Zaza devletinin

kurulması yolunda ulusal bilinçle atılmış ilk adımdır, ve bu nedenle de Zaza tarihinde büyük bir öneme sahiptir.

Fakat bu durum fazla uzun sürmez. Rusya'da Rus işçi sınıfı, Kasım 1917'de (25 Ekim) burjuvazinin iktidarını devirerek Sovyet Sosyalist Devleti'ni kurar. Devlet çarkını ele geçiren Bolşeviklerin ilk işi, binlerce insanın canına mal olan emperyalist savaşa son vermek olur; ordusuna tüm cephelerden 'geri dön' emri verir.

Bunun üzerine Erzincan'da bulunan Rus ordusu da geride çok miktarda silah ve cephane bırakarak geri çekilir. Çok daha sonra 1937-38 başkaldırısında da Türk ordusuna karşı kullanılacak olan bu silah ve cephanenin Zazaların eline nasıl geçtiği konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Kimileri Zaza savaşçılarının Rus ordusunun geri hatlarına baskınlar düzenleyerek bu silahları gaspettiğini söylerken, kimileri de Zaza ulusal hareketini desteklemek amacıyla, geri çekiliş aşamasında Rusların bu silahları isteyerek Zazalara bıraktıklarını söylerler.

Rusların Erzincan'dan çekilmesinden sonra bölgeyi yeniden fethetmek amacıyla Türk ordusuyla Cibranlı Halit Bey komutasındaki Kürt Süvari Alayı iki koldan harekete geçerler. Türk ordusu, Erzincan ve çevresini Ermenilerden temizlemek üzere Zazaistan'ın kuzeyine yönelirken, Halit Bey de doğrudan Ovacık'ı almak üzere Dersim üzerine yürür. Dersim Zazaları bu harekat boyunca dağların yamaçlarından tek kurşun sıkmaksızın bu Kürt alayını izlerler. Böylece Cibranlı Halit Bey, Dersim dağlarının derin vadilerinden tek bir kayıp vermeksizin Ovacık'a dek gider. Ovacık'ta da herhangi bir direnmeyle karşılaşmaksızın oradaki Zaza yönetimini lağveder, yerine Türk yönetimini örgütleyerek bir süre sonra geldiği yoldan geri çekilir.[32]

---

32) "*Şeyh Sait Ayaklanması'nda Yabancı Parmağı*" adlı makalemizde (bkz. Piya 7, s. 49-50) bir vesileyle bu olaya değinirken, Cibranlı Halit Bey'in örgütlediği bu yönetimin Ovacık'taki "ilk Türk yönetimi" olduğunu söylemiştik. Oysa bu olay, Türk yönetiminin Ovacık'taki ikinci kez örgütlenişidir. Düzeltir, özür dileriz.

Zazaların Cibranlı Halit Bey'e güçlük çıkarmayışlarının nedenlerini biz şu şekilde yorumluyoruz:

1) Hamidiye Alayları'nın öteden beri Zazaistan'da yaptıkları tahribatlara rağmen, Zazalar, artık bir Zaza-Kürt çatışmasının sürdürülmesinden yana değildirler. Cibranlı Halit Bey'in kuvvetlerine saldırmamakla ona bu mesajı vermek istediler.

2) Bir ulusal devlet kurma düşüncesi I. Dünya Savaşı koşullarında gündeme geldi ve Ovacık'ta bunun ilk adımı atıldı. Fakat ulusal bilincin henüz doğma aşamasında bulunduğu günün koşullarında, ulusal devlet, Zazalar için bir özlemdi ama yaşamsal bir önem de taşımıyordu. Zazalar böylesine yeni ve net olmayan bir düşünce uğruna Türkler ve Kürtlerle yeni bir çatışmayı göze almak istemediler.

3) Zazalar, devletlerini kurmayı tasarlarken Rusların desteğini de hesaba katmışlardı. Ekim Proleter Devrimi üzerine Rus ordusu Erzincan'dan çekilince, Zazalar, kendilerini gereksinme duydukları destekten yoksun olarak gördüler. Bu duyguyla hükümet konağını direnmeden teslim ettiler.

Cibranlı Halit Bey'in yıktığı bu küçücük Zaza yönetimi, kurulması planlanan bir Zaza devletinin ilk çekirdeğiydi. Tarihin cilvesine bakın ki, onu ömrü boyunca kullanan ve başı sıkıştıkça Zazalar üzerine saldırtan Türk yönetimi, yıllar sonra, Şeyh Sait Zaza Ayaklanması'nı bahane ederek, kendisini ustaca ortadan kaldıracaktı. Ve bu işi yaparken, onun ayaklanmanın liderlerinden olduğunu söylemekte de bir sakınca görmeyecekti.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE, YENİ BİR DEVLETİN DOĞUŞU VE BİÇİMLENİŞİ

- *Büyük Lider, Atatürk*
- *Dincilerin Omuzuna Çıkarak Dincileri Minareden Aşağı Atın!*
- *"Millet"ten "Türk Irkı"na*
- *Sıra Türkleştirmede*

Büyük Lider, Atatürk

Okul kitapları, "Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastı." diyerek Kurtuluş Savaşı'nı Mayısın 19'unda, Mustafa Kemal'in Samsun'da iskeleye basan ayağıyla başlatırlar. Bu sav ne ölçüde doğru, bu yazıda bunu tartışacak değiliz. Ancak Mustafa Kemal'in büyük bir askeri lider ve üstün yeteneklere sahip bir politikacı olduğunu da kabul etmek zorundayız. O öyle bir lider ki, her milliyetten ve her toplumsal tabakadan çok geniş bir cephe oluşturarak Kurtuluş Savaşı'nı zafere ulaştırabilmiş ve savaş sonrası, türlü politik oyunlarla bu cepheyi darmadağın ederek, yeni kurulan devlette "*Tek Adam*" durumuna gelmeyi başarabilmiştir. Bu bakımdan, tarihin en büyük Zaza ayaklanmasını konu edinen bu yazımızda Mustafa Kemal'den söz etmemek önemli bir eksiklik olur diye düşündük.

Amacımız Mustafa Kemal'i övmek ya da yermek olmadığından herhangi bir yönde bir zorlamaya gitme gereğini duymuyoruz. Bu yüzden Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğü konusunda bir şey söyleyebilecek durumda değiliz: O, 1919'larda Kurtuluş Savaşı'nın önderliğine soyunurken 1930'lardaki Mustafa Kemal'i hedeflemiş olabileceği gibi, "Tek Adam" olma özlemiyle olayların akışı da onu oraya getirmiş olabilir. Ama 1919'ların Mustafa Kemal'i düşünsel yönden hangi çizgide bulunursa bulunsun, bu, bizim onun başarılı bir lider olduğu gerçeğini yadsımamızı gerektirmez. Ve hemen ekleyelim ki, onun bu başarısı da büyük ölçüde onun gerçekçiliğinden kaynaklanmaktadır. O, ne zaman ne yapması gerektiğini iyi hesaplayan bir insandı. Geleceğe yönelik olarak kafasında var olan düşünceleri değil, içinde bulunulan objektif koşulları çalışmalarında ölçüt aldı ve bu koşullara denk düşen en uygun tavrı koyarak çalışmalarını ilerletti.

Bugün bile tüm çevreler gerek duyduklarında Atatürkçü olabilmekte ve Mustafa Kemal pratiğinde kendilerine dayanak bulabilmektedirler. Komünistinden tutun faşistine dek, materyalistinden tutun en bağnaz idealistine dek, diler-

se herkes Atatürkçü olabilir ve eğer kendisiyle tartışmaya girerseniz, Atatürkçü olduğuna ilişkin inandırıcı birçok kanıt da gösterebilir.

Biz deriz ki, eğer bir şey, birbirleriyle çelişen birçok şeyi temsil edebiliyorsa, bu, söz konusu *şey*'in aslında "hiçbir şey" olmadığını gösterir. Bu mantıkla konuya baktığımızda, bir dünya görüşü olarak "Atatürkçülük" diye bir düşüncenin bulunmadığı sonucuna varırız. Fakat gelgelelim ki, mantıksal düşünüş bizi bu sonuca götürse de bugün Atatürkçülük diye bir görüş var ve bu görüş zaman zaman birçok insana can yeleği olma işlevini görmektedir.

İşte çelişkilerin sırt sırta verip birbirini destekleyerek oluşturdukları bu bütünlük, bize göre Mustafa Kemal'in kendi kendisiyle çelişerek geliştirdiği politik mücadelesinden kaynaklanıyor. Bugünün Mustafa Kemal'i dünün Mustafa Kemal'i değildir artık ve 1919'un Mustafa Kemal'i de 1930'lu yılların Mustafa Kemal'i hiç değildir. Eğer 1919'dan 1938'e dek 19 yıl varsa ve eğer bu 19 yılda 228 ay varsa, bu hesap en azından 228 tane Mustafa Kemal'in bulunduğunu gösterir. Böyle olunca, 228 kişilik arasından kendimize yakın birini bulmak hiç de zor bir iş olmasa gerekir. Ama biz böyle bir seçime gitmeyeceğiz ve yaşamı boyunca halkımıza kan kusturan bu adamdan biz hiçbir zaman medet ummayacağız.

Biz 1919-22 savaşını, Osmanlı Devleti'nin enkazlarına sahip çıkma, onu elde tutma amacıyla, Türk subay ve küçük burjuva aydınlarının başlattığı bir mücadele olarak görüyoruz. Mustafa Kemal'e göre, vatanın kurtuluşunda çıkarı olan tüm ulusal sınıf ve tabakalar mücadelenin temel gücünü oluşturuyorlardı. Türk olmayan diğer etnik Müslüman gruplar da mücadelede yandaş ya da tarafsız güçler olarak addediliyorlardı. Bu stratejik tespit, daha mücadelenin başında yapılmış ve ondan sonra da ödünsüz olarak uygulanmaya başlanmıştı.

Başarıyla uygulanan bu politikanın sonucu olarak, savaşta şehir eşrafı, aşiret reisleri, toprak ağaları, din adamları, eski İttihatçılar, komünistler, subaylar, Müslüman etnik gruplar ve bunların etkisindeki halk kitlelerini yan yana gö-

rüyoruz. Her kesimin zaferden kendine göre beklentileri vardır ve Mustafa Kemal her kesimle olan görüşmelerinde bu beklentileri ustaca kullanabilmektedir. Bir yandan yoksul köylüye toprak vaadederken, diğer yandan toprak ağalarının topraklarının koruyucusu pozisyonundadır; bir yandan İttihatçılarla kol kola yürürken, öte yandan İttihatçıların kuyusunu kazmaktadır; bir yandan kendisinden bağımsız olarak gelişen komünist hareketin önderliğini hileyle Karadeniz'de yok ederken, diğer yandan resmi bir komünist partisi (Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası) kurdurmakta bir sakınca görmemektedir, vs.

Objektif koşulların gerçekçi bir perspektifle değerlendirilmesi ve usta bir politik kurnazlıkla oluşturulan bu geniş cephe, savaş sonrasında da akıl almaz bir takım politik oyunlarla yine Mustafa Kemal tarafından dağıtılır. İşte yazımızın bu bölümünde tam bu toplama-dağıtma oyununu özetlemeyi tasarlıyorken Baskın Oran'ın bir paragrafı dikkatimizi çekti. Baktık ki, yazar, bu özetlemeyi bizim yapabileceğimizden daha güzel ve daha özlü olarak yapmış. Biz de yeniden bir özetleme çabası içine girmeksizin Baskın Oran'ın paragrafını olduğu gibi buraya almayı uygun gördük.

Paragraf şöyle:

Komünistler anımsanacağı gibi zaten Birinci İnönü'den sonra kovuşturmaya uğramışlar; sol akımlara ancak Sakarya'dan sonra Frunze'nin gelmesi ile göreli olarak tekrar hoşgörü ile bakılmaya başlanmıştı. Bu akımın temsilcileri Şeyh Sait ayaklanmasıyla hiçbir ilişkileri olmadığı halde 1925 yılında kesin bir biçimde siyasal yaşamdan kaldırıldılar. Şeyh Sait ayaklanmasına Genç'te (Bingöl) vurulan darbenin ucu, İstanbul'da Meserret Kıraathanesinden çıkmıştı. Mustafa Kemal'e savaş yıllarında kök söktüren İkinci Grup muhalifleri zaten zaferden sonra kendi kendini dağıtma kararı alan Birinci Meclis'in seçimlere gitmesi üzerine aktif siyasal yaşamdan uzaklaştırılmışlardı. Bağlaşmaların bozularak kadroların ayıklanmasına Ekim 1924'te komutanların Meclis'ten ayrılmalarıyla devam edildi. Bu olayın arkasından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir ilişkisi saptanamamasına karşın , gene Şeyh Sait ayaklanması kullanılarak kapatıldı. Kumandanla-

rın ve eski İttihatçıların kesin temizlenmesi ise Haziran 1926 İzmir suikastı vesilesiyle olmuştur. İzmir'de çalışan İstiklal Mahkemesi, suikastçılarla birlikte İttihat ve Terakki'nin de davasını görmüştür. Böylece İkinci Grup, komutanlar ve İttihatçılar temizlenmiştir. Bilindiği gibi komünistler son ve kesin olarak 1925 Şeyh Sait ayaklanmasıyla, savaş sırasında, örneğin bir Meni Müskirat Kanunu çıkarılarak tatmin edilen din adamları da bir takım bakanlıkların ve halifeliğin kaldırılması gibi düzenlemelerle devre dışı bırakılmışlardır. Latin harflerinin kabulü bile, bir ölçüde kültür tekeli sahibi olan din adamlarına bir darbedir. Kurtuluş Savaşı koalisyonundan geriye halk kitleleri ve Müslüman etnik gruplar kalmaktadır. Halk kitleleri, yani işçi ve özellikle köylüler konusunda yapılabilecek gözlem, bunların desteğinin de zaferden sonra artık gereksiz sayılmış olduğudur. Kurtuluş Savaşı sırasında köylülerin gönülden katılmalarını sağlamak için çıkarılan örneğin bir Baltalık Kanunu uygulaması Lozan Antlaşmasının imzalanması üzerine "derhal" durdurulmuştur. Bu uygulamanın durdurulmasını ormanların tükenmesinden başka bir gerekçeye bağlamak gerekecektir, çünkü yerine konan uygulamada ormanlar "yerli ve yabancı özel teşebbüsün istismarına [işletmesine] açılarak memleketin birçok yerlerindeki iyi vasıflı ormanlar uzun ve kısa vadeli mukavelelerle satılmaya başlanmıştır."[33] *Yani, ormanlar halkın yararlanmasından alınarak özel kesimin yararlanmasına verilmiştir. Kurtuluş Savaşı yöneticileri savaş sırasında işçilerin durumuyla da ilgilenmişlerdir. O zamana dek zorla çalıştırmanın geçerli olduğu kömür ocaklarında artık bu uygulamayı durduran , sekiz saatlik çalışmayı kabul eden Ereğli Havzası Maden İşçilerinin Hukukuna Mutedair Kanun Eylül 1921'de çıkarılmıştır. Yasanın çıkarılması sırasında sorulan bir soru üzerine iktisat vekili bütün işçilere yeni haklar getiren bir yasanın hazırlanmakta olduğunu müjdelemiştir. Gerçekten de bu sıralarda Meclis'te bir Umumi İş Kanunu tasarısı vardır. Fakat tasarı 1926 yılında, yani 1925 ayaklanması sonucu İstanbul Meserret Kıraathanesinden solcular toplandıktan sonra Meclis'ten geri alınmıştır. Özetle, yöneti-*

33) **Orman Bakanlığı**, *Cumhuriyetimizin 5. Yılında Ormancılığımız.* Ankara, s. 53-54. Aktaran: **Yalçın Küçük**, *Türkiye Üzerine Tezler*, cilt 1, dördüncü basım, İstanbul 1985, s. 23.

ci kadro iktidarını güçlendirdiği oranda halk katılımına verdiği önemi azaltmakta, bu gelişime doğal olarak bağlı bir biçimde ve yönetici kadronun eğilimleri doğrultusunda eşraf ve gelişen burjuvazi ile bağlar kurulmaktadır.[34]

Bu yazıda bir bütün olarak bir Mustafa Kemal değerlendirmesi yapmak diye bir amaç peşinde değiliz. Bizim yaptığımız, 1937-38 Dersim Zaza Ayaklanması'na giden yol üzerinde gelişen tarihsel olayların daha kolay anlaşılabilmesi için, o döneme damgasını vuran kişinin, en genel hatlarıyla da olsa, kısa bir tanıtımını yapmaktan ibarettir.

Biz sorunu, iç ve dış faktörlerin oluşturduğu bir bütünlük ve diyalektik bir etkileşim ilişkisi içinde görüyoruz. Bu bakımdan Dersim'in içinde ve dışında olup biten her şeyin, bölgede tarihin bu en büyük Zaza ayaklanmasının tarihin gündemine gelişinde şu ya da bu ölçüde etkisinin bulunduğuna inanıyoruz. Meseleye böyle bakınca, Ayaklanma'ya giden yolu aydınlatmak için, birçok faktörü enine boyuna incelemek gerekiyor. Fakat burada biz bunu yapmayacak, bunun yerine sadece en önemli faktörler olarak gördüğümüz dinsel ve ulusal nitelikli gelişmeleri biraz irdelemekle yetineceğiz.

---

34) **Baskın Oran**, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Ankara 1988, s. 150-152.

Dincilerin Omuzuna Çıkarak Dincileri Minareden Aşağı Atın!

Osmanlı Devleti yıkılmış ama düşünsel yönden Osmanlı'nın üstyapı kurumları halen ayaktaydı. Evet, Mehmet Vahdettin belki artık sevilmiyordu ama padişahlık kurumu halen kutsal bir kurumdu, halk ve askeri komutanların çoğu bu kuruma gönülden bağlıydılar. Halifelik kurumu ise, salt Osmanlı sınırları içinde değil, tüm dünyada Müslüman uluslar arasında kutsallığı tartışılmaz bir konuma sahipti. O halde ilk anda bu iki kuruma karşı cephe almanın hiçbir anlamı yoktu. Tam tersine, bu kurumlardan yanaymış gibi görünerek ordunun ve halkın büyük çoğunluğunun mücadeleye kazanılması mümkün olabileceği gibi, bu yolla diğer Müslüman ulusların desteği de sağlanabilirdi. Bu kurumlara karşı olan bağlılık gösterisi İslami öğelerle yoğrularak bu cephe daha da sıklaştırılıp genişletilebilirdi.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, özellikle Kurtuluş Savaşı'nın ilk dönemlerinde din öğesiyle padişahlık ve halifelik kurumlarını sürekli bir kalkan gibi kullanır. Her fırsatta bu kurumların ve İslamiyetin övgüsü yapılırken, din adamlarıyla özel ilişkilerde, buna bir de kişiye yönelik övgüler ve yöresel motifler eklenir. Örneğin, Mustafa Kemal, 13 Ağustus 1919'da Şeyh Ziyaettin'e yazdığı mektupta şöyle yazar:

"Nurşinli Büyük Şeyhlerden Şeyh Ziyaeddin Efendi Hazretlerine,

Erdemli Efendim;

Sizin Genel Savaş (Birinci Dünya Savaşı) *süresince Osmanlı Ordusuna yapmış olduğunuz seçkin hizmetleri ve Yüce Hilafet ve Saltanat makamına göstermiş olduğunuz yürekten bağlılığı yakından biliyorum. Bu nedenle size karşı içten gelen pek büyük saygım vardır.*

Bugün Hilafet makamına Osmanlı Saltanatına ve kutsal vatanımıza karşı düşmanlarımızca nasıl kıyasıya kötü davranıldığını ve doğu illerimizin Ermenilere verilmesinde diretildiğini biliyorsunuz."[35]

35) **Gazi M. Kemal Atatürk**, *Söylev*, cilt 3, Türkçeleştirip basıma hazırlayan Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul 1988, s. 35.

Bu örnek, Mustafa Kemal'in kendi eliyle derlediği vesikalardan sadece biri. Bu vesikaları karıştırdıkça bunun gibi birçok belgeye rastlamak olası. Hem bu arada şunu belirtelim, ki bu taktik salt lidere özgü bir taktik de değildir. Taktik, Mustafa Kemal'den başlar, en yakın mücadele arkadaşlarına geçer ve bulaşıcı bir hastalık gibi tüm Meclis üyelerini sararak kurulmakta olan yeni devletin resmi politikasının harcını oluşturur.

Dilerseniz, birkaç belgeye daha göz atalım: Birincisi yine Mustafa Kemal'e ait. Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ne birinci başkan seçilmesi üzerine yaptığı konuşmasını şu sözlerle bitirir:

"İçinde yaşadığımız nadirülemsal dakikaların vahametine rağmen bu ağır mesuliyet-i millîyenin altında ancak heyeti muhteremenizin muavenet ve müzaheretinin daima ve daima hak yolundaki mucahedata rağmen, avn'i inayet-i subhaniyeden ümitvar olarak çalışacağım. İnşallah padişah-ı âlempenah efendimiz hazretlerinin sıhhat ve afiyetle ve her türlü kuyudat-ı ecnebiyeden âzade olarak tahtı hümayûnlarında daim kalmasını eltaf-ı ilâhiyeden tazarru eylerim."[36]

Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan sonra yayımlanan bildiride de şu satırlar yer alır:

"Millet Meclisi, Halife ve Padişahımızı düşman baskısından kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına engel olmak, devlet merkezimizi yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Tanrının lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve kutsal yardımı, Halife ve Padişahımızı, ulusu ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın."[37]

Daha sonra da 27 Nisan 1921 tarihini taşıyan bir yazı, tüm Meclis üyelerinin coşkun alkışları arasında kabul edilerek padişaha gönderilir. Oldukça uzun olan bu yazının tamamını buraya alamayacağız. Ancak yazıdaki hitaplar ve sonuç paragrafı yazıyı özetler bir mahiyet gösterdiklerinden, sadece onlarla yetineceğiz. Yazıda her paragrafın başın-

---

36) TBMMZC, Devre 1, cilt 1, s. 39.

37) TBMMZC, Devre 1, cilt 1, s.60. Aktaran: **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu**, *Devirden Devire*, cilt 1, Ankara 1974, s. 19-20.

da yinelenen hitaplar şöyle: *"Halife ve Pek Kutsal Hakanımız Efendimiz; Padişahımız; Görkemli Padişahımız; Yücelerin Yücesi Efendimiz;"* ve ünlü yazı şu paragrafla son bulur: *"Yüreğimiz sadakat ve kulluk duygusuyle dolu olarak tahtınızın çevresinde her zamandan daha sıkı bir bağlılıkla toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk sözü Halife ve Padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi son sözünün yine böyle olacağını yüce katınıza en büyük saygı ve gönül eğilmesi ile sunar."*[38]

Dinsel yönden bir şeriat devleti olan Osmanlıda devlet çarkı tamamen dinsel vecibeler doğrultusunda örgütlenmişti. Ve din denince de akla gelen Sünnilikti. Nasıl ki, dil yönünden günümüz Türkiye'si Türk dilinin hegemonyası altındaysa, din yönünden Osmanlı Devleti de Sünniliğin hegemonyası altındaydı. Yavuz'dan bu yana sürekli katliamlara, zulümlere ve horlamalara maruz kalan Anadolu'nun Alevi halkı, kendisini sürekli devlete karşı savunma durumunda hissediyordu. Zaman zaman yöresel bir takım başkaldırılara başvursa da her ayaklanması acımasızca kanla bastırılıyordu.

İşte Mustafa Kemal, Aleviler üzerinde öteden beri süregelen baskı ve zulümlerden de yararlanmasını bildi. Baskı ve zulmün tersine, dostluk gösterileriyle bu kesime yaklaşarak onları mücadeleye kazanma yoluna gitti. Bu istekle, Alevilerle öylesine dalkavukça ilişkiler içine girdi ki, günümüzde bile kimi tarihçiler onun Alevi olabileceği olasılığını çok ciddi olarak araştırır dururlar.

Şeyhülislamların, kadıların ve bir bütün olarak Osmanlı'nın zulmünden bıkmış Aleviler, Mustafa Kemal hareketini Osmanlı'nın dinsel politikasına karşı kendilerinden yana bir alternatif olarak görür, bu harekete sempatiyle yaklaşırlar. Bu sempatiyi sezen Mustafa Kemal, durumdan en iyi şekilde yararlanma becerisini gösterir. Sivas Kongresi esnasında Hacıbektaş Dergahı postu vekili Salih Niyazi Baba'ya[39] bir te-

---

38) TBMMZC, Devre 1, cilt 1, s. 123-124. Aktaran: **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu**, a.g.e. s. 22-25.

39) Hacıbektaş, o dönemler Alevi merkezlerinin en önemlilerindendi. O dönem tarikat postuna Çelebi Cemalettin Efendi oturmaktay-

şekkür telgrafı göndererek Alevilerin en büyük liderleriyle diyalog köprüsünü kurar. Hemen ardından, bu telgrafın etkisi daha geçmeden, Sivas'tan Ankara'ya giderken, 23.12.1919'da, yanında bulunan heyetle birlikte Hacıbektaş'a uğrayıp dergah şeyhi Çelebi Cemalettin Efendi'yi ziyaret eder. Tamamen Alevi geleneklerine uygun olarak verilen ziyafet ve yapılan görüşmelerden sonra Mustafa Kemal, Alevilerle ilişkiyi iyice sıklaştırmış olmanın rahatlığı içinde Ankara'ya yollanır.

Mustafa Kemal, bu tür yapmacık davranışlarla Anadolu Alevileri arasında önemli ölçüde bir sempati toplarken, etnik farklılıktan ötürü, Zaza Alevileri bu etki alanının dışında kalırlar. Zaza Alevilerinin Mustafa Kemal'le ilişkisi sadece birkaç ağayla sınırlı kalır. Ve bu birkaç ağa da, Cumhuriyet'ten sonra da Mustafa Kemal'in Alevi olduğu yolunda kendi kendilerini avutarak merkezi yönetimle bütünlüklerini sürdürüp günlerini gün ederler.

O günlerden bir anıyı, M. Nuri Dersimi şöyle aktarır: (Yıl 1926. Dersimli Zaza önderlerini elde etmek amacıyla Elazığ Belediyesince bir balo düzenlenmiştir.)

"Ertesi sabah Elaziz'e hareket ettik. Elaziz belediyesi heyet şerefine bir balo tertip etti. Bu baloda fırka kumandanı Mustafa Haydar da hazır bulunuyordu. Baloda Alevi tarikatına mahsus sema yapılmakta ve Gazi'nin yaranlarından olan Diyap ve Meço ağalar dahi ortaya atılarak ve "Şah, şah" nidalarıyla el çırparak pervaneye başlamışlardı. Hülasa, Türk'ün başı Gazi'nin de Alevi olduğuna kanaat etmişlerdi."[40]

Bizce Mustafa Kemal Alevi de olabilir, Sünni de. Hatta hiç Müslüman olmayabilir de. Liderin bu yönünü hiç düşünmediğimiz gibi, bu yönde bir tartışma da tamamen ilgi alanımızın dışında kalır. Bizim amacımız, yazımızın bu bölümünde Mustafa Kemal'in kitleleri etkilemek için din öğesi-

---

dı. Fakat Çelebi Cemalettin Efendi o yıllar çok yaşlı ve hasta olduğundan dışarıyla ilişkilerde Çelebi Cemalettin Efendi'ye Salih Niyazi Baba vekalet etmekteydi. Mustafa Kemal'in, telgrafını Salih Niyazi Baba'ya göndermesi de bu nedene dayanmaktadır.

40) **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi**, a.g.e. s. 194.

ni nasıl başarıyla kullanabildiğini okuyucuya göstermektir; konumuzu ilgilendiren yan da budur zaten.

İşte bu minval üzere din ticareti, padişah ve halife dalkavukluğu Mustafa Kemal'in pratiğinden ve Meclis'in gündeminden hiç eksik olmaz. Savaş önderliği bu taktikle beklenen sonuca ulaşır da. Etnik farklılığı gözetmeksizin devlet sınırları içindeki Alevi ve Sünni tüm Müslüman halklar, "*gavur*"un dışarı atılması için şu ya da bu ölçüde mücadeleye katılırlar.

Din öğesi, salt Osmanlı sınırları içindeki Müslüman uluslar için değil, bu sınırların dışında kalan diğer Müslüman ulusların desteğini sağlamak için de önemli bir unsurdu. Çünkü onlar, yıkılmaya doğru giden Müslüman Osmanlı Devleti'nin bu yıkılışı karşısında duydukları endişeyi zaten öteden beri zaman zaman dile getiriyor, seslerini yükseltmekten geri kalmıyorlardı. Örneğin, Ağa Han ve 35 İslam lideri 1 Ocak 1919'da Büyük Britanya Dışişleri Bakanı'na verdikleri dilekçede, İstanbul'un o günkü statüsü ve Türkiye'nin bütünlüğüne saygı duyulması yolundaki isteklerini şöyle dile getirirler. Liderlerin, beş paragraftan oluşan dilekçelerinin ilk paragrafı şöyle:

"Biz aşağıda imzaları bulunan, Majesteleri Kral-İmparatorun Müslüman teb'aları, İstanbul'un geleceği hakkında, çeşitli sorumsuz çevreler tarafından son zamanlarda basında ileri sürülen, Osmanlıların İstanbul'daki en kalabalık tek ulusal grubu oluşturmalarına karşın bu şehrin şimdiki sahiplerinin elinden alınıp şu ya da bu Hristiyan halka yahut devlete verilmesi veya uluslararası denetim altına konulması yolundaki telkinleri büyük bir tedirginlikle okuduğumuzu, Majestelerinin Hükümetine bildirmemizi saygı ile rica ederiz. O nedenle, böyle bir yol benimsenirse, bunun Müttefiklerin savaş amaçlarının ön sırasında bulunan can alıcı önemdeki ulusallık ilkesiyle doğrudan doğruya çatışacağını ve sadece Hindistan Müslümanları arasında değil, bütün dünya Müslümanları arasında da vahim hoşnutsuzluklar yaratacağını ilk fırsatta belirtmeyi ödevimiz sayıyoruz."[41]

41) Çeviren ve aktaran: **Mete Tunçay**, *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması* (1923-1931), ikinci basım, İstanbul 1989, s. 505-506.

Ve yine Ağa Han, Lodra'da Hintli-ler tarafından, Hindistan Nazırı Mister Montagu ile eşi onuruna verilen yemekte yaptığı konuşmada da aşağı yukarı aynı istekleri dile getirir.[42]

Bir İslam devleti olarak Osmanlı'nın yıkılışı karşısında diğer Müslüman ulusların duyduğu kaygıyı yakından izleyen Mustafa Kemal, davayı bir İslam davası durumuna getirmekte önemli bir zorlukla karşılaşmaz. 1 Mayıs 1920'de *"Binaenaleyh bu heyeti âliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve sanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u islâma münhasır değildir. Anasır-ı İslâmiyeden mürekkep bir kütleye aittir."*[43] diyerek tüm İslam aleminin savaşçısı pozisyonuna bürünür ve bu tavrını uzunca bir süre sürdürür. Böylece, Türkiye'de "yedi düvel"e karşı gibi görülen ve aslında Yunanlılara karşı başlatılan Kurtuluş savaşı içte ve dışta tüm Müslümanların ortak davası durumuna gelir.

Fakat Mustafa Kemal'in din çevreleriyle yaptığı bu sahte evlilik de diğerleri gibi fazla ömürlü olmaz. Paşa, devlet çarkının iplerini elinde topladıkça tek yanlı olarak açtığı boşanma davalarını da fazla zorlanmaksızın kazanarak *Tek Adam* olma yolunda daha bir özgürleşir.

Öncelikle, 16 Kasım 1920'de saltanat kaldırılır. Bunun üzerine Mehmet Vahdettin bir İngiliz gemisiyle yurt dışına çıkarken, bu davranışıyla padişahlığın sonunu da imzalamış oluyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının dilinde hilafet halen korunması gereken kutsal bir kurumdur ama aslında bu kurumu da ortadan kaldırmak için uygun koşulları kollamakta oldukları da açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedenle hilafet kurumu çevresinde politik bir savaş başlar ve giderek kızışır. Derken dünya Müslümanları da halifeliği koruma çabası içine girerler. Londra'da Seyit Emir Ali başkanlığındaki İslam Cemiyeti sekreteri Sait S. Muhammedî, Dahiliye Vekili Fethi Bey'e 2 Eylül 1923'te bir mektup göndererek hilafetin korunmasını ister. Daha sonra, 5 Aralık 1923'te de

---

42) **Times Gazetesi**, 20 Kânunuevvel 1919.

43) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, derleyen **Nimet Arsan**, ikinci baskı, Ankara 1961, s. 73-74.

Ağa Han ve Londra'daki İslam Cemiyeti başkanı Seyit Emir Ali, Başvekil İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak, Cumhuriyet'in ilanından sonra hilafetin durumuna açıklık getirilmesini isterler. Ağa Han ile Seyit Emir Ali, yine aynı mektupta *"İslam dünyasında Halife'nin dini başkan ve Müslümanlar arasında manevi bir bağ olduğunu belirterek bu bağın korunmasının önem ve gereğine"*[44] dikkati çekerler.

Ama içten ve dıştan gelen tüm tepkilere rağmen, Mustafa Kemal ve arkadaşları kendilerini yeterince güçlü gördükleri 1924 yılında, 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı yasayı Meclis'ten geçirterek halifeliği kaldırırlar. Abdülmecit Efendi de aynı gece yurt dışına çıkartılarak hilafetin son temsilcisi de böylece kovulmuş olur.

Hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924'te, din işleriyle ilgili Şeriye ve Evkaf Vekaleti de feshedilerek din çevrelerine büyük bir darbe daha indirilir. Bu iki kurumun (halifelik ve bakanlık) kaldırılması, hükümetin din adamlarına karşı açtığı bir savaş olarak algılanır, ki bize göre de öyledir. Bunun üzerine hükümetle din çevreleri arasında açıktan bir mücadele dönemi başlar. Derken 1925 Şeyh Sait Zaza Ayaklanması'nı kendi emelleri için başarıyla kullanabilen hükümetin, Türkiye genelinde estirdiği kanlı terör uygulamaları üzerine mücadele daha da sertleşerek gelişir ve yer yer kanlı ayaklanmaların nedeni olur.

Şeyh Sait Zaza Ayaklanması sonrasında ilk iş olarak Şapka "Devrimi" gerçekleştirilir. Ardından tarikat ve tekkelerin yasaklandığı ilan edilir. Daha sonra Batı'dan yapılan çevirilerle elde edilen yeni Medeni Kanun ve Ceza Kanunu yürürlüğe girer. 10 Nisan 1928'de de 1222 sayılı yasayla yapılan Anayasa değişikliğiyle İslam dini devletin resmi dini olmaktan çıkar. Yine aynı yıl, Arap harfleri yerine Latin harflerinden yapılan bir düzenlemeyle oluşturulan yeni alfabe devletin yeni alfabesi durumuna getirilerek, hem toplumun geçmişle bağlarının koparılması ve hem de din adamlarının bilim, din, kültür, sanat vs. konularındaki üstünlüklerine

---

44) Türkiye Tarihi 4. Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul, s. 93. "**Mete Tunçay**, *Siyasal Tarih* (1908-1923)".

son verilmek istenir. Daha sonra bayramlar, tatil günleri ve takvimde yapılan köklü değişikliklerle din adamlarına darbe üstüne darbe vurulur. Böylece, 1919'dan bu yana din adamlarının omuzuna basarak güçlenen Mustafa Kemal ve arkadaşları, sonunda din adamlarını minareden aşağı atarak onlardan yakalarını kurtarırlar.

"Millet"ten "Türk ırkı"na

Bizim kuşak ve daha gençleri "millet" ve "ulus" kavramlarını aynı anlamda kullanır. Günümüz terminolojisine göre ikisi de *"tarihsel olarak oluşmuş, kararlı bir dil, toprak, iktisadi yaşam, ve kendini kültür ortaklığında dile getiren ruhsal biçimlenme birliği"*[45] olarak tanımlanırlar. Şu var ki, toplumumuzdaki politik kamplaşmanın sonucu olarak aralarında eski (eski Türkçe) ve yeni (yeni Türkçe) diye yapay bir farklılık vardır. Bu farklılıktan ötürü bugün toplumumuzun muhafazakar kesimi konuşmalarında "millet"i kullanırken, ilerici kesimi de "ulus"u seçmeyi yeğler; başkaca hiçbir fark yoktur.

Bu durum, geçmişin analizinde bazı sorunlar yaratıyor kaçınılmaz olarak. Bilindiği gibi Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı hazırlıkları aşamasında "millet" ve "milletimiz" sözcüklerini sık sık kullanarak Osmanlı sınırları içinde kalmış olan halkları Kurtuluş Savaşı için örgütlemeye çalışır. Cumhuriyet Türkiye'sinde "ulus" kavramıyla "Türk ulusu"nun eş anlamlılığı ölçü olarak alınınca bir çelişkiyle karşı karşıya geliniyor. Öyle ya, Türk ulusu adına yapıldığı, önderlerince de apaçık olarak söylenen bu savaşta, Zazaların, Kürtlerin, Lazların, Çerkezlerin, Gürcülerin ve diğer halkların işi ne? Yoksa bu halklar kardeş bir halk olarak Türk halkıyla dayanışma içinde bulunmak için mi bu mücadeleye katıldılar? Tabi ki değil. Oysa aslında ortada sanıldığı gibi çelişkili herhangi bir durum da yok. Sorun, geçmişin değerlendirmesini bugünkü terminolojiye özgü bir içerikle yapmamızdan kaynaklanıyor.

Biz yukarıda modern sosyolojiye göre "millet" kavramını tanımladık ama bu tanım Osmanlı literatüründeki "millet" kavramını karşılamıyor. Osmanlı döneminde millet kavramı "aynı din ve inançta olan topluluk"[46] karşılığı olarak kullanı-

---

45) **J. Stalin**, *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, üçüncü baskı, Ankara 1977, s. 15.

46) *Temel Türkçe Sözlük, Sadeleştirilmiş Kâmus-ı Türki*, İstanbul 1986, "millet" maddesi.

lıyordu. Bu yönüyle millet sözcüğü tamamen dinsel içerikli olup bugünkü anlamda ulus'la herhangi bir benzerliği mevcut değildi. Durum bu olunca, Mustafa Kemal'in millet sözcüğünün, özünde "İslam Milleti", daha sonra kullanmaya başladığı "Türkiye Milleti" sözünün de "Türkiye sınırları içinde bulunan Müslüman uluslar" anlamlı olduğunu anlamak pek zor olmasa gerek.

Mustafa Kemal, "millet"ten "Türk Milleti"ne giden bilinçli bir geçiş süreci yaşar. Objektif koşullara göre, yaşanan tarihsel olaylara denk düşen dönüşüm noktalarında küçük küçük sıçramalarla millet'in dinsel içeriğini boşaltarak, yerine "Türk ulusçuluğu"nu yerleştirir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde onun dilinde sadece "millet" vardır. 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı dönemde ilk kez kullanılmaya başlanan "Türkiye" adıyla birlikte "millet"ten "Türkiye Milleti"ne geçilir. Bu kullanım 1 Mart 1921'e dek sürer. Söz konusu tarihte Mustafa Kemal artık muhalifleri karşısında hatırı sayılır bir güçlülüğe sahiptir. Bu aşamada "Türk Milleti"yle "Türklük" ilk kez konuşmalara yansır, ama sert tepkilere yol açmaması için "Türkiye Milleti"nin kullanımına da devam edilir. Nihayet 29 Ekim 1923'te, Türklüğün Osmanlılığa karşı mutlak zaferi olarak değerlendirilebilecek bir devrim olarak Cumhuriyet'in ilanından sonra "Türkiye Milleti" adlandırması tamamen tarihe karışır. Türkiye'de artık yalnız Türk Milleti vardır ve Hürriyet gazetesinin serlevhasında günümüzde bile yaşamasını sürdürdüğü şekliyle "Türkiye Türklerindir."

Mustafa Kemal'in ulusallığı salt sözcük seçimiyle sınırlı değildir kuşkusuz. Kurtuluş Savaşı boyunca onun konuşmalarıyla eylemleri tam bir paralellik gösterir. Örneğin, savaşın başlarında, Türklerin dışındaki halkların yardımına gereksinme duyulduğu dönemde, 1 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada aynen şunları söyler: *"Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arzetmek isterim: Burada maksud olan ve Meclis-i âlimizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep ana-*

sır-ı İslamiyedir, samimi bir mecmuadır."[47] Ve gerçekten de o günlerde devlet sınırları içindeki tüm halklar Meclis'te kendi kimlikleriyle temsil edilmektedirler. "Kürdistan Mebusu", "Lazistan Mebusu" gibi adlandırmalar Meclis konuşmalarında ve resmi yazışmalarda geçen doğal adlandırmalardır. Ama yukarıda da değindiğimiz gibi çok değil, üç yıl sonra artık Türkiye Milleti yok, Türk Milleti vardır.

Osmanlı Devleti'nde resmi dil Türkçe ve devlet de dış görünüşüyle Türklerin devleti gibi görülse de, aslında devletin tümü üzerinde herhangi bir ulusun mutlak sahipliliğinden söz edilemezdi. Dışarıdan devletin sahipleri gibi görülen Türklerin, devlet örgütlenmesindeki gerçek fonksiyonları ise devletin yükünü taşımaktan ibaretti, ki bu yüzyıllarca böylece devam etti. Devlet sınırları içinde Türklerin yanı sıra daha başka uluslar ve bu ulusların ülkeleri vardı. Bu uluslardan kiminin ülkesi, üzerinde yaşanılan coğrafi bölgeye göre adlandırılırken, çoğu da ulus adına göre ad alırdı. Örneğin, Anadolu, Kürdistan, Ermenistan, Suriye, Irak, Arabistan, Mısır, Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Bosna, Hersek, Eflak, Boğdan, Arnavutluk, vs. Bu durum İmparatorluk dağılıncaya dek böylece sürüp geldi. Ve ilk kez 1920'de antlaşma tek yanlı olarak rafa kaldırılarak Osmanlı'nın arta kalan mirası üzerinde Türklerin hakimiyeti ilan edildi.

Mustafa Kemal, söz konusu dönemde ilk kez "Türkiye" adını kullanarak devlet sınırları içinde bulunan tüm halklar üzerinde Türk hegemonyasını kurma hazırlıkları içinde bulunduğunu üstü kapalı olarak ilan etti. Ama günün savaş koşulları ve "Türkiye" ile birlikte kullanılmaya başlanan "Türkiye Milleti"ndeki dinsel içerikten ötürü Mustafa Kemal'in bu duyurusu, diğer etnik gruplar arasında sözü edilebilir herhangi bir tepkiye yol açmadı. Böylece Mustafa Kemal, Osmanlılıktan Türklüğe giden yol üzerinde yürüyüşünü tökezlemeden sürdürdü.

Zaten çok geçmeden, 1924'te yeni devletin yeni anaya-

---

47) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, derleyen **Nimet Arsan**, ikinci baskı, Ankara 1961; s. 73.

sası da yapılır. Ve böylece Türkiye'nin Türklüğü artık anayasaca da raptuzapt altına alınır. Bu özellik, anayasanın gerekçesine şu maddelerle geçer: *"Devletimiz milli (ulusal) bir devlettir. Çok milletli bir devlet değildir. Devlet Türk'ten başka bir millet tanımaz. Memleket dahilinde eşit hak ve hukuka sahip olması gereken ve başka ırktan gelen kimseler de vardır. Fakat bunlara da ırkî durumlarına uygun olarak haklar tanımak veya bu anlama gelecek sözler etmek caiz değildir. Her yeni millet gibi Türk milleti de aynı ırktan gelmeyen kimseleri içerebilir. Ancak Türklük camiasıdır ki, bütün uruku (ırkları) bir arada toplamak kabiliyetine sahiptir."*[48]

Böylece yeni devlet, Osmanlılıkla tüm köprüleri atma konusunda kararlı olduğunu da ilan etmiş oluyordu. Ama bu ilana rağmen, Osmanlılık halen tüm üstyapı kurumlarıyla yaşamasını ısrarla sürdürmekteydi. Bunun farkında bir politikacı olarak Mustafa Kemal, adına "devrim" dediği bir takım zorla yaptırımları Türkiye gündemine getirir. Ve derken, 1928'de gerçekleştirilen Harf "Devrimi" ile geçmişle olan kültürel bağları tamamen koparmak ister. Osmanlıcılığa karşı gerçekleşen her yeni düzeltim, devleti Türkçülüğe doğru biraz daha yaklaştırır. Ve böylece 1928 Harf "Devrimi"nin gerçekleşmesiyle "Türk ulusçuluğu" doruk noktasına ulaşır. Bu tarihten sonra Osmanlı tarih anlayışının kökten reddi gündeme gelir. Buna alternatif olarak "Türklük"ü ölçüt alan bir tarih anlayışı üzrerinde düşünceler yoğunlaşır. Derken, bu düşünülerin sonucu olarak 1930'da Türk Tarihi Tetkik Encümeni[49] kurulur.

1930'lu yıllarda, Türk Tarih Tezi'nin kurumlarının oluşturulmaya başlandığı dönemde Türkiye'de faşist eğilimlerin de sesi duyulmaya başlanır. Mussolini örneğini Türkiye'de hayata geçirme özlemi içinde olan bu kesimin sözcüsü durumunda olan Ali Naci (Karacan), İnkilap gazetesinin başyaza-

---

48) **Şeref Gözübüyük - Zekai Sezgin**, 1924 *Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, Ankara 1957, s. 7.

49) Bu kurum daha sonra, *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* olarak ad değişikliğine uğrar ve en sonunda *Türk Tarih Kurumu* adıyla yaşamasını sürdürür.

rı sıfatıyla her gün faşizmin propagandasını yapar. Ali Naci bir yazısında açıkça *"Hürriyet değil, faşizm gibi bir idare istiyoruz"* der. Daha sonraki yazılarının birinde de *"Faşizm, nasıl milli bir irade ve inkilâbın silahla emniyet altına alınması ve muhafazası demekse, bize de tıpkı onun gibi bir idare lazım değil, elzemdir"* diyerek faşizmi büyük bir heyecanla dayatmaya çalışır. Başka bir yazısında da, *"Halkın istediği hürriyet değil, refah'tır. Refahı getirecek olan çalışmadır ve çalışmak için huzur ve nizam lâzımdır. Bunun içindir ki, biz faşizm gibi bir idare istiyoruz. Devlet süngüdür"* der. Bu türden düşüncelerini hemen hemen tüm yazılarında yineleyen Ali Naci, görüşünün savunusunu şöyle yapar: *"Muhalif gazeteciler* [CHP'ye karşı olan gazeteciler, EP] *faşizmden korkuyorlar. Biz İstiklal* Mahkemesi *istemiyoruz. Ondan daha kuvvetli bir şey, yeni bir sistem, anarşiye karşı 50 senelik bir zaptürapt istiyoruz."*[50]

Eğer bu faşist eğilimler salt Ali Naci gibileriyle sınırlı olsaydı, belki bu yazımızda sözünü bile etmeyecektik. Ama İnkilap gazetesinin, Başvekil İsmet Paşa'nın direktifleri ve desteğiyle yayın hayatına girdiği ve gazete yazarlarının gerek gazetenin yayını süresince ve gerekse gazetenin kapanışından sonra İsmet Paşa tarafından özel olarak korundukları ve çeşitli görevlerle ödüllendirildiklerini[51] göz önünde bulundurarak konunun küçümsenecek bir yanının bulunmadığı düşüncesiyle, burada değinme gereğini duyduk.

Bu durum bize şunu gösteriyor: Şovenizmden ırkçılığa doğru uzanan bir çizgi üzerinde ilerleyen TC'nin lider kadrosu, bu sağlıksız gidişatının sonucu olarak Mussolini yönetimi ve faşist düşünceleri kendisine yakın görmektedir. Ama kamuoyu böylesine bir geçişe hazırlıklı değildir. Bu nedenle liderler, öncelikle bir takım maşalar kullanarak kamuoyunda bir nabız yoklaması yapma yoluna giderler. Eğer maya tu-

---

50) Ali Naci'nin yazılarından yaptığımız bu alıntıları, **Mete Tunçay**'ın titiz çalışmasından derledik. Bkz. Mete Tunçay, a.g.e. s. 518.

51) Örneğin bu gazetecilik serüveninden birkaç yıl sonra, Ali Naci, İsmet Paşa tarafından Bulgaristan'a Anadolu Ajansı Muhabiri, Arjantin'e İş Bankası Mümessili ve İsviçre'ye de Basın Ataşesi olarak gönderilir.

tarsa, faşizm, Türkiye halklarının başına çöreklenecek; tutmazsa bir iki "yazar"cık tarihe birer küçük kara leke olarak geçecek ve ama öte yandan yöneticiler de "demokrat" niteliklerinden hiçbir şey yitirmeksizin devlet çarkını ellerinde tutmaya devam edeceklerdi. İşte İnkilap gazetesi ve Ali Naci'nin gündeme gelmesi bu nedenledir, yoksa Ali Naci'nin üstün gazetecilik yeteneklerinden ötürü değil.

Bence 1924 Anayasasını, yeni kurulan devlette Türk şovenizminin resmen başlangıcı; 1930 yılını da faşist eğilimlerle birlikte Türk ırkçılığının hortlama yılı olarak değerlendirmek gerekiyor. Çünkü 1930'dan sonra Türkiye'de olup bitenler gerçekten tamamen Türk ırkçılığının bilimsel zemininin hazırlanması yolundaki çabalar ve bunların toplum yaşamına ve toplumsal olaylara yansımasından ibaretir.

Türk Tarihi Tetkik Encümeni, bilindiği gibi Mustafa Kemal'in direktifleri üzerine kurulan bir kurumdur. Amacı, Osmanlı Tarih Tezi'ne alternatif olarak Türk Tarih Tezi'ni oluşturmaktır. Bu çalışmada Avrupalı bir takım türkologlardan da yardım alınarak özlemi duyulan tez oluşturulur. Bu teze göre Türk uygarlığı, dünyadaki tüm uygarlıkların temelini oluşturuyordu. Orta Asya'dan dünyanın her yanına dağılan Türkler, gittikleri her yere Türk uygarlığını da taşıyarak bu "yüksek" uygarlığın dünyanın her yanında ufak tefek bazı değişikliklerle boy verip gelişmesine yol açarak bir olguya öncülük ettiler. Böylesine üstün meziyetlere sahip bir ulusun en üstün ırkı temsil etmesinden daha doğal bir şey de olamazdı elbette. Ve böylece, işte bundan sonra Türkiye'nin konferans salonları, üniversite laboratuvarları, 1940'lı yılların Hitler'inkine taş çıkartacak bir ırkçılık komedyasına sahne oldular.

Örneğin CHP Genel sekreteri Recep Peker, 1934-35 yılarında Ankara ve İstanbul üniversitelerinde İnkilap Tarihi Dersleri vermektedir. Ama inlikap tarihi diye anlattıklarıyla gerçek anlamda "inkilap tarihi" arasında bir bağ kurabilemek gerçekten de insan gücünü aşan bir yeteneği gerektirir. Recep Peker, inkilap tarihi dersi diye bakın neleri anlatıyor: "İnsanlık tarihi yirminci yüzyıla açılırken, tek bir şey, Türk kanı bütün bu gürültüler içinde temiz kalmıştı. *Dünyaya ba-*

tınlık ["batn"dan, soyluluk, EP] *örneği gösteren Osmanlı ordusunun yüksekliği, bu orduları yaratan bay Türk ulusunun kanındaki yücelikten ileri geliyordu."*[52]

Bu tarihlerde kafataslarının laboratuvarlarda incelenmesi de artık Türk bilim adamlarının gündemindedir. Bu komedyadan rahmetli Mimar Sinan da nasibini alır. Adamcağızı yüzyıllar sonra mezarından çıkarıp iskeletini laboratuvarda inceler ve tekrar yerine korlar.

Bu döneme ait çok ilginç bir olayı da İsmail Beşikçi anlatır. Olay şöyle:[53]

Şevket Aziz Bey Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, verdiği, Türklerin Antropolojisi, isimli konferansta da şöyle söylemektedir:

"... Alp adamı brakisefal, ince burunlu, vasati veya vasatiden uzun boylu, buğday renkli yahut kumral, dağlı adam dediğimiz tiptir. Önünüze koyduğum bu dört kuru kafadan bir tanesi Türk Antropolojisi Enstitüsü'ne, geçen sene, Viyana Tabii İlimler Müzesi'nden hediye olarak gönderilen altı kafadan bir tanesidir. Diğer kafalar da geçen seneden beri, Maarif ve Dahiliye Vekaletleri tarafından Anadolu mezarlıklarında bulunmuştur. Birisi Aksaray, öteki Alaşehir taraflarına aittir. Üçüncüsü ise, Etnografya Müzesi tarafından gönderilmiştir. Bu kafa Ankara yol inşaatı sırasında bulunmuştur. İşte şimdi laboratuvarımda iki bine yakın ve tasnif edilmiş kafalardan tesadüfen seçtiğim bu dört kafayı görüyorsunuz. Bunlar Alp'lr dediğimiz beşer zümresinin el ile tuttuğumuz birer numuneleridir. Ve ben değil, bu kafalar, kendileri, size nereye ve kime ait olduklarını söyleyeceklerdir." (Alkışlar)[54]

"... 1929 senesinde ilk antropolojik tetkiklerime başladığım zaman 25 Türk kadını ile 25 Türk erkeğinin kafasını ölçtüm. Bu ölçütlerin vasatilerini Fransızların kafa ölçütleri ile mukayese etmek istedim. Fransa'da bugün şimal adamı, Akdeniz adamı, Alp adamı yaşamaktadır."[55]

---

52) **Recep Peker,** *İnkilap Tarihi Notları,* birinci ders, Ankara 1936.

53) **İsmail Beşikçi,** *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu,* Ankara 1977, s. 101-104

54) *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları,* Ankara 1933, s. 276.

55) a.g.e. s. 276.

Şevket Aziz Bey daha sonra bu iki grubun ölçülerini birbirleriyle karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmadan sonra her iki grubun da aynı antropolojik özellikleri gösterdiğini belirterek şöyle demektedir:

"... Vasatinin üstünde bir boy, brakisefal bir kafa, ince uzun bir burun. Kulaklar vasati dediğimiz ebatta bulunuyor. Mongol yüzü yok. Bu tip Avrupaî denilen Alp adamı tipinin aynıdır. Hiç fark yoktur. Yalnız bize, Türk memleketlerinde çalışan, Türk araştırıcısına ve Türk incelemecisine şimdi bir sual sormak icabediyor. Avrupaî tip dediğimiz bu tip nerden gelmiştir? Bunu Avrupa'ya mı bağlayacaksınız? Yoksa Avrupa'yı ona mı? Tereddütsüz cevabını derhal verelim ki, brakisefal Avrupa bize bağlıdır." (Alkışlar)[56]

Antropoloji müderrisi Dr. Şevket Aziz Bey, Avrupa'nın Türk olduğunu, bir kere daha, "tereddütsüz" ve "ilmi usullerle" gösterdikten sonra, iddialarını biraz daha delillendirmeye ve belgelendirmeye çalışmaktadır.

"... Efendiler, müsaade ederseniz, size, şimdi hiçbir istifa zihniyeti takip etmeden, bir Türk ailesini göstereceğim. Minimini yavruları ile, bir genç kadın ve bir genç erkeği tesadüfen buldum ve getirdim. Size göstereyim.

Ankara'nın biraz şimalinde Bağlum köyünden Abdullah'ı, kadınını ve küçük yavrularını takdim ediyorum. İşte, ince ve uzun burunlu, brakisefal ve antropoloji kitaplarında bu karakterle tavsif edilen halis dağlı adam,Türk adamı. (Alkışlar) Abdullah koyu olmayan gözlere, buğdaydan daha açık renkli kumral bıyıklara ve beyaz bir tene sahiptir. Fakat, işte yavruları, saçları altın renkli olan bu yavru Türk ırkına mensuptur. (Alkışlar) İşte Alp adamı, Orta Asya'dan gelmiş olan adam. (Alkışlar) Bizim ecdadımıza bağlı olan adam.

Efendiler, asırlardan beri mütefekkirlerimizin, ilim namına garba, körü körüne bağlanmış olan araştırmacılarımızın ve münevverlerimizin ihmal ettiği, fakat ihmal etmesine rağmen istikbale sessiz fakat çok ümit veren adımlarla ilerleyen Türk ırkını ve Türk neslini idame ettiren Türk yavrusuna bakınız. Asırlık ihmale rağmen, hâlâ bereketli olarak ve bereket taşıyarak fışkıran uyanıklığı,

---

56) a.g.e. s. 277.

kabiliyetleri katiyen mahvolmayan fakat ona karşı ihtimama, dikkate alakaya, bugünkü münevverlerin mecbur olduğu, mecbur olduğumuz Anadolu Türk köylüsüne bakınız. (Alkışlar)

Şimdi kahraman irade ve büyük adam sana hitap ediyorum:

Bu mütekamil uzviyet tipi asırlarca ihmal olunmuş bir halde bırakılmıştı. Sen bu uzviyet ve ırk tipini yaşamak iradesi ile yıkanacağı bir denize, manevi bir denize götürecek muazzam yolları hazırladın. Ve hâlâ hazırlıyorsun. Bu uzviyetin asırlarca hapsedilmiş, şuur altında bırakılmış arzu ve ihtiyaçlarına belki hâlâ muazzam ehemmiyet ve genişliğini idrakten aciz olduğumuz kanallar açtın.

Kahraman, asil ve büyük irade, büyük adam,

Seni Türk ilmi, Türk mütefekkiri namına şuurla ve samimiyetle selamlıyorum." (Sürekli Alkışlar)[57]

Bu konuda daha fazla yazmamızın gereği var mı, bilmiyorum.

57) a.g.e. s. 277-278.

Sıra Türkleştirmede

Bağımlı ulusların kurtuluş mücadelelerinin en uygun anı, bağımlılık statüsüyle kendisine bağlı bulundukları devletin istikrarsızlık içinde bocaladığı dönemdir. Devlet içindeki istikrarsızlığın büyümesi ya da azalması, bağımlı ulusun kurtuluş şansını çoğaltır ya da azaltır. Bu yönüyle konuya baktığımızda, Kurtuluş Savaşı dönemi, Zazaların ve Kürtlerin bölgede kendi devletlerini kurabilme şanslarının en fazla bulunduğu dönemdir. Fakat dinsel çıkarların ulusal çıkarlardan daha önde geldiği o günlerde Mustafa Kemal'in de başarıyla uygulaya geldiği kurnaz politika nedeniyle Zazalar da Kürtler de bu şanslarını kullanamadılar. Böylece, savaş sonrası kurulan yeni ulusal devletin çelikten tel örgülerinin içine hapsolup bu konumda bugüne dek geldiler.

Mustafa Kemal'in, yazımızın başında değindiğimiz, padişahlık, halifelik ve din kurumlarına karşı takındığı gerçekçi politika, Zazaları ve Kürtleri kendi kurtuluş savaşlarından alıkoyan en önemli etmendi. Ayrıca Mustafa Kemal'in Zazaistan ve Kürdistan'daki dini liderler, aşiret reisleri, toprak ağaları ve kent eşrafına karşı takındığı övgü ve yalvarma dolu iki yüzlü tutumun etkisini de göz ardı etmemek gerek. Ama biz bunları söylerken, Zazalarda ve Kürtlerde ulusal bilincin yeterince oluşamamış oluşu, ülkelerimizde tek başına hakim üretim biçimi durumunda olan feodalizm, aşiretler arası geçimsizlikler vs. gibi iç etmenlerin rolünü de kuşkusuz yadsımıyoruz. Fakat yazımızın bu bölümündeki amacımız, 1937-38'e giden yol üzerinde TC ile Zazalar arasındaki bir takım ilişkileri irdelemek olduğundan, şimdilik konuyu bir de bu yönde geniş boyutlarıyla açımlamayı düşünmüyoruz.

Savaş önderliğinin başarılı politikası sayesinde "gavur"a karşı geniş bir cephenin oluşturulabildiğine yukarıda değindik. Ama Zazaların kitlesel olarak bu cephede yer aldıklarını söyleyemeyiz. Onlar ya zorla askere alınmalar sonucu savaşa katıldılar ya da hiç katılmadılar. Ulusal yapısından ötürü kendini olayın dışında gören Zazalar, sınır bölgelerine

uzak oluşlarından ötürü bir "gavur" işgaliyle doğrudan doğruya karşı karşıya gelmiş de değillerdi. Savaş karşısında Kürtlerin durumu da Zazalarınkinden daha farklı değildi. Ancak şu var ki, Yavuz'dan bu yana süregelen ve daha sonra XIX. yüzyılın sonlarında Aşiret Mektepleri ve Hamidiye Alayları uygulamalarıyla daha sıklaşan ilişkiler nedeniyle Kürtlerle Türkler birçok alanda içli-dışlı duruma gelmişlerdi. Bu ilişkilerin sonucu olarak Kurtuluş Savaşı günlerinde bile ordu saflarında adamlarıyla birlikte birçok Kürt subayı ve devlet kurumlarında birçok Kürt memur vardı. Örneğin, daha önce de adından birkaç kez söz ettiğimiz Cibran aşiret reisi Halit Bey, daha Mustafa Kemal Erzurum'dayken ona bağlılığını bildirmiş,[58] olan askeri gücüyle ona katılmıştı. Ama tüm bunlara rağmen Kurtuluş Savaşı'na kitlesel bir Kürt katılımından da söz edilemez. Ancak güneyden Fransızların Kürdistan'a girmeleri üzerine, söz konusu bölgedeki Kürtler, Fransızlara karşı direndiler. Kürtlerin yurt savunması iki ay (9 Şubat - 10 Nisan 1920) sürdü. Sonunda Fransızlar bölgeden çekilince Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'yla ilişkisi de orada sona erdi.

Ama yine de Kurtuluş Savaşı lider kadrosu durumdan memnundu. Ulusal kurtuluş savaşları konusunda uzman olan Mustafa Kemal, bir Zaza ya da Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin korkusunu hep yaşadı, bu kıvılcımın parlamaması için gerekli önlemleri zamanında aldı ve de başarılı oldu. Milli aşiretinin küçücük kımıldanışını ve bazı feodal kökenli Kürt aydınlarının İngilizlerin desteğinde bir ayaklanmanın koşullarını aramak yolundaki cılız çabalarını[59] saymazsak, hoş olmayan tek bir ses Koçgiri'den yükseldi, o da küçücük bir bölgeye hapsedilerek susturuldu. Bunun dışında da herhangi bir olay olmadı.

Ama Kurtuluş Savaşı sonrasında, devlete hakim olunca, önder kadronun iyice açığa çıkan Tükçülüğü ve halklarımızın değer verdiği kurumlara karşı takındığı olumsuz tutum,

---

58) **Ekrem Cemil Paşa**, *Muhtasar Hayatım*, Brüksel 1989, s. 38.
59) **Ekrem Cemil Paşa**, a.g.e. s. 45-51.

Zazalar ve Kürtler arasında hoşnutsuzluklara yol açtı. Derken bu hoşnutsuzluklar ayaklanmalara dönüşerek yeni kurulan ulusal devleti sarsmaya başladı. Özellikle 1925 Şeyh Sait Zaza Ayaklanması, TC'ye ecel terleri döktüren boyutlara ulaşınca, önder kadronun kendi gerçek yüzünü gizleyebilmesinin de artık olanağı kalmadı. Ama biz ayaklanma üzerine TC gündemine gelen Takrir-i Sükun Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, parti kapatmalar gibi antidemokratik uygulamaların anlatımına geçmeksizin yine konumuza döneceğiz.

Yeni devlet bir asker devletiydi (daha da öyledir). Bu yapısı gereği tüm sorunları askeri müdahelelerle çözme yoluna giderdi (daha da öyledir). Bu özelliğinden ötürü Zazaistan ve Kürdistan'daki ayaklanmalar karşısında daha değişik bir tavır takınması da elbetteki beklenemezdi. Ayaklanma bölgesine askeri gönderir, yakar, yıkar, öldürür, ayaklanmayı bastırıp yeni ayaklanmaları beklerdi.

Askeri çözüm, sorunun geçici bir çözüm şekliydi ve TC'yi yönetenler bunun farkındaydılar. Bir ayaklanmanın bastırılması, gelecekteki benzeri yeni ayaklanmaların olmayacağının garantisi olamıyordu. Bu nedenle askeri müdahalenin yanı sıra yeni bir takım çözüm yolları gerekiyordu, ki bu yolların başında da zaten Osmanlı döneminde de sık sık başvurulan sürgün politikasını yeniden gündeme getirip daha sistemli olarak işletmek geliyordu.

Başkaldırıları önceden önleme amacıyla yapılan bu sürgünlerin baş hedefleri kaçınılmaz olarak toplum içinde önder konumunda olan kişiler ve bunların aileleriydi. Seyitler, şeyhler, ağalar ve aşiret reislerinin büyük bir kesimi Anadolu içlerinde yersiz yurtsuz olarak yıllarca oradan oraya taşınıp durdular. Öyle ki, ta 1925'ler de Zazaistan ya da Kürdistan'ın herhangi bir yerinde Türk süngüsüyle açılan bir yara, Batı Anadolu'nun herhangi bir kentinde ya da köyünde halen kanayıp durur.

1925 Şeyh Sait Zaza Ayaklanması, TC'nin toplu sürgünlere başlaması için bir sebep ve başlangıç olur. Kanla bastırılıp darağaçlarında sonlanan ayaklanma sonrasında, ayaklanmanın liderleri konumundaki Zaza aydınları ve feodal

liderleri batıya sürülürlerken, Kürt liderleri de devlet terörünün altında darmadağın olmaktan kurtulamazlar. Kürt aydınlarının birçoğu Suriye'ye kaçarken, entellektüel ilişkilere yabancı din adamları ve feodal önderler de çoluk çocuklarıyla birlikte batıya sürülürler.

İlk sürgünler incelendiğinde, hükümetin, toplumun lider kadrosunu dağıtarak gelecekte baş gösterebilecek ayaklanmaları önceden önleme çabası içinde olduğunu görüyoruz. Bu istek, 16 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı, Bazı Eşhasın Şark Mıntıkalarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun'a şu şekilde yansır:

"Madde 1: İdarî, askerî ve içtimaî sebeplere binaen Şark Örfi İdare Mıntıkası ile Beyazıt vilayetinden 1400 kadar şahsın ve işbu eşhas aileleri ile 80 asi ailesinin ve bu sebepten ağır ceza mahkumlarının garp vilayetlerine nakli için hükümete mezuniyet verilmiştir..."

Oysa aradan geçen zaman ve baş gösteren yeni yeni ayaklanmalar, yukarıdaki mantığı doğrulamaz. Çünkü küçük ya da büyük yöresel herhangi bir ayaklanma olmakta, hükümet ayaklanmaların üzerine ordu sevkederek ortalığı kana ve baruta boğup ayaklanmayı bastırmakta, ayaklanma sonrası Zazaistan ve Kürdistan'dan yeni yeni aileleri tarlalarından, köylerinden koparıp batıya göndermekte, ama aradan çok geçmeden hükümet yine yeni bir ayaklanmayı bastırmak zorunda kalmaktadır.

Bu durum 1930 yılına dek sürer. 1930'la birlikte başlayan Türk Tarih Tezi çalışmaları, Türk ırkçılığını devletin resmi ideolojisi durumuna getirirken, Türkiye'de Türk olmayan halkların Türk kimliği içinde eritilmesi düşüncesini de kendiliğinden gündeme getirir. Bu istek, Şeyh Sait Zaza Ayaklanmasından bu yana sürdürülen sürgünlere yansımakta da gecikmez. Yani bir bakıma toplu sürgün uygulaması artık Türk Tarih Tezi'nin hizmetine verilmiştir. Bu nedenle toplum liderlerinin toplumdan izole edilmesi mantığı önemini yitirirken, Zazaların ve Kürtlerin birer halk olarak kendi ulusal kimliklerine yabancılaşarak Türk kimliğine giden bir yolda asimile olmaları, toplu sürgünlerin amacı durumuna gelir. Böylece, ünlü 1934 tarihli 2510 sayılı Mec-

buri İskan Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine gelir.

Meclis'teki görüşmelerde, yasayla amaçlanan hedef milletvekillerince açıkça dile getirilir ve coşkuyla alkışlanır. Örneğin Kütahya mebusu Naşit Hakkı Bey şunları söyler:

"Aziz arkadaşlarım, yurdumuza ülkümüzdeki şekli verecek, bugünkü bâkir varlık üzerinde, hür, zengin ve sağlam nesilleri yaşatabilecek, Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine işletecek olan (yerleştirme kanunu) inkilabın ana kanunlarından belli başlısı olma mümtazlığındadır."[60]

Ve yine aynı görüşmelerde Muğla mebusu Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey de şunları der:

"Bu kanun, tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır."[61]

Yasa, bu türden konuşmalarla 7.6.1934 ve 14.6.1934 tarihlerinde görüşülerek tartışmasız olarak kabul edilir. Daha sonra çeşitli zamanlarda yapılan 2848, 3657, 3667, 3683, 4062, 5098, 5227, 5420, 5826 sayılı ek kanunlarla ufak tefek değişikliklere uğrayan kanunun Esbâb-ı Mûcibe Layihasında şu satırlar yer alır:

"Yine dahili iskân safahatı cümlesinden olarak ana dili Türkçe olmayan nüfus terâkûmlerinin menni'ne ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetinin korunmasına ait tedbirlerin ittihaz ve tatbiki için hükümete kanuni selahiyet alınması düşünülmüştür."

Yasanın Muvekkat Encümeni Mazbatasında da şu cümleler yer alır:

"Maksat bunların [Zazalarla Kürtler, EP] *anadillerini unutması, Türklerle karışması olduğundan, büyük köylerde ve mahallelerde veya birbirine komşu ve kolaylıkla toplanır bir yerde olmamak şartıyla oturtulmalarında beis görülmemiştir."*

1934 tarihli 2510 sayılı Mecburi İskan Kanunu, Türkiye'yi üç mıntıkaya ayırır (Madde: 2).

Bu mıntıkalar şöyledir:

1 Numaralı Mıntıkalar: "Türk kültürlü nüfusun tekasü-

60) TBMMZC. Devre 4, İçtima 3, cilt 23, Ankara 1934, s. 67.
61) a.g.e. s. 141.

fü istenen yerler." Bu mıntıka, Zazaistan ve Kürdistan, yani Zazaların, Ermenilerin, Kürtlerin ve Asurların yaşadıkları bölgedir. Yasayla amaçlanan, Zazaistan'a ve Kürdistan'a Türk nüfusu yerleştirip bölgede Türk nüfusu çoğunluk durumuna getirmektir.

2 Numaralı Mıntıkalar: "Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerler." Burada "Türk kültürüne temsili istenen nüfus" tabiriyle, Türk kültürü içinde asimile edilmesi düşünülen halklar, yani büyük bir bölümüyle Zazalar ve Kürtler kastedilmektedirler. Bunların sürüleceği bölgeler de Türk nüfusun çoğunlukta bulunduğu Ege, Marmara, Trakya ve Akdeniz bölgeleridir.

3 Numaralı Mıntıkalar: "Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikâmete yasak edilen yerler." Burada boşaltılması amaçlanan yerler, Zaza ve Kürt ayaklanmalarına sahne olan ya da olabileceği hesaplanan Ağrı, Sason, Dersim, Zeylan, Kars'ın güneyi, Diyarbakır'ın bazı bölgeleri, Bitlis, Bingöl ve Muş'un bazı bölgeleridir.

Ünlü yasanın bazı maddeleri şöyledir:

Madde 9: Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeğe, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa, Dahiliye Vekili selahiyetlidir.

Madde 10-C: Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleri ile birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Dahiliye Vekili selahiyetlidir.

Madde 10-Ç: Türk tebaasından olup da, Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerini dağınık olarak 2 Numaralı Mıntıkalara yerleştirmeğe...

Madde 11-B: Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşan-

lar hakkında harsî, içtimaî ve inzibatî sebeplerle İcra Vekilleri Heyeti kararıyle, Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartiyle başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir.

Yasa'nın 3667 nolu kanunla 1935'te değiştirilen şeklinde de şu maddeler yer alır:

Madde 12-A: Türk soyu ve kültüründen olmayan hiçbir aşiretin ve ferdin bu mıntıkaya (1 Numaralı Mıntıka) yerleşmesine izin verilemez.

Madde 13-3: Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle hükümetçe iskan ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen 3 Numaralı Mıntıkalar halkı, iklime, yaşayış şartlarına ve bu kanunda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 Numaralı Mıntıkalara nakil ve iskan edilirler. 3 Numaralı Mıntıkalar, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskan ve ikametine izin verilemez.

Madde 29-A: Hükümetçe iskan edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 Numaralı Mıntıka'da hükümetçe yerleştirilen kimseler, yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar Dahiliye Vekilliği'nin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler, yerleştirildikleri yere döndürülürler.

Madde 29-B: 1 ve 3 Numaralı Mıntıkalardan, 2 Numaralı Mıntıka'ya naklolunan ve 2 Numaralı Mıntıka'da 9, 10 ve 11. maddelere göre bir yerden başka bir yere nakledilenler on yıl sonra dahi, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

V. BÖLÜM

BELGELER

- *1896 Tarihli Dersim Kararnamesi*
- *1937 Yılında Yapılan Tunceli Tenkil Harekatına Dair Bakanlar Kurulu Kararı*
- *Osmanlı Padişahı I. Selim Tarafından Kürt Beyi İdris-i Bitlisi'ye Gönderilen Ferman*
- *Kafkas Rus Erkânı Harbiyesi'nin 1877 Dersim Değerlendirmesi*
- *İki Büyük Zaza Ayaklanması Arasında Çıkarılan Zorunlu Yerleştirim Yasalarından Bazıları*
- *Mustafa Kemal'in Şiran Müftüsüne Yazdığı Teşekkür Mektubu*
- *Mustafa Kemal'in Hacıbektaş Tekkesi Postnişini Salih Niyazi Babaya Yolladığı Telgraf*

Dersim'de Hayat

Dersim'in 1892'de tespit edilen, Hozat merkez ilçe olmak üzere, Ovacık (Pulur), Çemişgezek, Çarsancak (Peri, Karaçor), Mazgirt, Nazımiye (Kızılkilise) ve Pah (Kocakoç) kazalarından oluşan statüsü 1936 yılına dek geçerliliğini korur. Bugünkü Tunceli sınırları içinde yer alan Pertek ilçesi ise 1927 yılına dek Çarsancak'a bağlı bir köy durumundaydı. 1927'de Elazığ'a bağlı bir ilçe durumuna getirilen Pertek, 1936'da Dersim yerine yeni kurulan Tunceli vilayetine bağlanır.

Bölge nüfusunun %95'i Zazalardan oluşmaktadır. Bölgenin güneyinde, yani Mazgirt ve Pertek ilçelerinde yoğunlaşan Kürtler, toplam nüfusun %4,5 oranına ulaşırlar. Bölgede, ayrıca bölge nüfusunun %05'i oranında bir de Türk nüfus vardır, ki bu nüfus da daha çok Pertek ve Çemişgezek ilçe merkezlerinde yoğunlaşır. Yazımızın bu bölümüne konu olan 1920 ve 30'lu yıllarda bölgede Zazalar arasında bir de gizli bir Ermeni nüfus bulunmakla beraber, bu nüfus dönemin sosyal yaşantısında kendisini hissettirebilecek nitel ve nicel özelliklere sahip olmaktan uzaktır.

Dersim'in Zazaları, XVI. yüzyıldan bu yana merkezi otoriteyle olan çatışma durumlarını Cumhuriyet'ten sonra da sürdürdüler. Bölgenin güneyinde yoğunlaşan Kürt aşiretleri ise, çatışan iki güç arasında tampon bir bölge oluştururlar. Onlar, Alevi olmaları nedeniyle Dersim'in Zazalarına karşı her zaman büyük bir yakınlık duymuş, ama Kürt olmaları nedeniyle de kendilerini sürekli Türklerin doğal müttefikleri olarak görmüşlerdir.

Dersim nüfusunun hemen hemen tamamı Alevi'dir. Nüfusun %2'sini oluşturan Sünniler, Çemişgezek ve Pertek ilçe merkezlerinde yoğunlaşırlar, ki bunların da çoğu ya Kürt ya da Türk'tür. Dolayısıyla, yukarıda belirttiğimiz Kürtlük ve bu paragrafta değindiğimiz Sünnilik faktörleri, Mazgirt-Pertek-Çemişgezek hattının Osmanlılarca kayırılır, korunur bir hat olması sonucunu getirmiştir. 11. sayıda[62] ya-

62) Piya, amor 11, s. 27.

yımladığımız "1896 Tarihli Dersim Kararnamesi"nin 1. maddesinde de bu durum açık seçik olarak görülmektedir. Söz konusu maddede Pertek adından söz edilmemiş olması, Pertek'in o yıllar Çarsancak'a, dolayısıyla da Mazgirt'e bağlı oluşundandır. Zaten Dersim'de gelişen tarihsel olaylar içinde de bu gerçek sık sık kendisini gösterir.

Bu hat üzerindeki nüfusun bu durumu Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda da devam eder. Bunlar ne tamamen Dersimli, ne de tamamen Türkiyeli olurlar. Bir yandan birçok yöresel ve kültürel bağlarla Dersim'in Zazalarına bağlıdırlar, diğer yandan da daha değişik bağlarla Türkiye'ye bağlıdırlar. Bu yüzden bu hattın, özellikle de Pertek ve Çemişgezek'in, zamanında yönetsel bölümlemede Dersim sınırları içinde sayılmış olması hep bir talihsizlik olarak değerlendirilir. Örneğin, yazımızın bu bölümüne konu olan zaman diliminde, yani Cumhuriyet'ten sonraki dönemde aktif bir politikacı olarak Zazaistan tarihinde önemli bir rol oynayan Naşit Hakkı, Pertek ve Çemişgezek'le ilgili hayıflanmasını şu şekilde açıklar:

"Bence Perteği ve Çemişgezeği Dersim'den saymak yanlıştır. Onlar, Dersim mefhumunun ifade ettiği manadan uzaktır. İdari bir taksimde Dersim'in içinde kalmaları, Fırat'ın çevrelediği hududun dahiline düşmeleri onları da Dersim'den saydırır. Fakat Dersim ile evelahir alâkaları; onun bir şikârı gibi avucunun içine girmiş olmalarıdır."[63]

1920'li ve 30'lu yıllarda Dersim'de ne kadar nüfusun yaşadığı konusunda kesin bir şey söyleyebilmemiz olası değil. Gerçi biri 1929, diğeri de 1935'te olmak üzere iki kez nüfus sayımının yapıldığı söylenir, ama devlet gücünün giremediği Dersim'de nasıl sayım yapılabildiği konusunda haklı tereddütlerimiz vardır. Bu nedenle biz bu tereddütümüzü saklı tutarak, söz konusu sayımların sonuçlarını aktarabiliriz: Birinci Umum Müfettişi'nin tespitlerine göre Dersim'in 1929'daki nüfusu 65.000'dir. Naşit Uluğ, asker kaçaklarıyla beraber bu nüfusun 71.500 olabileceğine dikkati çeker.[64]

---

63) **Naşit Hakkı**, *Derebeyi ve Dersim*, Ankara 1931, s. 22-23.

64) **Naşit Uluğ**, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul 1939, s. 70.

Bundan altı yıl sonra, yani 1935'te yapılan nüfus sayımına göre de 95.117'si köylerde, 8.547'si şehirlerde olmak üzere Dersim'de 103.664 kişi yaşamaktadır.[65] Ancak sayım tarihinde Erzincan'a bağlı oluşundan ötürü Pülümür'ün nüfusu bu sayıya dahil değildir. Pülümür nüfusunun da bu nüfusa eklenmesi buradaki sayıyı biraz daha büyütür. Ama biz, yukarıdaki kuşkularımıza dayanarak, Dersim'in gerçek nüfusuna ulaşmak için bu sayıyı en azından ikiye katlamak gerekir diye düşünüyoruz.

1514 Çaldıran Savaşı, birçok yönden Zazaistan tarihinde bir dönüm noktasıdır. 1514'te gerçekleşen Türk-Kürt işbirliği, büyük bir güce dönüşünce, Zazaistan dört yandan Osmanlı işgaline uğrar. Güçlü direnmelere rağmen, Zazaistan kaleleri birbiri ardınca düşerek Osmanlıların eline geçer. Fakat Dersim'in Zazaları, Dersim'in coğrafik yapısının sağladığı avantajı da kullanarak Türk-Kürt birliklerinin Dersim'e girmesine engel olurlar. Böylece Dersim, Osmanlı sınırları içinde Osmanlıdan bağımsız bir bölge durumuna gelir. Yüzyıllarca süren saldırılar, direnmeler ve karşılıklı ödünler, bu bağımsız statüyü büyük ölçüde yontarak yarı-bağımsızlık düzeyine indirirse de, Dersim direnişi 1930'lu yılların sonuna dek sürer.

Dersim'in bu statüsü, küçücük bir bölgede de olsa, Zaza hakimiyetinin simgesi olması bakımından önemlidir. Ama bu statü, halkımıza çok pahalıya mal olmuş, yüzyıllarca süren bir yalnızlığın sonucu olan yoksulluk bölgeyi kasıp kavurmuş, bu olumsuzluk da dinsel kurumların yozlaşması, aşiret kavgalarının yaygınlaşması ve soygunculuğun kurumlaşması sonucunu getirmiştir.

XVI. yüzyıldan önce Zazaistan'ın her yanına, hatta daha uzak yerlere gidebilen, oralar halklarıyla mal değiş tokuşu yapabilen Dersimli, Çaldıran Savaşı sonrası doğan yeni durumla bu özgürlüklerini büyük ölçüde yitirmiştir. Bunun da ötesinde, kendisini sürekli tehdit altında görmekte, bunun sonucu da silahlanmayı ve yurt savunmasını yaşamasının

---

65) **Ömer Kemal Ağar**, *Tunceli - Dersim Coğrafyası*, İstanbul 1940, s. 19.

bir gereği olarak görmektedir. Böylece hemen hemen tümü kırsal kesimde yaşamakla beraber, Dersimliler yaşamlarını tarımsal üretime bağlamazlar. Örneğin, 1892'de yapılan bir hesaplamaya göre Dersim'in yüzölçümü 14 milyon dönümdür. Bu arazinin 8 milyon dönümü dağlık taşlık, 560 bin dönümü otlak, 150 bin dönümü ormanlık, 5 milyon dönümü de ekilebilir arazidir.[66] Fakat uygunsuz iklim koşullarından ötürü Dersim'de tarımsal üretim yapılması hem oldukça zor, hem de tarımsal üretimdeki verim Zazaistan'ın diğer bölgeleriyle karşılaştırılamayacak denli düşüktür. Bu nedenle Dersimli, gücünü ve zamanını toprağa ayırmaktansa hayvanla uğraşmayı yeğler. Dersimli Zaza, hayvanlardan elde ettiği üstün kaliteli yağını, peynirini vs. Zazaistan'ın diğer illerinde satarak paraya çevirmekte ve bu parayla evinin gereksinmelerini temin edebilmektedir. Hem hayvanın taşınabilir özelliğinin bulunması da Dersim'de onun değerini arttırır. Kan davası ya da başka herhangi bir nedenle köyünü terketmek zorunda kalan Dersimli, tarlasını değil, ama hayvanını rahatlıkla beraberinde götürebilmektedir. İşte tüm bunlardan ötürü, Dersimli, 5 milyon dönümlük ekilebilir arazisinin çoğunu hayvanları için otlak olarak ayırmakta, ve yine 1892'deki ölçümlere göre, sadece 1,5 milyon dönümü üzerinde ekim yapabilmektedir.[67]

Böylece, günden güne büyüyen yoksulluk, zamanla soygunculuğun Dersim yaşamına girmesi ve giderek kurumlaşması sonucunu doğurur. Birçok aşiretin soygun kolları vardı. Bir soygun kolu da katırcılar, toplayıcılar, gözcüler, nişancılar gibi, bir soygun seferinde ayrı ayrı görevleri olan kişilerden oluşuyordu. Yılda birkaç kez çevre illere yapılan baskınlarda ele geçirilen soygun ganimetleriyle aşiretin bir yıllık geçim yükü hafifletilmeye çalışılırdı.[68] Belirli aşiretlerin

---

66) **Naşit Uluğ**, a.g.e. s. 203.

67) **Naşit Uluğ**, a.g.e. s. 203.

68) Dersim'deki bu yaşantı bize Deylemlilerin Deylemistan'daki yaşantısını anımsatıyor. Deylemliler, XII. yüzyıla dek Hazar Denizi'nin güneyindeki dağlık Deylem bölgesinde varlıklarını sürdürmüş, bölgenin İran-öncesi halklarındandırlar. Zazalarla akrabalıkları ciddi olarak

kendilerine ait soygun bölgeleri ve kendi denetimlerinde soygun yolları vardı. Bu yollar doğuda Kiğı, batıda Arapkir ve Kemaliye, kuzeyde de Kemah ve Erzincan'a dek uzardı. Bir aşiretin, başka bir aşiretin soygun yolunu izinsiz olarak kullanması, ya da onun soygun bölgesinde soygun yapması, söz konusu aşiretin haklarına yapılmış bir tecavüz olarak değerlendirilir ve sorun aşiretler arası kavgalarla ya da *cemat* usulü ile çözümlenmeye çalışılırdı.

Cemat, aşiretler arası anlaşmazlıklarda tarafları barıştırmaya çalışan bir nevi halk mahkemesi görevi görürdü. Herhangi bir tüzel kişiliği ve sabit, belirli üyeleri mevcut değildi, ama doğal olarak çevre aşiretlerin ileri gelenlerinden, çevrede sözü sohbeti dinlenir, bilgili kişilerden oluşurdu. Örneğin, iki aşiret arasındaki ilişkilerin çok tehlikeli bir durum almaya başladığı hallerde, komşu aşiretlerden birinin reisi insiyatifi ele alarak cematı oluştururdu. Bu oluşumdan sonra cemat önce iki taraf arasında arabulucu rolü oynardı. Belirli ilişkilerin sonunda tarafları bir araya getirerek sorunu dinler, tarafları yargılar ve sonuçta çoklukla anlaşmayı sağlardı.

Başlangıçta cematın ve verdiği kararların bir kutsallığı vardı. Ama zamanla tarafların güçlülük durumu cematın

---

tartışılan Deylemliler, VII. yüzyıldan itibaren ülkelerini sürekli olarak İslam, Fars ve Türk ordularına karşı korumak zorunda kalırlar. Bu direniş yılları süresince, batıya doğru göçler birbirini izlerse de Deylem'de hayat 1256'da Moğol istilasına dek sürer. Moğolların yakıp yıkarak harabeye çevirdikleri Deylem'in enkazları arasından canını kurtarabilen son Deylemliler de, yine batıya göç ederek ülkelerini Moğol istilacılara bırakırlar. İşte bu Deylemlilerle Dersimli Zazaların yaşam tarzları arasında büyük bir benzerlik vardır. Bu insanlar da içte birbirleriyle dövüşürken, dışarıya karşı sürekli birlikte hareket ederek düşmanlarının Deylem'e girmesini engellerler. Tarımsal üretimle hemen hemen hiç ilgilenmez, dağlarda hayvan besler ve asıl geçimlerini ise çevrede yaptıkları soygunlarla sağlarlardı. Derler ki, komşu bölgeler halkları, yani Gilanlılarla Mazenderanlılar, bu soygunlardan öylesine bezmişlerdi ki, Deylem dağlarının kendi bölgelerine açılan geçitlerine kalın duvarlar örerek Deylemlilere karşı doğal engeller oluşturmaya çalışırlardı...

oluşumunda ve kararlarında rol oynamaya başlayınca, cemata karşı olan saygı da zedelenir. Cematın aldığı karara kısa bir süre uyan taraflar, çok geçmeden sorunu yine silahla halletme yoluna giderlerdi. Bu nedenle, dışarıya karşı Dersim'i büyük özveriler ve kahramanlıklarla koruyan Dersim aşiretleri, içte de birbirlerinin boğazına sarılmak için fırsat kollarlardı.

Naşit Hakkı'nın yaptığı tespitlere göre[69] 1920'li yıllarda **Şadan aşireti**, Kureyşan aşiretiyle; **Hormekan aşireti**, Artıllı aşiretiyle; **Karsan aşireti**, bütün komşularıyla; **Haydaran aşireti**, Artıllı ve Şêxhesenan aşiretleriyle; **Artıllı aşireti**, Hormekan, Kureyşan ve Haydaran aşiretleriyle; **Kureyşan aşireti**, Şadan ve Artıllı aşiretleriyle; **Lolan aşireti**, Demenan aşiretiyle; **Baxtiyaran aşireti**, Abbasan (corên) ve Laçin aşiretleriyle; **Koçan aşireti**, Şaman aşiretinden başka tüm diğer aşiretlerle; **Abbasan (corên) aşireti**, Kırgan, Kalan, Demenan ve Baxtiyaran aşiretleriyle; **Karabalan (corên) aşireti**, Kalan aşiretiyle; **Laçinan aşireti**, Baxtiyaran aşiretiyle; **Ferhatan aşireti**, Koçan aşiretiyle; **Kırgan aşireti**, Abbasan (corên) aşiretiyle; **Pilvenk aşireti**, bütün komşularıyla; **Karabalan (cêrên) aşireti**, Koçan ve Şaman aşiretleriyle; **Şaman aşireti**, Karabalan (cêrên) aşiretiyle; **Kalan aşireti**, Abbasan (corên) ve Karabalan (corên) aşiretleriyle; **Maksudan aşireti**, Aslan aşiretiyle; ve **Aslan aşireti** de Maksudan aşiretiyle düşmandılar.

Naşit Hakkı'nın bu uzun listesi kuşkusuz gerçek durumu dosdoğru olarak yansıtmaktan uzaktır. Listenin, bünyesinde bazı yanlışlıkları ve abartmaları barındırdığı elbette ki dikkatimizden kaçmıyor. Ama yine de liste bir gerçeğin altını çizebiliyor bizce, ki o gerçek de, aşiretler arası geçimsizliklerin hemen hemen Dersim'in tüm aşiretlerini şu ya da bu ölçüde etkisi altına aldığıdır.

İşte ayaklanmaya çeyrek kala, Dersimlinin en büyük dezavantajlarından biri de budur bizce. Eğer yenilginin en önde gelen nedeni, TC'nin silah ve asker gücü yönünden Dersim Zazaları karşısında çok üstün bir konumda olduğu

69) **Naşit Hakkı**, a.g.e. s. 28.

gerçeği ise; ikinci nedeni de kuşkusuz aşiretler arası geçimsizliklerin, düşman karşısında birleşmeyi engelleyebilecek boyutlarda olmasıdır.

Ayaklanmaya Çeyrek Kala Dersim - Türkiye İlişkileri

23 Nisan 1920'de açılan Millet Meclisi'nde Dersim'i temsilen beş milletvekili vardır: Abdülhak Tevfik (Gençtürk) Bey, Diyap (Yıldırım) Ağa, Mustafa (Öztürk) Ağa, Mustafa Zeki (Saltuk) Bey ve Ramiz (Tan) Bey. Daha sonra, kapanan Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden Hasan Hayri (Konyo) Efendi'nin de katılımıyla bu sayı altıya yükselir.

Dersim gibi küçücük bir vilayetin Meclis'te altı milletvekiliyle temsil edilmesi, aslında ne genel olarak Zazaistan'ın ne de özel olarak Dersim'in çıkarları açısından herhangi bir şey ifade etmiyor. Onların Meclis'teki görevi, belirli sandalyeleri doldurmak, Mustafa Kemal'in politikasını desteklemek, Dersim'de onun propagandasını yapmak ve Mustafa Kemal'e Meclis'in Türkiye'deki tüm halkları temsil ettiğine dair dışarıya karşı bir propaganda malzemesi vermekten ibarettir.

Fakat bunlardan Hasan Hayri biraz farklı bir konuma sahiptir. Meclis-i Mebusan'dan gelen bir milletvekili olarak politik hayatın aktif üyeleri arasındadır. Bu özelliğiyle, Cumhuriyet'in ilanından sonra Halk Fırkası içinde kendisini hissettirmeye başlayan muhalefet kanadı içinde yer alanlardan biri de odur. Daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş çalışmalarına katılır ve 17 Kasım 1924'te partinin kurulmasından sonra Halk Fırkası'ndan ayrılıp Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçer. Ve hemen ardından, hem yeni partinin propagandasını yapmak, hem de kendisinin destekleyicisi durumunda olan Seyit Rıza ile görüş alışverişinde bulunmak üzere Dersim'e gider.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Hasan Hayri'nin politik yaşamına son vermek amacıyla, onun yerine, kendisine sadakatle bağlı olan Feridun Fikri'yi milletvekilliğine aday olarak gösterir. Feridun Fikri, kendisi Zaza (ya da Kürt) olmakla beraber, Türkçülüğün bir numaralı savunucularındandır. Mustafa Kemal'in Dersim'e milletvekili adayı olarak böyle birini seçmiş olması, Dersim'de Dersimliler arasında kaygıyla karşılanır. Özellikle Seyit Rıza, kendisinin desteklediği

aday olan Hasan Hayri'ye karşı Tükçü bir kişinin aday olarak gösterilmesi ve Mustafa Kemal tarafından desteklenmesini bir onur meselesi durumuna getirerek karara karşı olduğunu açıklar.

Mustafa Kemal, Ankara'da Hasan Hayri aleyhine ve Feridun Fikri lehine propaganda faaliyetlerinde bulunurken, Feridun Fikri'yi de bölgede propaganda çalışmaları yapmak üzere, o zamanlar Dersim'in merkezi olan Hozat'a gönderir. Feridun Fikri'nin Hozat'a gelmiş olduğu haberi Dersim'de havayı iyice elektriklendirir. Seyit Rıza hemen büyük bir güç[70] toplayarak Hozat üzerine yürür ve kenti kuşatarak Feridun Fikri'nin kendisine teslim edilmesini ister. Böylece Zazalarla jandarma arasında başlayan silahlı çatışma saatlerce sürer. Çatışmada Feridun Fikri yaralanır ve yaralı olarak Elazığ'a kaçar. Feridun Fikri'nin kaçışından sonra, Hozat Jandarma Komutanı Kürt Yahya Efendi, Seyit Rıza ile gizli bir görüşme yaparak onu geri çekilmeye ikna eder. Böylece Seyit Rıza Hozat kuşatmasını kaldırarak Dersim içlerine çekilir.

Hozat olayı, Cumhuriyet'ten sonra Zazaistan'da Mustafa Kemal'in Türkçülük politikasına karşı ilk büyük Zaza tepkisidir. Olayda Seyit Rıza'nın kişisel onurunun katkısının da bulunması olayın karakterini değiştirmez. Bize göre bu böyledir, Ankara'ya göre de olayın değerlendirilmesi aynı yöndedir. Ankara'ya göre olay sıradan bir yöresel vaka olmaktan çok politiktir; asıl olarak, yeni devletin ulusal politikasına karşı Zazaların bir karşı koyması idi, ki bu karşı koyma eğiliminin karargahı da Dersim'di. O halde Dersim'in öteden beri süregelen statüsüne son verilip, o da TC'nin sınırları içinde sıradan bir vilayet durumuna getirilmeli, yani Dersim fethedilmeliydi.

Böylece bütün devlet erkanı Dersim'i teslim alma plan-

---

70) M. Nuri Dersimi, bu gücü 2000 kişi olarak kaydederse de (bkz. **Dr. Vet. M. Nuri Dersimi**, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep 1952, s. 169), bu rakam bize biraz abartmalı görülüyor. Ama yine de Seyit Rıza'nın, hatırı sayılır bir güçle Hozat üzerine yürüdüğü de muhakkaktır.

ları geliştirmeye başlar. Fakat Ankara harıl harıl bu çalışmalarla meşgulken, 1925 Şubatında Güney Zazaistan, Şeyh Sait önderliğinde ayağa kalkar. Piran'da başlayan ayaklanma yıldırım hızıyla yayılmakta, Zazaistan'ın il ve ilçeleri birbiri ardınca Zaza savaşçılarının eline geçmektedir. Şeyh Sait'in Seyit Rıza ve diğer Dersim aşiretleri reislerine elçiler göndererek ayaklanmayı Zazaistan'ın tamamına yaymak istediği söylentileri Ankara'ya ulaşınca, Ankara panik içinde Dersim'e ilişkin planlarını rafa kaldırıp, güneyli Zazalarla kuzeyli Zazalar arasına acilen bir set çekmenin yollarını arar. İşte tam bu aşamada güneylilerin Sünni, kuzeylilerin de Alevi oluşu gerçeği, yöneticilerin imdadına yetişir ve Ankara zaman yitirmeksizin bu olguya can simidi gibi sarılır.

Ankara, Alevilik - Sünnilik çelişkisini kullanarak Dersimlilere yaklaşır. Çelişkiyi alabildiğine körükler, Mustafa Kemal ve yakın çevresinin çoğunun ya Alevi ya da Alevi dostu olduklarını ileri sürerek ayaklanmacıların bu yapıya karşı oldukları şeklinde propagandaya başlar. Hatta bu çirkin politikasında daha da ileri giderek, kuzeylileri güneylilerin üzerine saldırtmaya çalışır. Fakat Seyit Rıza önderliği ve Batı Dersim aşiretlerinin hiçbiri bu çağrılara itibar etmez; hattâ tam tersine, Seyit Rıza, ayaklanmacılara destek vermek düşüncesiyle kuzeyde ayaklanma hazırlıkları içine girer. Fakat Güney Dersim aşiretleri ise aynı kararlılığı gösteremezler. Ordu kumandanının insiyatifiyle bu aşiretler reisleri Elazığ'da Safa Oteli'nde konuk edilirler. Ayaklanma süresince ağalar, tüm masrafları devletten karşılanmak üzere yer, içer, eğlenirler. Buna karşılık sürekli güneyli Zazalara karşı, Alevilik - Sünnilik çelişkisi temelinde kışkırtılırlar. Ordu kumandanı, böylece Dersim aşiretlerinin güneyli Zazalarla birleşmelerini önlediği gibi, onlardan ayaklanmacılara karşı bir takım milis güçleri oluşturmayı da başarır. Oluşturulan bu milis güçleri, ordu birlikleriyle birlikte, Çapakçur ve Kiğı taraflarında ayaklanma halindeki Zaza köyleri üzerine gönderilirler.

1921 Koçgiri yenilgisinden sonra, adına "Zazalık" denmese de, Dersimli aşiret ileri gelenlerinin önemli bir kesiminde, zaten öteden beri varolan "biz"lik bilincinin hızla ge-

liştiğini görüyoruz. Aşiret reisleri, "Kurtuluş Savaşı" diye işe başlayan Kemalistlerin, yarın Dersim'e de el atacakları gerçeğini o günden görmüş ve önlem olarak da aşiretlerin birleşmeleri gerektiğine inanmışlardı. Ama bu inanç, aşiretlerin birleşebilmeleri için yeterli bir faktör olamıyordu bir türlü. Çünkü öncelikle aşiretler arasında, kökü çok eskilere dayanan kan davaları vardı ve özlenen birleşmeye öncülük etme konumunda olan liderlerin kendileri de bu kavgalarda taraf durumundaydılar. Bu yüzden bu durumu da Şeyh Sait Zaza Ayaklanması'nın yenilgiye uğramasının nedenlerinden biri olarak değerlendirmek gerekiyor. Güneyde, Zazaları aynı anda ayağa kaldıran bir dini liderin varlığına karşın, kuzeyde, yani Dersim'de gerek dini, gerek politik, gerekse tamamen feodal nitelikli bir önderlik henüz gerçekleşebilmiş değildi. Dışarıdan Seyit Rıza Dersim'in lideri gibi görülüyorsa da, aslında içteki durum oldukça farklıydı. İçeride, birbirini boğazlamak için fırsat kollayan aşiretler vardı, ki Seyit Rıza'nın aşireti de bunlardan biriydi. Şu var ki, Seyit Rıza, bu aşiret kavgalarında kendisi de bir taraf olmakla beraber, Zaza davasına olan inancıyla -ki Şeyh Sait Zaza Ayaklanması karşısındaki tavrı da bunu doğruluyor-, aşiretlerin aralarındaki geçimsizlikleri terk ederek birleşmelerini yürekten isteyen ve bu yolda büyük çaba sarfeden bir önderdi. Ve bu kararlı tutumuyla da, geleceğin Dersim'inin lideri olmaya adaydı. Fakat 1925'lerde ise, onun, Dersim'in geneli üzerinde herhangi bir liderliği henüz söz konusu değildi.

Ayaklanma bastırılıp ayaklanma önderleri ve Kürt ileri gelenlerinin sürgün işleri tamamlandıktan sonra, 1925 Mayısında 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Diyarbakırlı Kazım İnanç, Kolordu Kumandanı Korgeneral Naci Eldeniz, Elazığ Bölge Kumandanı General Kabataşlı Nurettin ve Naşit Uluğ, Dersim aşiretlerinin liderleriyle görüşmek üzere Hozat'a giderken Elazığ'dan geçerler. Bu geçiş esnasında, o sıralar Safa Oteli'nde ağırlanmakta olan ağalar, heyetin yolunu keser, atlarının özengilerini öperek[71] devlete bağlılıklarını bildirirler. Bu durumdan son derece memnun kalan heyet, keyifle

71) **Naşit Uluğ**, a.g.e. s. 141.

Hozat'a gider. Fakat heyet üyeleri Hozat'ta umduklarını bulamazlar; Seyit Rıza dahil, Zaza aşiretleri reislerinin önde gelenlerinden hiçbiri bu davete icabet etmez.

1925 yılı sonunda Dahiliye Vekaleti Müfettişi Hamdi Bey, Dersim'de incelemelerde bulunmakla görevlendirilir. İncelemeleri sonunda verdiği raporunda, Hamdi Bey şunları der:

"Dersim, Cumhuriyet için bir çıbandır, bu çıban üzerinde kat'i bir ameliyat yapılmalıdır. Son derece zeki, kurnaz ve dessas olan Dersimli, hükümetin zayıf ve kuvvetli bulunduğuna göre mütecaviz veya mutidir. Mektep açmakla, yol yapmakla, refahını temin yoliyle temdinlerine çalışmak hayal ü muhaldir. Şekaveti ağa, reis ve seyit teşvik eder. Dersim için süratle tedbir alınmalıdır. Silah toplanmalı, umumi tedip yapılmalı ve bu esnada hizmete koşanların harekâtında daima hile sezinmelidir. Silah toplandıktan sonra ağaları sürmeli, seyitleri sürmeli, halka toprak vermeli, müstahsili korumalı, Dersim'de boş yere iskan yapılmalı ve milli ideali aşılayacak memurlarla 25 sene çalışmalıdır."[72]

1926'da, Diyarbakır valisi Ali Cemal (Bardakçı) Dersim'de incelemelerde bulunmakla görevlendirilir. Alevi gelenek ve göreneklerini çok iyi bilen ve büyük bir olasılıkla kendisi de Alevi olan Ali Cemal, aynı yıl Dersim'e bir dostluk(!) gezisi düzenler. Gezisinde Dersim ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerde, kendisinin de Alevi olduğunu, Dersimlileri çok sevdiğini, Ermeni arazilerini Dersimlilere verdireceğini, Dersim'de okullar açılarak Alevi gelenek ve göreneklerine göre öğretim yapılacağını, Koçgirililer hakkında da genel af çıkarılacağını söyleyerek, Zazaları, Dersim'i teslim etme yolunda ikna etmeye çalışır. Bu arada Seyit Rıza ile de görüşen vali, tutuklanmayacağı yolunda kendisine garanti vererek, onu, o sıralar Hozat'a gelmiş bulunan Umum Müfettiş İzzettin ve Elazığ valisi Rıza ile görüşme konusunda ikna eder. Ertesi gün söz konusu görüşme gerçekleşir. Görüşmede Mustafa Kemal'in Dersimlilere olan selamları iletilerek, övgü dolu sözlerle Dersimli Zazaların TC'ye sorun çıkarmamaları için ricada bulunulur. Seyit Rıza bu konuda

72) **Naşit Uluğ**, a.g.e. s. 142.

herhangi bir söz vermez, fakat tutuklanmaz da; görüşme sonrasında adamlarıyla birlikte Hozat'tan ayrılıp Dersim içlerine çekilir. Vali Ali Cemal da Diyarbakır'a döndükten sonra hazırladığı raporunda yaptığı görüşmeleri anlattıktan sonra, Dersim'in alınabilmesi için, Dersim'de iş sahası açılmasını ve halkın Elazığ ve Malatya'daki ovalara yerleştirilmesini önerir.

Çok geçmeden Elazığ'a vali olarak atanan Ali Cemal, Dersim sorununun görüşmeler yoluyla çözümlenmesinden yanadır. Bu yüzden politikasını Dersimlilerle Ankara'yı birbirine ısındırma üzerine kurar. Tarafların birbirlerini sevmeleri, birbirlerine güvenmeleri için tüm becerilerini kullanır. Bu çabalarının arasında bir de Ankara ziyareti planlar. Dersim aşiret liderlerinden oluşacak bir heyetle yapılacak bu Ankara ziyaretinden büyük beklentileri vardır. Bu düşünceyle kolları sıvar. Çağrıya Seyit Rıza gibi Dersim'de önder konumunda bulunan liderlerin çoğu ilgi göstermez. Ama yine de Ali Cemal, Doğu Dersim'den encümen üyesi işbirlikçi İbiş Zeki'nin de gayretleriyle, "Dersim Aşiret Liderleri" diye bir heyet oluşturmayı başarır.

Heyetin Ankara yolculuğu baştan sona son derece masraflı ve şatafatlı geçer. Geçilen kentlerde en pahallı otellerde kalınır, orduevlerinde, otellerde balolar düzelenir, vs... Fakat Ankara'da, o sıralar *Nutuk*'un yazılmasıyla meşgul olduğu gerekçesiyle, heyet, Mustafa Kemal tarafından kabul edilmez. Onun yerine, onu temsilen Kazım Paşa ve İsmet Paşa heyeti kabul ederler. Görüşmede karşılıklı sevgi ve saygı gösterilerinde bulunulur, karşılıklı iltifatlar yağdırılır. Birkaç gün de Ankara'da süren renkli bir hayattan sonra, heyet, halinden memnun olarak geri döner.[73]

---

73) Ankara görüşmelerine katılmakla, sorunun barışçıl yollarla çözümünden yana oldukları açıkça anlaşılan bu heyet üyelerinin hemen hemen tümü daha sonradan TC'nin kanlı teröründen kurtulamaz, birçok Zaza yurtseveriyle birlikte şehit olurlar. 22 kişiden oluşan heyette 3 devlet temsilcisi (Diyarbakır valisi, Elazığ valisi ve Malatya Vilayeti temsilcisi), geri kalanları ise Dersim aşiretleri temsilcileridir. Bu temsilcilerin daha sonraki akibetleri ise şöyle olur: 13 tanesi TC as-

Ama Ali Cemal'in bu ve buna benzer girişimlerinin hiçbiri umulan sonucu vermez. Sonunda Ali Cemal, Dersim direnişinin Koçan aşiretinde simgelendiğini düşünür ve bu aşiretin imha edilmesiyle tüm Dersim'in teslim olabileceğini hesaplar. Bu amaçla hükümet nezdinde görüşmelerde bulunur. Nihayet 16 Eylül 1926'da hükümetten Koçan aşireti üzerine harekat düzenlenmesine ilişkin karar çıkar. Görev, Elazığ ve Havalisi Komutanı Muğlalı Albay Mustafa'ya verilir.

Bu arada Ali Cemal, ilişkili bulunduğu Doğu Dersim aşiretleriyle Hozat'ta bir toplantı yaparak Koçan aşiretine karşı düzenlenecek harekatın, Dersim'in selameti için olduğuna onları inandırarak, harekat süresince ordu birliklerini desteklemeleri konusunda kendilerinden söz alır. Bu toplantıdan sonra Ovacık'a giderek, Ovacık aşiretleriyle görüşür. Ovacık görüşmelerine katılan Arslan, Beytan, Pezgevran ve Maksudan aşiretleri bir de kendi aralarında gizli bir toplantı yaparak Koçan çarpışmalarında ikili oynamaya karar verirler ve valiye işbirliği önerisini kabul ettiklerini bildirirler. Ancak Koçan aşiretine karşı koymak için çok miktarda silah ve cephaneye gereksinmelerinin bulunduğunu söyleyerek validen bu gereksinmelerinin teminini isterler.

Çok geçmeden Ovacık'a katırlarla çok miktarda silah ve cephane gönderilir. Ovacıklılar el altından bu cephanenin tümünü Koçan aşiretine ulaştırırlar. Kendileri de Koçan aşiretine saldırıyormuşcasına ordu birliklerini izlerler. Harekat süresince de Türk ordusundan aşırabildikleri her silahı ve ordunun öğrenebildikleri planlarını gizli yollardan Koçan aşiretine ulaştırırlar.

Harekata 10. Alay, 19. Alayın 1. ve 3. Taburları, 11. Alay, 12. Alayın 2. ve 3. Taburları, 16. Alaydan iki bölükle üç

---

kerleri tarafından kurşunlanarak öldürülürler; 3 tanesi çeşitli yerlere sürgüne gönderilirler; 1 tanesi Suriye'ye iltica eder. Geriye kalan 2 kişiden biri 1936'da çığ altında kalarak ölür, diğeri de, hayatına dokunulmaksızın Dersim'de kalmasına izin verilen tek temsilci olarak ayaklanma sonrasında da Dersim'de yaşamasını sürdürür, ki bu da Şadan (Şaydan) Kürt aşireti reisi Veli Haki Rejiki'dir. (Bkz. **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi,** *Hatıratım*, Stockholm 1988, s. 221.)

dağ bataryası katılırlar. Ovacık aşiretlerinin gizli yardımlarına, Şemkan ve Resikan aşiretlerinin açık desteğine rağmen, bu büyük askeri güç karşısında Koçan aşireti zor durumdadır. Bunun üzerine Seyit Rıza'dan yardım istenir. Seyit Rıza, Koçan aşiretine destek sözü verir ve bunu ilan eder. Seyit Rıza'nın bu tavrı üzerine, ordu birliklerinin yanında Koçan aşiretine karşı dövüşen aşiretler, Koçanlılara silah sıkmaktan vazgeçerler. Koçan aşiretine gizli destek veren aşiretler de Seyit Rıza'nın bu tavrı üzerine bu desteklerini daha da arttırırlar.

Çatışmaların bir merhalesinde bir askeri birlik Amutka köyüne girer. Daha önceden boşaltılmış olan köyde, askerlerin kendilerine dokunulmayacağını sanan çok az sayıda köylü kalmıştı. Askerler köyde rastladıklarının bir kısmını öldürüp, bir kısmını da sürgüne göndermek üzere yanlarına alırlar. Bunun üzerine Koçan Zaza savaşçıları, Amutka baskınını gerçekleştiren askeri bölük üzerine bir karşı baskın düzenleyip bölüğün tamamını imha ederler.

Koçan harekatı şiddetli çarpışmalarla bir ay kadar sürer. Türk ordusunun üst üste uğradığı başarısızlıklar, cephe kumandanı ile Ali Cemal'in arasının açılmasına yol açar. Kumandan, Ali Cemal'i Zazaları korumakla suçlayarak durumu Ankara'ya bildirir. Ardından harekatın insiyatifini tamamen kendi üzerine alıp, Zazaların hepsini evlerine yollar. Onların yerine, Ovacık'a Erzincan'dan üç piyade alayı getirtir. Fakat bu kez de Ovacık aşiretleri gece baskınlarıyla Türk askerlerinden çok sayıda silah ve çok miktarda cephane ele geçirerek Koçan aşiretine ulaştırmaya başlarlar. Bu arada bir de uçak kaybına uğrayan Türk ordusu, sonunda Koçan aşireti karşısında güçsüzlüğünü kabul ederek kışlasına çekilmek zorunda kalır.

Bu yenilgi, Ankara çevrelerinde büyük bir paniğin yaşanmasına neden olur. Bu ara, hakkında Ankara'ya ulaşan şikayetler dolayısıyla durumu sarsılan Ali Cemal, çok geçmeden Çorum Valiliği'ne atanır. Onun yerine, "Deli" lakabıyla ün yapmış olan Fahri Paşa, Elazığ'a vali olarak atanır.

Ali Cemal'in Elazığ'dan ayrılmasından sonra, onun görüşmeler yoluyla Dersim'i teslim alma şeklindeki politikası

da rafa kaldırılır. Onun yerine, ta başından beri onun politikasıyla yarış halinde olan şiddet ve terör politikası, Deli Fahri'nin elinde işlemeye başlar.

Dersim'i zor yoluyla ele geçirme planları dahilinde olarak 1927'de Dahiliye Vekaleti'nde Vekil Cemil, Abdülhalik Renda, Adliye Vekili Esat Mahmut Bozkurt ve Genelkurmay Asbaşkanı Kazım Orbay'dan oluşan bir heyet Dersim konusu üzerinde çalışarak TC'nin Dersim'e hakim olabilmesinin yollarını araştırır. Daha sonra, yine aynı yıl, bu heyetin önerileri doğrultusunda Umumi Müfettişlikler kurulur.

"Umumi Müfettişlikler, Kemalist otoritenin ülkenin her karışında kurulması için çalışacak asker ve idari teşkilatlardı. Tabii ki, bu durum muvâcchenesinde "Türkleştirmek", ırkçı politikaları uygulamak vazifesini de üstlenmişlerdi."[74]

Birinci Umum Müfettiş, aslen Arap olduğu halde koyu bir Türkçü olarak tanınan Dr. İbrahim Tali (Öngören)'dir. İbrahim Tali, göreve başlar başlamaz, yetki alanı içinde bulunan Dersim'de incelemelere başlar. İncelemeleri sonunda Dersim'e ilişkin belli bir görüş sahibi olarak devlet mekanizmasını işletmeye başlar. Naşit Uluğ'un satırlarında ifadesini bulduğu şekliyle, İbrahim Tali'ye göre, *"Dersim'de yirmi otuz senedir "tedip" görmeyen aşiret yoktu, fakat bu tediplerin hiçbirinden müspet bir netice alınmamıştı. Tedipler esnasında ağalar yanlarına en emin silâhşorlarını alarak ya mağaralara, ya en sarp meşeliklere saklanıyorlar ve bunları bu coğrafya menaati içinde bulmak mümkün olamıyordu. Aşiret uşaklarından birkaçı öldürülüyor, halkı kaçan köyler yakılıyor, birkaç sürü ele geçiriliyor ve nihayet komşu ve hasım aşiret ağalarından bir ikisi hükümet nezdindeki nüfuzlarını arttırmak için birkaç zavallıyı yakalayıp, hükumete teslim ediyorlardı. Dersim'de böyle birçok tedipler olmuştu. Bazı kumandanların şiddetli hareketleri dillere destandı; fakat bütün bu şiddetli hareketler tesir bakımından devamsız ve nihayet mevzii olmaktan kurtulamamış, asker döndükten sonra, dağlardaki halk yerli yerine gelerek Dersim gene eski kılığını bulmuştu.*

"Dersim'e giren kuvvet, her işi bitirerek, yani silahı ve suçlu-

---

74) **Yeni Nesil Gazetesi**, 4 Haziran 1989.

yu, ağayı, reisi ve seyidi alarak çıkmalıydı ki, yapılan her ıslah hareketinin önüne geçen bu canlı ve cansız âmillerden Dersim temizlenmiş olsun!.."[75]

Devletin Koçan yenilgisinden sonra ilk harekat önerisi 1930'da Erzincan valisi Ali Kemali'den gelir. Pülümür çevresinde Zaza aşiretlerinin hakimiyetinden rahatsızlık duyan Ali Kemali'ye göre, *"tehlikeyi izale etmek, bu aşiretlerin mütemadi tecavuzatından kurtulmak için, -P. Avriyanof'un dediği gibi- bu köylerin tedibi, bütün emvaliyle yakılıp dağıtılması lâzımdır."*[76]

1930'da Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Zazaistan ve Kürdistan'a bir inceleme gezisi yapar. Paşa bu arada Erzincan'a da uğrayıp Erzincan ve çevresi hakkında vali Ali Kemali'den bilgi alır. Ankara'ya dönüşünde de gözlemlerini bir rapor halinde Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na verir. Raporda, bölgenin nüfus dağılımından söz eden Paşa, Zazaların Türkler üzerindeki baskısından söz ederek, Zazaların baskı ve tehditlerinden yılgınlığa düşen bölgenin Türk nüfusunun hızlı bir şekilde bir Zazalaşma süreci içine girmiş bulunduğuna dikkati çeker. Bu olumsuz gelişmeyi önlemek için de, birçok yan önlemlerin yanı sıra, Aşgirik, Kürk, Dağbey ve Harsi köylerinin tedip ve tenkilini ister. Böylece Genelkurmay ve Hükümet arasında başlayan Pülümür diyalogunun sonunda Pülümür üzerine harekat düzenlenmesine ilişkin karar Hükümet'ten çıkar ve gereği yapılmak üzere Genelkurmay'a bilgi verilir. Bunu izleyen günlerde, 20 Ekim 1930'da Genelkurmay Başkanlığı, 9. Kolordu'ya harekat emrini verir.

Pülümür harekatıyla ilgili bu gelişmeler olurken, Zazaistan ve Kürdistan yönetim ve güvenliğinden sorumlu Birinci Umum Müfettişlik *"Elazığ ili Nazımiye ilçesi dahilindeki Haydaran aşireti reisi Hıdır Ağa ile akrabası Kamer Ağa'nın bir süreden beri hükümetin emirlerine karşı açıkça muhalefet etmeleri, şuradan buradan gasbettikleri eşya ve hayvanları geri vermeyecek-*

---

75) **Naşit Uluğ**, a.g.e. s. 144.

76) **Ali Kemali**, *Erzincan Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi*, Resimli Ay Matbaası T. L. Şirketi 1932, s. 167.

lerini küstahça ifade etmeleri ve bunların bu halinin geçen sene ilkbaharından beri devam etmesi sebebiyle o sıralar Pülümür bölgesinde yapılacak tedibatın etkisinden faydalanılarak Elazığ valisi eşliğinde 200 nizamiye, 100 sabit jandarma ile bir miktar milis verilmek suretiyle Nazımiye'ye gönderilmesini ve Pülümür tedibatını müteakip Hıdır ve Kamer Ağaları ilkin uzaktan sıkıştırmayı, bundan bir sonuç alınmadığı takdirde, Elazığ'da emre hazır bulundurulacak tayyare filosu ile bu adamlara ait Taçino, Aşağı Dostanlar, Yukarı Dostanlar köyleri ile diğer gereken köylerin bombalanması suretiyle bu aşiretin tedibini lüzumlu görmüş ve bu hususu Genelkurmay Başkanlığı'nın onamasına arzetmiş ve bu teklif Genelkurmay'ca uygun karşılanmıştı."[77]

Böylece, Zazaistan'ın kuzeyinde küçücük bir alanın, güneyden ve kuzeyden aynı anda başlayacak iki harekatla kıskaca alınmasının planları yapılır. Fakat daha sonra, tam uygulama aşamasındayken, Elazığ valisinin yapacağı harekattan vazgeçilerek, tüm çalışmalar 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Rüştü'nün kuzeyden yapacağı harekat üzerinde yoğunlaştırılır.

Aralarında sivil Kürt milislerin de bulunduğu Türk birlikleri[78], Albay Rüştü'nün komutası altında karadan ve havadan saldırıya geçerler. Türk uçaklarının Aşgirik, Dağbey ve Kürk köyleri üzerinde yaptıkları uçuşlara, aşağıdan Abbasan, Keçelan ve Birman aşiretleri ateşle cevap verirler. Bunun üzerine harekat bu aşiretler üzerinde yoğunlaşır. Abbasan, Keçelan ve Birman aşiretlerinin güç durumda olduklarının çevrede duyulması üzerine, Haydaran aşireti yardıma koşmak üzere yoğun bir hazırlık içine girerken, Demenan ve Yusufan aşiretleri de Türk askerlerine karşı güçlerini birleştirirler. Çok geçmeden söz konusu aşiretler de hazırlıklarını tamamlayıp ordu birliklerine karşı saldırıya geçerler.

27 Ekim 1930'da Türk ordusu genel taarruza geçer. Dağ-

---

77) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, **TC. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları**, seri No: 8.

78) **Ali Kemali**, a.g.e. s. 168; **Dr. Vet. M. Nuri Dersimi**, a.g.e. s. 256.

bey ve Harsi köylerini tahrip eder, Ağaateş ve Hasanali mezralarıyla Abbasan aşiretine ait tüm yerleri yakar. Harsi ve Dağbeyliler, Hinzori mezrasına, Aşgirikliler de Bozbaba dağına ve Mahmunut gediğine çekilerek direnmelerini sürdürürler. Çatışmalar sürerken, Türk birlikleri Aşgirik köyünü çevre mezralarıyla birlikte bombalayarak tamamen yakarlar.

Türk ordusunun yakıp yıkma yoluyla yaptığı tüm tahribatlara rağmen, çatışmalarda Zazalar üstün güç durumundadırlar. Zazaların tek bir kayıp bile vermeksizin sürdürdüğü vur-kaç savaşı, ordu birlikleri içinde çok cana mal olur. Bu arada 11. Tabur, Tabur Komutanı Sırrı ile birlikte Zazalar tarafından teslim alınıp[79] silahlarına el konunca, Albay Rüştü durumun vehametini anlar ve harekatı yarıda keserek 31 Ekim'de Pülümür'e döner. Bunun üzerine, o sıra Ağrı savaşlarından yeni dönmüş olan Ömer Halis Paşa harekatın kumandasını üzerine alır.

Kısa zamanda Albay Rüştü kuvvetleri, Aşkale'de bulunan 7. Alay, Kağızman'daki 3. Tümen ve Ömer Halis Paşa'nın 7. ve 11. Alaylarından oluşan büyük bir güç oluşturulur ve harekat Ömer Halis Paşa komutasında 7 Kasım'da yeniden başlar. Birkaç gün süren çarpışmalardan sonra, Zazalar, mevzilendikleri Dağbey kayalıklarından 11/12 Kasım gecesi 7. Alayın 2. Taburu üzerine taarruza başlarlar. Şiddetli geçen çarpışmalarda iki taraf da büyük kayıplar verir. 3. Taburun da yardıma gelmesi üzerine, Zazalar geri, yine kayalıklara çekilirler. 13 Kasım'da ordu birlikleri karşı taarruza geçerek Zazaları kayalıklardan çıkmaya zorlarlar. Zazalar dövüşe dövüşe Kürk deresine çekilirler. Fakat dereye çekilmek Zazaların aleyhine olur. Derede sıkışıp kalan Zaza savaşçıları büyük kayıplar verirler. Fakat önemli bir kesimi, karlı havanın sağladığı avantajdan yararlanarak kuşatma hatları arasından sızarak çarpışma yerinden uzaklaşmayı başarır. Dere, ordu birliklerinin eline geçtiğinde derede canlı hiçbir Zaza yoktur. Böylece tüm Zaza savaşçılarının öldürüldüğüne kanaat getirilerek Kürk köyü tamamen yakıldıktan

79) **Dr. Vet. M. Nuri Dersimi**, a.g.e. s. 257.

sonra, kışın uygunsuz koşulları da gözönünde bulundurularak harekata son verilir. Ama gerçekte ise Kürk deresi Zaza savaşçılarının tamamını yutamamıştır tabi.

"Ocakları söndürülen, yuvaları yıkılan, yurtları dağıtılan ve etrafa kaçan Kürtler (Zazalar, EP), *müfrezenin avdetiyle beraber yerlerine dönerek zaten dört duvar ve bir örtüden ibaret olan kulübelerini tekrar yapmışlar ve hemen eskisinden farksız bir surette yaşamakta bulunmuşlardır."*[80]

Pülümür olayı, Dersim - Türkiye arasındaki havayı biraz daha sertleştirir. Sertleşen bu havada TC'nin Dersimlilere bakışı, Naşit Hakkı'nın şu sözlerinde ifadesini bulur: *"Dersimli, Dersim coğrafyasında bir şeydir. Dersimli o dağlardan uzaklaştı mı, Türkiye'nin her köşesinde onunla teker teker her vatandaş boy ölçüşebilir. Dersim'in önce tırnağını sökmeli, elindeki silahını almalı, başlarındaki zorbaları, zorba olabilecekleri ovalara çekmeli ve ondan sonra görmeli, Dersim'le Kayseri'nin bir farkı kalır mı?"*[81]

1931 yılı sonlarında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Jandarma Genel Komutanı Kazım Orbay, Zazaistan ve Kürdistan'ın bazı illerinde denetlemelerde bulunurlar. İçlerinde Birinci Umum Müfettiş Dr. İbrahim Tali, Karakomutanı General Kenan, Umum Müfettişlik Asayiş Müşaviri Şükrü Sökmensüer ve Naşit Hakkı'nın da bulunduğu heyet bu arada Dersim'de de tetkiklerde bulunur. Tetkikler sonucu, Dersim direnişinde önder konumunda olan kişilerin Seyit Rıza, Haydaran aşiretinden Kamer ve Hızır oldukları tespitinde bulunarak edindikleri diğer bilgilerle Ankara'ya dönerler.

Hükümetin Dersim sorunu ile ilgili kararı artık bellidir: *Dersim silah zoruyla teslim alınacak!* Bundan sonra yapılan tüm çalışmalar bu amaca yönelik olarak planlanıp hayata geçirilmeye çalışılır. Öncelikle, 1934'te, 12. sayıda biraz ayrıntılı olarak değindiğimizden burada yeniden anlatma gereğini duymadığımız 2510 sayılı Mecburi İskan Kanunu, TBMM'nden çıkar ve hemen uygulanmaya başlanır.

---

80) **Ali Kemali**, a.g.e. s. 171.

81) **Naşit Hakkı**, a.g.e. s. 74-75.

1935'te Başbakan İsmet İnönü, büyük fetih harekatı öncesi durumu yerinde incelemek üzere Dersim'e gider. Dersim'deki incelemelerini tamamladıktan sonra Erzincan'a geçer ve oradan Ankara'ya döner. Ankara'ya döner dönmez, Dersim sorunuyla ilgilenmek üzere Kazım Orbay ve Abdullah Alpdoğan'ı görevlendirir. İki komutan hemen Dersim'e gidip yeniden incelemelerde bulunarak Ankara'ya dönerler. Onların önerisi doğrultusunda 25 Aralık 1935'te *2884 sayılı Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun* hazırlanarak Meclis'e sunulur. Kanun, TBBM'nde onaylandıktan sonra, 2 Ocak 1936 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer.

Kanunun bazı maddeleri şöyledir:

Madde: 1. Tunceli vilâyetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin selâhiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat Vali ve Kumandan seçilir.

Vali ve Kumandan usulü veçhile Milli Müdafaaa Vekaleti'nin muvafakati alınmak şartiyle Dahiliye Vekili'nin inhası ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyle tayin olunur.

Bu Vali ve Kumandan teşkil edilen Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir.

Madde: 2. Vali ve Kumandan vilâyet umur ve muâmelatında ve vilayet memurları hakkında, vekillerin kânunen hâiz oldukları bütün selâhiyetleri haizdir.

Vali ve Kumandan lüzum gördüğü takdirde vilâyeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dâhiliye Vekâleti'ne bildirir.

Madde:3. Bu vilâyetin Kaza Kaymakamları ve Nahiye Müdürleri usulü dairesinde Milli Müdafaa Vekaleti'nin muvafakatı alındıktan sonra Vali ve Kumandan'ın inhâsı ve Dâhiliye Vekili'nin tasvibi üzerine kararnâme ile ve orduyla irtibatları baki kalmak şartıyla muvazzaf subaylardan dahi tayin olunabilir.

Bunların ve vilâyet kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki hizmetleri askeri hizmetten sayılır ve maaşları rütbelerine göre Milli Müdafaa Vekilliği bütçesinden verilir.

Madde: 7. Vali ve Kumandan lüzum gördüğü belediye-

lerde reislik vazifesini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir.

Madde: 9. Cumhuriyet muddeiumumileri hazırlık tahkikatında hâkimlerin haiz oldukları selâhiyetleri kullanırlar.

Madde: 31. Vali ve Kumandan emniyet ve asayiş noktasında lüzumlu görürse vilâyet halkından olan ferdleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakletmeye ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını menetmeğe selâhiyetlidir.

Madde: 33. İdam hükümlerinin Vali ve Kumandan tarafından te'cile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

2884 sayılı kanunla birlikte bir yasa daha Meclis'ten çıkar:

2885 sayılı "Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilâyet Teşkiline ve Bunlarla Otuziki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun".

Bu yasayla da, Dersim yerine yeni kurulan Tunceli Vilâyeti'nin yönetsel yapısı belirlenir. Yasanın yönetsel bölümlemeyle ilgili 9. Maddesi şöyledir:

"Erzincan vilâyetinin Pülümür kazasiyle, Elaziz vilâyetinin Nazımiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişgezek kazalarından teşekkül etmek üzere Tunceli Vilâyeti kurulmuştur. İcra Vekilleri Heyeti'nce görülen lüzuma göre bu vilâyetin merkezi şimdilik Elaziz kasabasıdır."

Tunceli Vilâyeti'nin İdaresi Hakkında Kanun uyarınca, Koçgiri Ayaklanması'nı kanla bastıran Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın kurmay subayı ve damadı, yukarıda da adını andığımız Korgeneral Taşköprülü Abdullah Alpdoğan, geniş yetkilerle yeni kurulan Tunceli Vilâyeti'ne vali-komutan olarak atanır. Alpdoğan 1 Şubat 1936'da Elazığ'a giderek, Dördüncü Umum Müfettişliği görevinin yanı sıra Tunceli Vali-Komutanlığı işlerini de yürütmeye başlar.

Alpdoğan yeni görevine başlarken, Dersim'de de özellikle Seyit Rıza'nın üstün gayretleriyle, adına direniş cephesi diyebileceğimiz belirli bir cephe de oluşmuştu artık. Seyit Rıza, Baxtiyaran, Koçan, Kureyşan, Yusufan ve Demenan aşiretleriyle kararlı bir ittifak oluşturmayı başarabilmiş du-

rumdaydı. Bu ittifakı sürekli kılmak için, ***Seyit Rıza***, Kureyşan aşiretinden ***Aliyê Gaxi***, Demenan aşiretinden ***Civê Kej*** ve Yusufan aşiretinden ***Qemer Axa***, Hayvori köyündeki ziyarette bir araya gelerek kutsal olarak bilinen sudan içip, sonuna dek mücadele edeceklerine dair yemin ettiler.

Alpdoğan, öncelikle el altından Seyit Rıza ile anlaşmanın yollarını arar. Ona Elazığ ovasında geniş bir arazi, Elazığ içinde çok sayıda dükkan ve çok büyük miktarda para teklif eder. Fakat Seyit Rıza, *"Gözlerimi burada açtım, burada ölmek istiyorum!"* diyerek Dersim'den çıkma önerisini reddeder.

General Alpdoğan'ın görevi Dersim'i teslim almaktı. Bu görevi başarabilmek için de gereksinme duyduğu tüm yetkilere sahipti. Dersim içlerinde yol, köprü, kışla ve karakol yapımı, Dersim'e girip yerleşebilmenin ilk koşulu olarak görülüyordu. Bu amaçla ilk anda Dersim'de kullanılmak üzere bütçeden 4 milyon lira ayrıldı.

Kamuoyuna yansıyan şekliyle bu 4 milyon lira Dersim'in kalkınması amacına yönelik olarak bütçeden ayrılmıştı. Ama gerçekte asıl amaç ise Dersim'de bir fetih harekatının alt yapısının oluşturulmasından ibaretti. Zaten daha sonraki yıllarda yayımlanan resmi nitelikli açıklamalar da bu görüşümüzü kanıtlar mahiyettedir. Örneğin, paranın bütçeden çıkışını izleyen dört yıl içinde Dersim'de bina olarak 9 kışla (Pülümür, Nazımiye, Mameki, Sin ve Ovacık'ta), 5 hükümet konağı (Nazımiye, Mameki, Hozat, Ovacık ve Pertek'te), 6 karakol (Daznik, Hakıs, Seyithan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da) ve 8 okul (Nazımiye, Mazgirt, Şahsık, Türüşmek, Dervişcemal, İncik, Türktanır ve Ovacık'ta) yapılır.[82] Bu yapılardan kışla, karakol ve hükümet konakları tamamen bir işgal gücünün tutunma ve yerleşme noktaları mahiyetindedirler. Okullar ise, Cumhuriyet sonrası başlayan ve 1930 sonrası hızlanan Türkleştirme politikasının yaşama geçirilmesinin ötesinde bir şey ifade etmiyor. Dersim işgal edilecek, işgalci devlet, askeriyle, polisiyle, memuruyla Dersim'e yerleşecek ve okullarda Türk eğitimi ve Türklük

82) **Ömer Kemal Ağar**, a.g.e. s. 35.

propagandasıyla yetiştirilen Zaza çocukları Türklüğe sempati duyan, hatta Türk olduklarını söyleyebilen bir kuşak olarak Dersim'in sömürge statüsünün devam etmesinde devlete yardımcı olacaklardı. Bütün hesaplar bunun üzerine kurulmuştu, 4 milyonun asıl esbâb-ı mucibesi de bundan ibaretti. Ayrıca bu yapıların yanı sıra Dersim'in içinde bir takım yol ve köprülerin yapılmış olması da bu gerçeği değiştirmez. Çünkü bu yol ve köprülerin yapımının da halk hizmetiyle en ufak şekilde bir ilgisi yoktur. Zaten aslında devletin böyle bir iddiası da yoktur. Devletin yarı-resmi kaynaklarına göre, yol ve köprü yapımlarındaki tek amaç, *"Dersim'in içine girip yerleşmek"*tir.[83]

Dört milyon liranın bütçeden çıkışından hemen sonra imar işlerine geçildi. İlk elde Pertek köprüsü, Pertek - Hozat yolu üzerinde Singeç köprüsü ve Elazığ - Pertek - Hozat - Pülümür yolunun yapımına başlandı. Bu arada Pülümür ve Ovacık'ta birer kışla ve hükümet konağının da temelleri atıldı.

Dersim içinde ilk karakol Kahmut'ta, ikinci karakol da Sin'de kuruldu. Kahmut karakoluyla ulaşımı sağlamak amacıyla da Pah ile Kahmut arasında Harçik suyu üzerinde bir asma köprü yapıldı.

İmar faaliyetlerinin asıl amacı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, büyük fetih harekatının ön koşulllarını hazırlamaktı. Ama yapılan propagandalarda ise bu çalışmaların Dersim'i kalkındırma amacına yönelik olduğu söyleniyordu. *"Genel Müfettiş, her hafta Dersim'in bir köşesine gidiyor, devletin yerleşeceği zamana kadar halka öğüt vererek"*[84] *onları sahte vaatlerle oyalamaya çalışıyordu. Fakat ne zaman ki "Müfettişlik, zemini hazırladığına kani olunca, halktan devlete itaat etmesini istedi."*[85]

Hazırlıkların böylesine alabildiğine hızlandığı bu dönemde, Mustafa Kemal de, Dersim'e ilişkin buyruğunu Meclis kürsüsünden açıklayarak çalışmaları biraz daha çabuklaştırır. Mustafa Kemal, 1936 yılında ***Meclis'i Açış***

---

83) **Naşit Uluğ**, a.g.e. s. 152.
84) **Naşit Uluğ**, a.g.e. s. 154.
85) **Naşit Uluğ**, a.g.e. s. 154.

Konuşması'nda, bu tarihten 11 yıl önce Dahiliye Vekaleti Müfettişi Hamdi Bey'in raporunda yer alan ifadeleri anımsatırcasına, şunları der:

"Dahili işlerimizden en mühim bir safha varsa o da Dersim meselesidir. Dahilde bulunan işbu yarayı, bu korkunç çıbanı, ortadan temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş salahiyetler verilmelidir."

Yani Hamdi Bey'in raporundan bu yana hazırlanagelen bir senaryo vardı. Mustafa Kemal, bu sözleriyle artık senaryonun sonunun yaklaşmakta olduğunu haber veriyor ve oyunda yeri olan herkesi kesin bir dille görev başına çağırıyordu.

Dersim için hazırlanan bir fetih senaryosuydu. Bu senaryonun içinde yakma, yıkma ve katliamlar dahil her türlü insanlık suçu mevcuttu. Senaryonun özü bu olunca, Dersimlilerin tepkisi de kuşkusuz büyük olacaktı. Yani büyük bir riskti Abdullah Alpdoğan'ın göze aldığı. Riski asgariye indirgemek için de, Hükümet'ten fetih kararı çıkıncaya kadar - ki genel saldırı ondan sonra başlayacaktı- Dersim'i silahsızlandırması gerekiyordu. Bunu yaparken de, sorunu silahla çözmeden yana olmadığı şeklindeki intibaı da sürekli canlı tutmalıydı.

Bu düşünceyle Dersim'in her yanında silah ve vergi toplama çalışmalarına hız verildi. Fakat bu iş de sanıldığı gibi kolay ve gürültüsüz olmuyordu. Gidilen birçok köyde, askerler ya kimseyi bulamıyor, ya da birilerini buldukları halde ellerindeki silahları alamıyorlardı. Bu nedenle büyük çaplı olmasa da zaman zaman bazı yerlerden silah seslerinin duyulduğu da oluyordu. Ama iki taraf da son derece temkinliydi; küçük yöresel olayların genel bir çatışmaya dönüşmemesi için iki tarafta da gayret sarfediliyordu.

Bu silah toplama harekatlarından birinde, silah ve vergi toplama amacıyla Yusufan aşireti üzerine gönderilen askeri birlikten birkaç asker, yoksul bir kıza tecavüz eder. Bunun haberini alan aşiret reisinin oğlu Fındık, askeri birliğe hücum ederek, birliği aşiret bölgesinin dışına sürer. Olay kısa zamanda Dersim'in her yanında duyulur ve halkta as-

kere karşı zaten var olan öfkeyi bir kat daha arttırarak yeni olayların patlak vermesi için bir kıvılcım olur.

20/21 Mart 1937 gecesi, Pah bucağı ile Kahmut bucağını birbirine bağlayan Harçik deresi üzerindeki tahta Singeç köprüsü, Demenan ve Haydaran aşiretleri tarafından yakılır. Ve hemen ardından, köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattı tahrip edilerek karakola baskın düzenlenir.

Bu köprü yakma ve hat kesme eylemlerinin yankısı büyük olur. Ankara çevreleri bu eylemleri Dersim'de ayaklanmanın başladığının bir işareti olarak değerlendirirler. Bu nedenle harekat kararının bir an önce Hükümet'ten çıkması için çalışmaları hızlandırırlar.

Abdullah Paşa'nın korktuğu, Dersimlilerin, katliam senaryosunun farkına varıp zamansız bir ayaklanmaya girişmeleriydi. Böyle bir başkaldırı, Paşa'nın başarısını epey güçleştirebilirdi. Çünkü Dersimlilerin elinde halen çok sayıda silah vardı ve zaten hükümetten beklenen karar da henüz çıkmamıştı. Bu nedenle, artık Dersim sorununda tek muhatap olarak görülen Seyit Rıza ile bir diyalog başlatarak Dersimlileri oyalamayı denedi. Dersim sorununu barışçı yollarla çözümlemek ve bu nedenle kendisiyle görüşmelerde bulunmak istediğini Seyit Rıza'ya bildirdi. Seyit Rıza, Dersim'de bir savaşın başlamasına zaten karşıydı. Çıkacak olan bir savaş, öncelikle Zaza memleketinde olacaktı ve dolayısıyla en büyük zararı da Zazalar görecekti. Bu nedenle Alpdoğan'ın teklifini kabul etti ve gerekli ön görüşmeleri yapmak üzere oğlu Bra İbrahim'i Hozat'a gönderdi.

Bra İbrahim, Hozat'ta kaymakam Kazım'la yaptığı görüşmeleri tamamlayıp köyüne dönerken, geceleyin Kırgan aşireti mıntıkasında Sin köyünde bir eve konuk olur. Fakat gece uyurken ev sahibi tarafından öldürülür.[86] Bra İbrahim'i

86) Bra İbrahim'in öldürülmesinin arkasındaki gerçek halen karanlıktadır. Ama günümüzde konu üzerinde çalışanlar arasında en yaygın görüş, Bra İbrahim'in, Abdullah Alpdoğan'ın emriyle ve Hozat kaymakamı Kazım'ın tertibi sonucu öldürüldüğü şeklindedir. Fakat Abdullah Alpdoğan'ın o sıralar bir oyalama taktiği uygulamakta olduğu göz önünde bulundurulursa, böylesine bir uygulama içindeyken,

öldüren kişi hemen Hozat'a giderek durumu kaymakama bildirir ve orada bir askeri birlikte koruma altına alınır. Bu haberin duyulması üzerine, Seyit Rıza, 26 Nisan 1937'de adamlarıyla beraber gelip köyün karşısında karargah kurar, köyü ve karakolu tehdit ederek, suçlunun bulunduğu yerden getirtilip kendisine teslim edilmesini ister. Aynı günün gecesi de Sin köyünün Hozat'la irtibatının dağ yoluyla yapılmasını sağlamak amacıyla açılmış olan Askisor karakolu da Zazalar tarafından basılırken, Harçik suyunun doğusunda ve Pah'ın kuzeyinde bulunan 9. Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğü'ne karşı da şiddetli bir saldırı düzenlenir.

Böylece, gereksinme duyduğu gerekçeleri elde edebilen Hükümet, 4 Mayıs 1937'de, iki yıl sürerek on binlerce Zaza'nın kurşunlanarak ya da evlerde, mağaralarda yakılarak şehit olmasıyla; bir o kadarının yerinden yurdundan edilerek batıya sürülmesiyle; Zazaistan'ın bu güzelim beldesinin yakılıp yıkılarak viraneye çevrilmesiyle sonuçlanacak olan Tunceli Tenkil Harekatı'na ilişkin kararı onaylar. Bu, Zaza tarihine geçen kanlı bir karardır ve Zazalar tarafından hep böyle anılacaktır.

Seyit Rıza'nın oğlunu öldürtmenin sonuçlarını göze alabileceği bize pek inandırıcı gelmiyor. Öte yandan, devlete yaranıp bir takım çıkarlar sağlamak düşüncesiyle, ev sahibinin bu işi kendi insiyatifiyle yapmış olabileceği varsayımı bizce akla daha yatkın gibi görülüyor. Hem katilin askeri koruma altına alınmış olmasını da yadırgamamak gerekir; kendi insiyatifiyle de yapmış olsa, büyük bir Zaza savaşçısını ortadan kaldırmış biri olarak, devletin nezdinde elbetteki önemli bir yere sahip olacak ve korunacaktı. Bu durumun yadırganacak herhangi bir yanı yok bizce.

V. BÖLÜM

BELGELER

- *1896 Tarihli Dersim Kararnamesi*
- *1937 Yılında Yapılan Tunceli Tenkil Harekatına Dair Bakanlar Kurulu Kararı*
- *Osmanlı Padişahı I. Selim Tarafından Kürt Beyi İdris-i Bitlisi'ye Gönderilen Ferman*
- *Kafkas Rus Erkânı Harbiyesi'nin 1877 Dersim Değerlendirmesi*
- *İki Büyük Zaza Ayaklanması Arasında Çıkarılan Zorunlu Yerleştirim Yasalarından Bazıları*
- *Mustafa Kemal'in Şiran Müftüsüne Yazdığı Teşekkür Mektubu*
- *Mustafa Kemal'in Hacıbektaş Tekkesi Postnişini Salih Niyazi Babaya Yolladığı Telgraf*

1896 Tarihli Dersim Kararnamesi

1- Dersim kıt'ası ahalisi, menaatı mevkiiyeleri hasebile alelekser yaptıkları yanlarına kâr kaldığından bundan cür'et alarak evamiri hükümete inkiyat etmiyor, vergi ve asker vermiyor.

2- Etraftaki muti ahaliyi katil ve talan ettikten başka bunlara vergi de kesiyor.

3- Dersimlilerin bu hallerinin başlıca sebebi, mahsullerini (odun ve kereste gibi) revaçlı yerlere sevkedip para kazanmasını ve sayü amelleriyle ticaret ve istifade yolunu bilmemeleri ve hariçten temini maişet mecburiyetini hissetmeleridir.

Bilhassa rüesa ve şeyhleri amrü neyhlerine munkat ve muta olan bu halkın bunlar tarafından harice tecavüze tahrik ve sevk edilmeleri ve yolların ademi müsaadesinden takibat için asker sevkedilmeyerek suçluların cezasız kalmaları bu yoldaki uygunsuzlukların artması amillerindendir.

4- Nukatı muhtelifede asker bulundurmak, cabeca vukubulan vakayie karşı mütemadiyen sevkiyatta bulunmak veya sancak dahilinde lüzumundan ziyade jandarma istihdam etmek şıklarile de ahali'i mutianın muhafazalarına yine imkân bulunmamaktadır.

5- Dersimlilerin cidden ıslahı için ittihaz ve icrası tâbut olan tedabire gelince:

a) Muhtemel her mukavemeti hesab ederek bunu kıracak kadar 4. Ordu'dan 20 tabur kuvvet tahsisi,

b) Bu kuvvetin muktedir bir kumandana tevdii,

c) Tahsis edilecek kuvvetlerin dağdağasızca Erzincan, Çemişgezek ve Mamurat ül-aziz cihetlerinden müteferrikan veya münasip bir noktadan müçtemian Dersim dahiline sevkile mevaki'i lâzımeye tabi'ye edilmeleri,

d) Erzincan-Mamurat ül-aziz'i rapteden Hozat yolunun muaveneti askeriye ile inşasına mübaşeret ve (yirmi para yevmiye ve yarım kıyye ekmek vermek suretiyle) Dersim ahalisini bu yolda işletmeye davet ve bu suretle yollarda çalıştırmak suretiyle Dersimlilerin vahşetlerinin izalesi,

e) Aşiretler arasında ittihat husulünün men'i,

f) Maksadın ahaliye ziraat ve ticaret kapısı açacak yolu açmak, tariki şekaveti set ile refahı hal ile yaşamaları eshabını istihsal etmek esasları dahilinde telkinler yapılarak efkârın ıslahına çalışmak,

g) Bu telkinler esnasında muhalefet gösterilmezse şiddet gösterilmeyeceği ve muhalefet halinde ise şiddetle hareket olunacağını bilhassa anlatmak,

h) Hiçbir nam ile kimsenin malına taarruz edilmemek için kıtaata emir vermek,

i) Kabail rüesa ve fertlerinin efkâr ve niyatlarına vukuftan sonra tahriri nüfus meselesinin iktimali nevakısı ve tedricen ahzı asker usulünün tatbiki,

j) Bu icraata karşı muhalefette bulunacakların Trablus ve Yemen taraflarına sevkedileceklerinin ve mutavaat gösterenlerin de I. ve IV. Orduyu Hümayun dahilinde bulundurulacağının halka ismaı,

k) Harekâtı askeriyenin icrasında ve umuru cinaiyenin temşiyetinde lâzımeden süratın temin için Dersim'in bi müddeti muvakkata için hali istisnada tutulması,

l) Çemişgezek ve Mazgirt gibi ahali mutia ile meskûn olan kazaların Mamurat ül-aziz vilayetinin merkezine raptı,

m) Dersim Sancağı'nın lağvı,

n) Ovacık, Hozat ve Kızılkilise'de ve ledeliktiza Kozuçan'da idarei örfiye ilânı ve mahakimi nizamiyenin ilgasile taraf mahakimi örfiye tesisi,

o) Kaymakamlık, Müdürlük vazifelerinin o mevki kumandanlığında bulunan ümera ve zabıtanın askeriyeye tevdii,

p) Yalnız mevaddı hukukiyenin şeri şerife tatbikan ruyet olunması maddesinin nüvvaba havale olunması,

r) Kazalarda umuru tahririye ve maliyeye memur birer ikişer kâtip bulundurulması,

s) Jandarmanın lüzum ve ihtiyacı mahalliye göre tensik olunması,

ş) Ahalide istidat husulû anlaşıldıkta tashihi akait için müstevfa maaşlı birkaç şeyh intihap ve izamı,

t) Münasip beş altı mahalde mekâtibi iptidaiye küşadı,

u) Tahsili maarifte bulunacak çocuklara yevmiye yüz dirhem ekmek ve senevi âdi bir entari ve kuşak ve festen ibaret kapama tarzında elbise verilerek etfalin bidayeten tahsile teşvik olunması,

v) İcraatın mümkün olabilmesi için Dersim'de bulundurulacak askerlerin levazım ve ihtiyacının vakit ve zamanı ile muntazaman sevk ve naklinin temini.

1937 Yılında Yapılan Tunceli Tenkil Harekatına Dair Bakanlar Kurulu Kararı

Gayet Gizlidir

KARAR

4 Mayıs 1937

Başvekâlet
Kararlar Müdürlüğü
Sayı:

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülahaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar vermeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tav-

zifi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 Mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.

Aslı gibidir
İmza

Osmanlı Padişahı I. Selim Tarafından Kürt Beyi İdris-i Bitlisi'ye Gönderilen Ferman

Sultanın dostu ve faziletler sahibi Mevlana Hekim Şeyh İdris Hazretleri,

Haberiniz olsun ki, mektubunuz bize erişti. Doğruluğunuz ve sadakatinizle çalışmanız, bütün gayretinizi sarfetmeniz neticesinde Diyarbekir ve havalisinin fethedilmesi mümkün oldu. Bu başarınızdan ötürü yüzünüz ak olsun. İnşallah diğer yerlerin fethine sebep olmak şerefine nail olursunuz. Bu hususta yegane güvendiğim sizsiniz. İdari işlerde kullanılmak ve askerlere dağıtılmak üzere gereken tahsisatla birlikte iki bin tane altın işlemeli kılıç, iki bin sikke Frenk altını, filori, bir samur ve bir vaşak kürk ve ayrıca çuha ve diğer cinslerden birer kürk ve muhtelif hediyeler gönderildi. İnşallah bunlar salimen erişir, sıhhat ve selametle kullanırsınız. Vilayetlerde, bölmüş bulunduğun sancaklara, bize ait etmiş olan Kürt beylerini iktidarlarına ve liyakatlarına göre tayin edin. Diyarbekir Beylerbeyi ve tarafımızca kıymeti çok büyük olan Mehmet Bey'e Nişan-ı Şerfim'le imzalanmış ahkâmını gönderiyorum. Kendisine takdim edin. O havalide her beye verilen sancak ve vilayetlerin durumu, bunların adetlerini ve beylerin lakaplarını, adlarını tarafımıza bildirin. Beylere gönderdiğim nişanları kendilerine takdim buyurun. Erdebilinin oğlu İsmail, Hüseyin Bey ve Behram Ağa isminde iki elçi göndermiş. Bunlar İsmail'in bana itaat ettiğini ve her emrimi yerine getireceğini bildiriyorlar. Ben bunlara inanmadım ve ikisini de hapse attırdım. Zira İsmail'in sözüne güven edilmez. Sen de ona karşı uyanık davran ve yalvarmalarına inanma.

Darulhilafet
Edirne

Kafkas Rus Erkânı Harbiyesi'nin 1877 Dersim Değerlendirmesi

Muharebe vukuunda Türkler, Dersim ve Kuzuçan kızılbaşlarından yardım görmezler. Bunların muharebenin daha ilk günlerinde Ruslar hesabına çalışacakları şüphelidir. Galibiyet temin ve bilhassa Erzurum işgal edildikten sonra Dersimlilerin Ruslar hesabına harekete geçmesi temin olunur. Bunun için de Dersimlilerin asırlık dahili işlerine karışmamak ve kendilerini kendi itiyatlarına terk etmek lazımdır. Asyayı Suğra harbini Erzurum-Sivas-İstanbul istikametinde inkişaf ettirirsek Dersim ve Kuzuçan yardımını ümit edebiliriz.

İki Büyük Zaza Ayaklanması Arasında Çıkarılan Zorunlu Yerleştirim Yasalarından Bazıları

1- Mahalli İskânlarını İzinsiz Terk Eyleyen ve Mültecilerle Aşiretler Hakkında, 10 Kanunuevvel 1925 tarih ve 675 sayılı kanun.

2- 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 sayılı İskân Kanunu.

3- 16 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı, Bazı Eşhasın Şark Mıntıkalarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun.

4- 12 Aralık 1927 tarih ve 1178 sayılı Kanun Hükmünün Kaldırılmasına Bakanlar Kurulu'nun Mezun Olduğuna Dair Kanun.

5- 11 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı, Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürrea Tevzi Edilecek Araziye dair kanun.

6- 11 Haziran 1933 tarih ve 2263 sayılı, 885 sayılı İskân Kanunu'nun 3. Maddesine Bir Fıkra İlavesi Hakkında Kanun.

7- 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı, İskân Kanunu (Bu kanuna 2848, 3657, 3667, 3683, 4062, 5098, 5227, 5420, 5826 sayılı kanunlarla bazı eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır.)

8- 26 Aralık 1934 ve 2650 sayılı, 2510 sayılı Kanunun 44. Maddesine Bir Fıkra İlave Edilmesi Hakkında Kanun.

9- 29 Aralık 1934 tarih ve 2644 sayılı Tapu Kanunu.

10- 21 Kasım 1935 tarih ve 2849 sayılı, İskân İşlerinin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na Devrine ve Ayrı Bir Bütçe ile İdare Edilmesine Dair Kanun.

Mustafa Kemal'in, Şiran Müftüsüne Yazdığı Teşekkür Mektubu

(*Kaynak: **Şevket Süreyya Aydemir**, Tek Adam, cilt* 2, İstanbul 1977, s. 111)

9 Ağustos 1335

Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi Hazretlerine,

Erzurum Kongremizin hîni küşâdında ve hitampezîr olması münasebetiyle irâd buyurduğunuz Arapça belîğ ve maksada tamamen mutabık hitâbeleriniz, cemiyetimiz tarihinde pek kiymetli hatırat olarak mahfuz kalacaktır. Bulunacağınız mahallerden dahi latif fikirlerinizle mâli mektuplarınızı almakla mübâhi olacağım. Cenabı hak hayırlı seyahat müyesser buyursun, âmin!

M. Kemal

Mustafa Kemal'in, Hacı Bektaş Tekkesi Postnişini Salih Niyazi Baba'ya Yolladığı Telgraf

(*Kaynak: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, sayı 80, Ağustos 1981)

Sivas 12.10.35

Hacı Bektaş-ı Veli Hazretleri Dergâh-ı Şerifi Postnişini ve Türbedarı Salih Niyazi Baba Hazretlerine

Sevgili vatanımızın halası ve saadeti uğrunda ümmet-i necibe'nin Hinayetillah-i Taala giriştiği mücadche-i mukaddese'de maruf zian hidamat-ı nacizanemizi takdiren ibzal buyrulan teveccuhat-ı fazdilanelerine arz-ı teşekkürat cyleriz. Nezih milletimizin enil-i feyz ve necat olmasına matuf eviyye-i hayriye ve irsadat-ı fazılanelerinin devamını kemal-i hürmetle dileriz. Heyet-i temsilemiz azasından Erzincanlı eş-şeyh Hacı Efendi Hazretleri arz-ı hürmet ve tahiyat cyler efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına

Mustafa Kemal

YAYINEVİNİN NOTU

Bölge tarihi kültürel ve siyasal anlamda yeniden yazılıyor. Bu yüzden çeşitli konularda araştırmalar sürüyor. Bulunan en küçük tarihsel bulgu, hemen piyasaya sürülüyor. Bu tür bulgular kimi zaman iddia, kimi zaman güçlü ama tarihsel dayanakları eksik olan görüş ya da tezler olarak ortaya çıkıyor. Çağların verdiği ezilmişlikten sonraki siyasal ve kültürel uyanış, diyelim ki Kürtler açısından, yer yer uç noktalara varıp, milliyetçi söylemle başka etnik grupları ve azınlıkları da yutmak istiyor. Bahar yağmurunun seli gibi taşarak her şeyi "Kürt" sayabiliyor. Bu biraz da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardaki Türk Tarih Tezleri'ni andırıyor.

Öte yandan, kimi etnik topluluklardaki boy ve mezhep farklılıklarının yarattığı bin yıllık birikimi iyice farklılaştırıp derinleştirerek neredeyse buna "ulusal" bir nitelik vermek isteyenler de var. Son zamanlardaki **"Zaza", "Zazaistan"** ya da "**Dımılı** halkı/milleti" deyimlerinin dü bu zihniyetten türediği görülüyor. Bunun uç noktası, *"Alevilerin de kendi kaderlerini tayin hakkı"* gibi ve bilimsellikte pek yeri olmayan iddiaların da ortaya atılmasıdır.

Milli çatışmaların hızlandığı ve dünya halklarının, özellikle de ezilen halkların, habire parçalanıp bölünme sürecine girdiği günümüzde olaya bir bilimsel disiplin, ama daha geniş bir çerçeve içinde bakmak gerekmektedir.

Örneğin ulus kavramının esas içeriğini yozlaştırmadan, yeniden gözden geçirmek gerek. Ulus nedir, halk nedir? Rosa Luxemburg'a göre, ulusçuluk, kendi başına içi boş kabuktur; her tarih çağı ve sınıf ilişkisi ona özel maddi içerik kazandırır. Stalin ise, *"tarihsel evrimle oluşmuş, ortak dil, toprak, ekonomik yaşam ve bir kültür topluluğu içinde ortaya konan psikolojik yapı temelinde istikrarlı bir cemaat"* diye tanımlar ulusu. **Webster's New World Dictionary** sözlük anlamıyla Stalin'in bu tanımını kullanır. Bir başka sözlük tanımını ise **Oxford English Dictionary** verir: Ortak dil, tarih, geçmişle birbirine bağlanma, siyasal bir devlete ve belirli bir toprağa sahip olma, ayrı bir ırk veya halk oluşturan insan topluluğu.

Aşiret, ulus olamaz. Aşiretler topluluğu **ethni**'dir. Aşiret soy birliğiyle, ulus ise toprak birliğiyle bağlıdır. Bir ulusun be-

lirli asgari büyüklüğü de olmalıdır. Kimine göre ayrı bir siyasal devlet olarak örgütlenmedikçe bir halk ulus olamaz. Ama ulusun oluşumundaki öncelikli neden siyasal, ikincil neden de ekonomiktir. Uluslar üç ana biçimde oluşurlar.

1) Devletleşme sürecinde uluslaşma.

2) Halkların yabancı baskısına karşı verdikleri mücadele sürecinde.

3) Önce kültürel birliğin kazanılması ve bunun siyasal olarak ifade edilmesi sürecinde.

Uluslar kendileri yaratmaz, yaratılırlar. Küçük etnik gruplar kültürlerinin bilincinde olsalar da, her zaman, kalıcı ulusal bilinç üretmiyorlar. Bu anlamda ulusçuluk soyut bir şey değil, bir süreç ve uygulamadır. Siyasal bir eylem tarzıdır.

Buradan bakıldığında Ebubekir Pamukçu'nun **Zaza, Zazaca, Zazaistan** gibi kavramları ortaya atması, bunu ille de Kürtlerden ayrı bir halk ve oluşum gibi göstermesi, çok fazla iddialı bir görüştür. Kaldı ki kitabı da Kürt halkının bilinen tarihsel etkinliklerinden farklı bir şey içermemektedir. Değişik olan, sadece ve sadece isimlendirmedir.

Bu bir yana, E. Pamukçu, Dımılı halkının atalarını Deylemi'lere kadar uzatıyor. Ama **Piya** dergisinin 1989/9 nüshasında ilk başlama noktasını M. Ö. 3 binli yıllarda **Hurri**'lerden alıyor ki, bugün Hurri'lerin bölgedeki Kürt ataları oldukları tarihsel bir gerçektir. Hattâ büyük Kürt boylarının ilkidir Hurri'ler. Burada Kürt halkı derken her şeyden arınmış bir Kürt'ten söz etmiyoruz. Esasen Kürt/Türk denilirken, başka halkları da kapsayan ama esas egemen niteliği Kürt ya da Türk olan bir şeyden söz ediyoruz.

Siyasal anlamda da E. Pamukçu'ya katılmıyoruz. Bugün Kürtlerin mücadelesini Alevi-Sunni, Zaza-Kürt, PKK-Hizbullah diye bölmek isteyenler var çünkü. Bu yüzden eylemde birlikten yanayız. Üstelik Pamukçu'nun '70'li yıllarda çok sıkı bir "Türkçü" olduğunu hatırlatırız.

Yine de inkarcı değiliz. Zazaların da kendilerine özgü kültür ve gelenekleri vardır. Bunu ifade etmelidirler.

Daha da önemlisi yeni tarih yazılırken doğrusu ve yanlışıyla her şey ortaya dökülsün ve suçlamalar olmadan her şey tartışılsın istiyoruz.

Ebubekir Pamukçu

DERSİM ZAZA AYAKLANMASININ TARİHSEL KÖKENLERİ

YÖN

"Bu yazıda ilk kez olarak Zazaistan adını kullanıyoruz. Bu kullanımla, söz konusu tarihsel dönemde *"Zazaistan"* diye bir devletin var olduğu şeklinde bir iddiamız kuşkusuz yok; çünkü bu adla bir devletin tarihin hiçbir döneminde bulunmadığını biz de biliyoruz. Fakat öteden beri Zazaların toplu olarak üzerinde yaşadıkları ve adına "welatê ma" (bizim memleketimiz) dedikleri belirli bir coğrafik bölge var. Bu nedenle, adımıza bir devlet kuramamış olsak da, kendi memleketimizden *"Zazaistan"* diye söz etmekte de hiçbir yanlışlık görmüyoruz."

Ebubekir PAMUKÇU

"Ebubekir Pamukçu'nun *Zaza*, *Zazaca*, *Zazaistan* gibi kavramları ortaya atması, bunu ille de Kürtlerden ayrı bir halk ve oluşum gibi göstermesi, çok fazla iddialı bir görüştür. Kaldı ki kitabı da Kürt halkının bilinen tarihsel etkinliklerinden farklı bir şey içermemektedir. Değişik olan, sadece ve sadece isimlendirmedir.

"Bu bir yana, E. Pamukçu, Dımılı halkının atalarını Deylemi'lere kadar uzatıyor. Ama *Piya* dergisinin 1989/9 nüshasında ilk başlama noktasını M. Ö. 3 binli yıllarda *Hurri*'lerden alıyor ki, bugün Hurri'lerin bölgedeki Kürt ataları oldukları tarihsel bir gerçektir. Hattâ büyük Kürt boylarının ilkidir Hurri'ler. Burada Kürt halkı derken her şeyden arınmış bir Kürt'ten söz etmiyoruz. Esasen Kürt/Türk denilirken, başka halkları da kapsayan ama esas egemen niteliği Kürt ya da Türk olan bir şeyden söz ediyoruz.

"Daha da önemlisi yeni tarih yazılırken doğrusu ve yanlışıyla her şey ortaya dökülsün ve suçlamalar olmadan her şey tartışılsın istiyoruz."

YÖN Yayınevi